

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky

Komplexní sémiotická analýza mediálních dialogů se zaměřením na detekci lži

Comprehensive semiotic analysis of media dialogues
focusing on lie detection

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Magdaléna Pastrňáková

Vedoucí práce: Mgr. Petra Chvojková, Ph.D.

Olomouc 2017

Čestné prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně pod odborným dohledem Mgr. Petry Chvojkové, Ph.D. a za použití odborné literatury a pramenů uvedených v seznamu na konci práce. Tato práce obsahuje 290 091 znaků.

V Olomouci dne 26.4.2017

.....

Magdaléna Pastrňáková

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala především Mgr. Petře Chvojkové, Ph.D. za odborné a trpělivé vedení a směřování celé práce a také za veškerý čas a cenné připomínky, které mi věnovala v průběhu konzultací. Za důležité považuji poděkovat také své rodině a nejbližším, kteří mi byli nablízku při nejtěžších chvílích a věnovali mi dostatek času a zejména podpory tehdy, když byla nejpotřebnější. Bez jejich trpělivosti a dlouhodobé a stabilní motivace by práce nevznikla.

Diplomová práce vznikla za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2015_006 Teorie a výzkum neverbální komunikace.

Abstrakt

Předkládaná práce se zabývá možnostmi detekce lži a lhaní v rámci mediálních sdělení, konkrétně v rámci politického interview. Cílem práce je v první řadě vytvořit vhodný teoreticko-metodologický rámec, který bude brát v úvahu indikátory lhaní (verbální, neverbální i paraverbální) v prostředí mediální komunikace. Cílem je vytvořit spojením poznatků z rozsáhlé oblasti výzkumů neverbální, verbální a paraverbální detekce lhaní s koncepty o fungování mediálních dialogů vhodný pojmový aparát a postup pro takový typ analýzy, která by umožňovala zaměřit se na analýzu verbálních, neverbálních a paraverbálních indikátorů lhaní a která by zároveň brala v úvahu i specifika mediálního prostředí. Jinými slovy, cílem práce je vytvořit návrh takového typu komplexní analýzy, která by umožňovala danou komunikační situaci analyzovat s ohledem na povahu prostředí a která by nebyla reduktivní a brala v úvahu i příslušný institucionální kontext mediální produkce. Navazujícím cílem práce pak je analýza audiovizuálního příspěvku (konkrétní mediální „kauzy“ prokázaného případu lhaní veřejně známé osobnosti) a tímto poukázat na možnosti a limity zvoleného typu analýzy.

Klíčová slova

Detekce lhaní, teorie lhaní, indikátory lži, příznaky lhaní, mediální komunikace, psychologie lhaní, mediovaná kvaziinterakce, mediální dialog, politické interview.

Abstract

The present diploma thesis deals with the possibilities of lie detection in media communication, particularly within political interviews. The aim is primarily to propose an appropriate theoretical and methodological framework that considers the indicators of lying (verbal, nonverbal and paraverbal) in an environment of media communication. The aim is also to create appropriate terminology and procedure for the analysis by combining the findings from the research of the lying theory field with the concepts of the institutional settings of media, which would allow to focus on the analysis of verbal, nonverbal and paraverbal indicators of lying. This analysis would simultaneously be able to take into account the specifics of the media environment (media sphere). In other words, the goal is to create a draft of such a type of comprehensive analysis that would allow to analyse the whole communication situation with regard to given media environment and that would not be reductive, and that would be able to consider the relevant institutional context of media production. The subsequent aim of the thesis is to illustrate the use of our analytic frame on one case of media dialogue and highlight the possibilities and limits of the proposed analysis.

Key words

Detection of lying (lie detection), theory of lying, psychology of lying, cues to deceit, media communication, mediated quasi-interaction, media dialogue, political interview.

Obsah

Úvod	10
1. Cíle a struktura práce	12
2. Interpersonální vs. (mas)mediální komunikace	14
2.1. Komunikace interpersonální	14
2.1.1. Rozhovor a dialog	15
2.1.2. Roviny projevu mluvčího	15
2.1.2.1. Verbální složka komunikace	16
2.1.2.2. Neverbální složka komunikace	17
2.1.2.3. Paraverbální složka komunikace	26
2.2. Komunikace (mas)mediální a mediovaná	31
2.2.1. Komunikační událost v rámci masmediální komunikace	33
2.2.1.1. Mediálního dialog	33
2.2.1.2. Interview a televizní interview	36
2.2.1.2. Politické interview jako žánr	39
3. Teorie lhaní	41
3.1. Definice lhaní	41
3.2. Způsoby lhaní a typologie lží	43
3.3. Faktory ovlivňující detekci lži	44
3.4. Nejčastější chyby při detekci lhaní	45
3.5. Roviny zkoumání fenoménu lhaní	47
3.5.1. Rovina kódování	48
3.5.2. Rovina dekódování	48
4. Linie výzkumu psychologie lhaní	49
4.1. Linie neverbální detekce lhaní	50
4.1.1. Teoretické přístupy neverbální detekce lhaní	50
4.1.1.1. Multifaktorický model (multifactor model)	50
4.1.1.2. Sebeprezentační perspektiva (self-presentational perspective)	53
4.1.1.3. Interpersonální teorie lhaní (IDT – interpersonal deception theory)	54
4.1.2. Metody neverbální detekce lhaní	54
4.1.3. Paul Ekman	58
4.1.4. Poznámky k detekci lži na zákl. neverbál. roviny projevu mluvčího	62
4.2. Linie verbální a paraverbální detekce lhaní	65
4.2.1. Přístupy a metody verbální a paraverbální detekce lhaní	65
4.2.1.1. Kognitivní zátěž a první dojem	66
4.2.1.2. Přístup vycházející z teorie paměti (memory approach)	68
4.2.1.3. Přístup ověřitelných detailů (verifiable detail approach)	69
4.2.1.4. Metoda SCAN	69
4.2.1.5. Nejnovější přístupy v oblasti verbální a paraverbální detekce lhaní	70
4.2.2. Poznámky k verbální a paraverbální detekci lži	72
4.3. Nové poznatky z realizovaných výzkumných šetření	73
4.3.1. Frekvence lhaní	73
4.3.2. (Ne)úspěšnost odhalování lži	74
4.3.3. Faktory ovlivňující úspěšnost detekce lži	75
4.3.4. Predispozice pro úspěšnou detekci lži	77
4.3.5. Vlastnosti, schopnosti a strategie úspěšného lháře	78
4.3.6. Mýty a mylné představy spjaté se lhaním a jeho detekcí	81
5. Metodika práce	85
5.1. Metoda analýzy komunikačního procesu a kom. události	85
5.1.1. Sociální situace	85
5.1.2. Sociálně psychologická struktura KU	86
5.1.3. Struktura komunikační kompetence mluvčích	87

5.1.4.	Pragmatická struktura KU	88
5.2.	Metoda analýzy složky verbální.....	88
5.2.1.	Konverzační analýza	88
5.2.2.	Obsah výpovědi.....	91
5.3.	Metoda analýzy složky neverbální.....	91
5.3.1.	Komunikační prostředí.....	92
5.3.2.	Fyzický vzhled komunikantů.....	93
5.3.3.	Kategorie pozorovaných neverbálních projevů mluvčích.....	94
5.4.	Metoda analýzy složky paraverbální.....	97
5.4.1.	Podpora analýzy pomocí nástroje Praat.....	97
6.	Analytická část	99
6.1.	Zkoumaný vzorek	99
6.2.	Širší společenský kontext	100
6.3.	Analýza KP a KU pořadu Interview D. D.	102
6.3.1.	Sociální situace	103
6.3.2.	Sociálně psychologická struktura KU v Interview D.D.	108
6.3.3.	Struktura komunikační kompetence v Interview D. D.	111
6.3.4.	Pragmatická struktura KU v Interview D.D.	113
6.4.	Analýza projevu mluvčích	115
7.	Vyhodnocení výsledků analytické části	141
7.1.	Zaujímaná pozice	141
7.2.	Interpretace KU a KP Interview D.D.	142
7.3.	Typologie Haškova lhaní	144
7.4.	Komplexní interpretace Haškova projevu	145
7.5.	Limity interpretace verbálních, paraverbálních a neverbálních projevů mluvčího.....	152
8.	Závěr.....	154
	Literatura	156
	Prameny a internetové zdroje.....	160
	Seznam obrázků.....	161
	Seznam příloh	162

Úvod

Vztah médií a pravdy/lži zdá se být tématem věčným. Může za to, krom jiných faktorů, zřejmě také obecné povědomí o tom, že většinu informací se jakožto občané v současné době dovídáme právě prostřednictvím médií. Je zřejmé, že v médiích nejsou (re)prezentovány pouze události a prostředí, ale velký prostor v nich zaujímají také mluvčí – veřejně známé osobnosti, ať už se jedná o politiky, celebrity či jiné „talking heads“ čili odborníky různých specializací. Otázky pravdivosti či lživosti mluvčích v kontextu mediálních dialogu či monologu se i dnes zdají být vysoce aktuální problematikou, která překračuje akademické kruhy a prostupuje každodenní život obyčejných, médii zasažených lidí.

Problematiku rozlišování výpovědí pravdivých a lživých dlouhodobě zkoumá tzv. teorie lhaní. Tato výzkumná tradice, která je někdy označovaná také jako psychologie lhaní, představuje značně širokou a poměrně interdisciplinární a multiparadigmatickou oblast současné vědy. Její základy stojí zejména na pomezí sociální psychologie, komunikačních studií, (aplikované) forenzní psychologie a lingvistiky. Jako taková nabízí jak akademikům, tak i laikům možnost „nahlédnout pod pokličku“ fenoménu lhaní s ohledem na četné faktory, které tento sociální jev přímo či nepřímo ovlivňují.

S ohledem k cílům této diplomové práce, které budou podrobně představeny v následující kapitole, sice obsáhlá teorie lhaní nabízí vhodnou výchozí teoretickou bázi, nicméně v několika ohledech bude třeba poznatky psychologie lhaní doplnit věděním zejména z oblasti mediálních a komunikačních studií. Vzhledem k zaměření a tématu této MDP je třeba odhlédnout od kontextu komunikace interpersonální, ze kterého teorie lhaní (nebo přinejmenším její sociálně psychologická větev) vychází a zaměřit pozornost na kontext (masové) komunikace zprostředkované médii – konkrétně na specifika mediálního dialogu a problematiku politického interview jakožto svébytného žánru.

V rámci MDP tedy budou nastíněny možnosti, ale také limity detekce lži veřejně známých osobností (politiků) na základě jejich projevu v televizním (politickém) interview. Vzhledem ke komplexnosti takovéto analýzy bude v textu MDP vytvořen takový teoretický rámec, který umožní podrobit podrobnému rozboru verbální, neverbální ale i paraverbální indikátory lhaní v prostředí médií, přičemž analýza bude

nutně komplexního charakteru, což znamená, že jednotlivé indikátory budou analyzovány s ohledem k celkovému kontextu komunikační situace.

Po nastolení analytického rámce je namístě uvést alespoň jeden příklad rozboru projevu mluvčího v rámci politického interview. V tomto ohledu pro nás může být zajímavá například mediálně známá „kauza“ tajné schůzky v Lánech z roku 2013. Během té se měli vrcholní představitelé politické strany ČSSD sejít s prezidentem Milošem Zemanem, ovšem bez přítomnosti premiéra strany Bohuslava Sobotky. Ohledně této události bylo v médiích řečeno mnohé, nicméně shodou okolností vyšlo najevo, že většina prohlášení zainteresovaných politiků byla lživá. Vysoce ilustrativní může být v tomto ohledu například rozhovor s bývalým statutárním místopředsedou ČSSD Michalem Haškem v pořadu Interview Daniely Drtinové, během kterého byl mluvčí (Hašek) v přímém přenosu konfrontován s tím, že jeho kolega Milan Chovanec na tiskové konferenci pro Idnes.cz vyrazil, že se schůzka v Lánech doopravdy udála a že se jí zúčastnil, což bylo v rozporu s předchozími tvrzeními Haška. Bylo tedy poměrně ojediněle dokázáno, že mluvčí v průběhu interview opakovaně a vědomě lhal. Výše uvedený mediální příspěvek tedy nabízí (nejen) akademické obci zcela jedinečnou příležitost komplexně analyzovat neverbální, verbální a paraverbální aspekty projevu veřejně známé osobnosti (politika) v rámci mediální komunikace, během které dotazovaný mluvčí lže.

Analýza výše zmíněného publicistického (politického) interview vedeného Danielou Drtinovou bude mít za cíl především jasně a konkrétně nastínit možnosti ale také omezení námi vytvořeného rámce analýzy mediálního dialogu s veřejnou osobností se zaměřením na detekci pravdivosti/lživosti jejích tvrzení.

1. Cíle a struktura práce

Hlavním cílem práce je vytvoření takového teoreticko-metodologického rámce, pomocí kterého bude možné analyzovat indikátory lhaní v prostředí médií (v kontextu mediálního dialogu). Cílem je dané indikátory interpretovat s ohledem na celkový kontext komunikační situace a na institucionální povahu mediální produkce.

K dosažení tohoto cíle je nejdříve nutné konceptualizovat a diferencovat několik základních pojmů. V kapitole věnované předmětu zkoumání budou postupně vymezeny termíny interpersonální komunikace a (mas)mediální komunikace a nastíněny hlavní, a pro nás důležité, rozdíly mezi nimi. Toto je nutné zejména proto, že teorie lhaní, která naší práci nabízí teoretickou bázi, staví zejména na poznatcích z oblasti komunikace interpersonální. Vzhledem k tématu je ovšem nutné zabývat se specifiky komunikace (mas)mediální a vymežit základní termíny, které jsou pro další postup nezbytné. Vymezeny tak budou například základní rysy mediálního dialogu, mediální události a politického interview jakožto institucionalizovaného mediálního žánru. V úvahu bude brána také skutečnost, že dotazovaní mluvčí politických interview jsou na (často nepříjemný) mediální dialog ve velké části případů předem připraveni a předpokládá se, že prochází určitým „mediálním tréninkem“, tj. různými školeními v oblasti rétoriky a „efektivní“ politické komunikace. Obecně se tedy předpokládá, že nebudou za všech okolností odpovídat přímo na dotazy moderátora a nebudou vždy říkat pravdu v její celistvé a nezměněné podobě.

V následující kapitole bude předložen stav vědeckého poznání v oblasti teorie lhaní. První část této kapitoly bude věnována konceptualizaci lhaní a lži a vymezením základních a pro nás relevantních pojmů a konceptů. Další části kapitoly budou představovat stručný přehled vývoje poznání teorie lhaní (formou přehledové stati) společně se základními přístupy, teoriemi a nejvýznamnějšími výzkumníky. Postupně tak budou představeny dvě linie výzkumu – linie zaměřená na neverbální indikátory lhaní a dále linie zaměřená na indikátory verbální a paraverbální. Zajímavé informace nabídne také kapitola věnovaná představení nejnovějších poznatků z realizovaných výzkumů zaměřených na fenomén lhaní a jeho detekci.

Navazuje kapitola věnovaná metodice práce, ve které bude navržen vlastní rámec komplexní analýzy mediálního dialogu se zaměřením na detekci lhaní podle indikátorů neverbálních, verbálních a paraverbálních. Podrobně budou představeny metody

analýzy verbální složky projevu, neverbální složky projevu a také paraverbální složky projevu – tedy kombinace konverzační analýzy, pozorování neverbálních projevů mluvčího a práce s analytickým nástrojem Praat. V této části práce bude pozornost věnována také možnosti analýzy komunikačního procesu (KP) a komunikační události (KU) podle lingvisty J. Kořenského – zaměříme se zejména na sociální situaci, sociálně-psychologickou strukturu KU, strukturu komunikačních kompetencí mluvčích a na strukturu pragmatickou.

Následující kapitola bude patřit samotné analytické části MDP, ve které bude námi navržený rámec analýzy aplikován na rozbor mediálního, audiovizuálního příspěvku televizní stanice Česká televize. V první podkapitole této části práce bude představen zkoumaný, účelově vybraný vzorek (uvedený politický rozhovor Daniely Drtinové s Michalem Haškem) a uvedeno bude také odůvodnění jeho výběru a širší společenská situace. V rámci této podkapitoly bude také podrobně představen koncept pořadu *Interview Daniely Drtinové*. Podle přístupu J. Kořenského podrobíme podrobné analýze jeho sociálně psychologickou strukturu, pragmatickou strukturu a strukturu komunikační kompetence komunikátorů (Haška a Drtinové). V další podkapitole se zaměříme na samotnou analýzu projevu mluvčích, a především pak na vybrané části analyzovaného interview, ve kterých dotazovaný M. Hašek prokazatelně lhal. Pozornost bude zaměřena na neverbální, verbální a paraverbální složku projevu mluvčích.

V další části MDP budou interpretovány výsledky analýzy a bude vyhodnocován jejich vztah k výše nastíněné teorii. Následovat bude závěrečná kapitola, ve které budou zopakovány cíle práce, a bude uvedeno nakolik, jakým způsobem a s jakou úspěšností se je během procesu práce podařilo naplnit.

2. Interpersonální vs. (mas)mediální komunikace

Jelikož je cílem této MDP vymezit specifika (mas)mediální komunikace ve vztahu k fenoménu lhaní je předem potřeba vymezit některé základní pojmy, které budou v práci dále používány. Z tohoto důvodu bude tento oddíl diplomové práce věnován stručnému představení rozdílů interpersonální a (mas)mediální komunikace. Zároveň budou blíže uvedeny tři základní složky projevu mluvčího v rámci interpersonální i (mas)mediální komunikace; a to složka verbální, neverbální a paraverbální.

2.1. Komunikace interpersonální

Jelikož je téma práce z velké části založeno zejména na poznatcích sociální psychologie, budou i pojmy spjaté se sociální a interpersonální komunikací vymezeny v rámci sociálně psychologické vědní tradice.

Termín (sociální) interpersonální komunikace je možno vymezit jako specifickou formu „*spojení mezi lidmi, a to prostřednictvím předávání a přijímání významů.*“ (Janoušek 2008: 217) Definovat ji lze též jako výměnu „*představ, idejí, nálad, pocitů, postojů atp. v mezilidském styku v průběhu vzájemné činnosti lidí.*“ (Křivohlavý 1988: 12). Zjednodušeně tedy můžeme sociální komunikaci vymezit jako sdílení významů, jehož předpokladem je existence nějakého komunikačního vztahu mezi účastníky komunikace (tzv. komunikanty). Janoušek navíc komunikaci vymezuje jako obecný proces související s kooperací (společnou činností), interakcí (vzájemným působením) a se společenskými vztahy. (Janoušek 2008: 229).

Komunikaci interpersonální podmiňuje vzájemný interpersonální vztah komunikačních partnerů. „*Bez interpersonálního vztahu k druhému člověku rozvinutá komunikace u lidského jedince nevznikne.*“ (Janoušek 2008: 224) Vzájemný vztah komunikantů je obsažen implicitně v každé interpersonálním komunikačním aktu (tj. na rovině verbální, neverbální i paraverbální), explicitně se posléze projeví v případě, že jedinec, který byl zpočátku v pozici příjemce, „*se stane sám mluvčím, případně aktérem vzájemné komunikace.*“ (Janoušek 2008: 224)

2.1.1. Rozhovor a dialog

Za základní projev interpersonální komunikace je považován rozhovor. „*Rozhovorem rozumíme převážně verbální interpersonální komunikaci, při které střídavě mluví a naslouchají různé osoby, který probíhá v konkrétní předmětné a sociální situaci a při kterém neverbální momenty vystupují v různé míře.*“ (Janoušek 2008: 224)

Rozhovor může mít různé charakteristiky. Můžeme například mluvit o rozhovoru institucionalizovaném nebo neinstitutionalizovaném. Podle druhu rozhovoru můžeme rozlišovat například rozhovor mezi přáteli či blízkými osobami, rozhovor rodičů s potomkem, lékaře s pacientem, učitele se svým žákem atp. Povahu rozhovoru je možno také určit podle jeho kvalit; z tohoto pohledu je možné vymezit například rozhovor formální a neformální, pracovní pohovor, soudní jednání, konzultace, konference nebo například mediální rozhovory, kterým bude věnována větší pozornost v následujících kapitolách práce.

Specifickou podobou rozhovoru je **dialog** (dyadický, triadický, atd.), který je možno definovat jako soustředěnou interpersonální komunikaci dvou a více mluvčích, která je zaměřená na dosažení konkrétního cíle či cílů. Každý ze zainteresovaných mluvčích může v rámci dialogu usilovat o dosažení jiného cíle.

Podle Janouška musí rozhovor splnit právě tři aspekty, aby mohl být považován za dialog v pravém slova smyslu. V prvé řadě musí být dialog zaměřen na zcela určitý cíl, ke kterému směřuje společná aktivita mluvčích. Za druhé musí v dialogu docházet ke vzájemnému ovlivňování mluvčích. A za třetí se v dialogu musejí odrážet vzájemné vztahy mezi komunikanty, přičemž se v jeho průběhu tyto vztahy vytvářejí a proměňují.¹

2.1.2. Roviny projevu mluvčího

V rámci interpersonální komunikace je možno zkoumat konkrétní aspekty projevu komunikanta či komunikantů, a to jak v rovině kódování (u aktivního mluvčího) tak v rovině dekódování (u příjemce). Ve třech následujících podkapitolách budou stručně uvedena specifika verbální, neverbální a paraverbální složky projevu mluvčího.

¹ Více viz Janoušek (1984: 71).

V rámci celé diplomové práce hovoříme o složkách či rovinách komunikace, ne pouze o komunikaci neverbální, verbální či paraverbální. Důvodem používání této terminologie je především přístup ke komunikačnímu aktu jakožto celku složeného z různých, doplňujících se složek. Navíc je potřeba připomenout, že při pokusu o interpretaci projevu mluvčího je třeba vzít v úvahu všechny zmiňované roviny, protože jedině při rozboru jednotlivých rovin projevu ve vztahu k dalším dílčím složkám komunikace lze analýzu (či interpretaci) daného projevu považovat za komplexní a úplnou.

2.1.2.1. Verbální složka komunikace

Verbální komunikaci definuje to, že se při ní „*používá verbálních prostředků, to znamená slovních výrazů mluvených či psaných a dalších odvozených znakových soustav, jako jsou jazyky vědecké a umělecké.*“ (Janoušek 2008: 218) Jaro Křivohlavý pak verbální sociální komunikaci vymezuje jako „*schopnost určitého společenství dorozumívat se navzájem určitým jazykem.*“ (Křivohlavý 1988: 112)

Výhradní postavení v rámci verbální složky sociální komunikace mají pojmy význam a obsah. Ačkoliv se na první pohled zdají být snadno zaměnitelnými synonymy, je třeba je v akademickém diskursu psychologie sociální komunikace odlišovat. „*Význam je vše, o čem lidé mezi sebou komunikují,*“ (Janoušek 2008: 219) Podle Janouška význam verbální komunikace může zahrnovat různé informace, poznatky, emoce, sociální normy, hodnoty či soudy, ideály, postoje či dovednosti. Obsah je naproti tomu pouhou částí významu verbalizovaného sdělení. Význam totiž kromě samotného obsahu sdělení zahrnuje také „*vázanost obsahu komunikace na individuální psychiku a osobnost účastníků,*“ či vázanost na situační a širší společenský kontext, v jehož rámci je daný komunikační akt realizován. (Janoušek 2008: 219)

Zjednodušeně je tedy podle Janouška možno v rámci verbální interpersonální komunikace mluvit o dvou významových liniích. První z nich je linie tematická (obsahová), ta zastřešuje to, o čem se mluví. Druhou z nich je linie interpretační, která značí, „*jaký výklad – smysl tématu komunikující lidé přikládají.*“ (Janoušek 2008: 221)

Komunikační proces

Komunikační proces je možno vymezit jako „*kontinuum komunikačních činností/interakcí (bez segmentace na jednotlivé komunikační události)*.“ (Kořenský et al. 2013: 7) Komunikační proces vzniká v rámci konkrétní komunikační situace, kterou je možno chápat jako společenskou situaci, v jejíž rámci je realizovaná komunikace. J. Kořenský jej (společně s J. Hoffmanovou a J. Müllerovou) definují jako „*jedinečnou konfiguraci komunikačně relevantních faktorů, jako jsou počet účastníků komunikační události, jejich sociální a komunikační charakteristiky a vzájemné vztahy, typ kontaktu, časové zařazení komunikační události a charakteristiky jejího průběhu, popř. další složky společenské situace*.“ (Kořenský et al. 2013: 7)

J. Janoušek komunikační proces (komunikační akt) člení na celkem devět částí, přičemž rozlišuje dvě linie procesu – linii mluvčího (kódování) a linii příjemce (dekódování). Komunikační akt se podle něj skládá z: motivace mluvčího, záměru/intence mluvčího, smyslu sdělení pro mluvčího a z kódování mluvčím, dále z promluvy s věcným obsahem sdělení (téma komunikace), dalšími komponenty jsou dekódování příjemcem, efekt sdělení na příjemce a v neposlední řadě motivace příjemce. (viz. Janoušek 2008: 220)

V rámci interpersonálního komunikačního procesu můžeme také mluvit o tzv. asymetrii účastníků – aktivit mluvčího a posluchače. „*Mluvčí může anticipovat smysl sdělení pro příjemce a efekt na něho, dříve (sic!, pozn aut.) než k němu sdělení vyšle, kdežto příjemce může rekonstruovat záměr původce a smysl, který pro původce sdělení má, teprve když jeho sdělení přijme*.“ (Janoušek 2008: 220).²

2.1.2.2. Neverbální složka komunikace

Negativním způsobem je neverbální složku komunikace možno vymezit jako komunikaci povahy mimoslovní/mimoverbální. Pozitivně můžeme prvky neverbální komunikace představit jejich stručným výčtem. Mezi hlavní neverbální prostředky využívané člověkem v rámci interpersonální komunikace můžeme zařadit například:

² K ještě výraznějšímu vztahu asymetrie pak dochází v rámci komunikace zprostředkované médii (masmediální komunikace), v jejímž rámci se přijímající jedinec (např. divák) ocitá v rámci procesu komunikace na straně pouhého příjemce sociální interakce zprostředkované médii. Tento aspekt mediální komunikace bude přiblížen v následující podkapitole s názvem Komunikace (mas)mediální.

tělesný kontakt, blízkost, orientaci v prostoru, vzezření (fyzický vzhled), pozici a postoj těla, kývání hlavou, výrazy tváře (mimické výrazy), pohledy (aktivita v oblasti očí), gesta, pohyby rukou či nohou, neverbální aspekty mluveného projevu (paralingvistické aspekty projevu)³ a další kategorie.⁴ Pro všechny výše zmíněné kategorie je společné to, že v nich lidé používají „*jako komunikační prostředek funkce svých přirozených orgánů nebo organismu jako celku.*“ (Janoušek 2008: 221) Podle jiných teoretiků⁵ lze k neverbálním prostředkům komunikace zařadit také artefakty (předměty) a manipulaci s nimi a také oděv či kosmetiku, společně s celkovou péčí o zevnějšek. Knapp, Hall a Horgan například k neverbálním prostředkům navíc zařazují také strukturu prostředí a vnější podmínky, za kterých je komunikace realizována a fyzické vlastnosti komunikantů. (viz Knapp – Hall – Horgan 2014: 11)

Dalším možným způsobem, jak vymezit neverbální aspekty projevu, je uvést, k čemu a za jakým účelem lidé v interakci používají dané neverbální prostředky. J. Křivohlavý uvádí, že nonverbálně si můžeme například: sdělovat emoce, pocity, nálady či afekty, sdělovat si zájem o sblížení či navázání intimnějšího styku, dále se můžeme snažit o vytvoření dobrého dojmu či se snažit záměrně ovlivnit postoj našeho komunikačního partnera. Pomocí neverbálních prostředků můžeme ale také řídit chod vzájemného komunikačního styku. (viz Křivohlavý 1988: 33)

Neverbální rovinu komunikace můžeme také zkoumat ve vztahu ke komunikačnímu procesu jako celku. Vzhledem k tomu, že „*verbální a neverbální systémy pracují společně jako součást většího komunikačního procesu, snahy o jejich jasné oddělování nebyly dosud velmi úspěšné.*“⁶ (Knapp – Hall – Horgan 2014: 14) Ve vztahu k verbální rovině projevu mohou neverbální prostředky verbální komunikaci podle Janouška například také částečně či zcela nahradit (substituce), zvýraznit (amplifikace), odporovat jí (kontradikce) či měnit význam řečeného (modifikace). (viz Janoušek 2008: 222) Hall, Horgan a Knapp navíc doplňují, že neverbální prostředky

³ Ty jsou sice některými teoretiky řazeny k neverbálním projevům, podle jiných odborníků je naopak lepší řadit je spíše k aspektům verbálním. V rámci této diplomové práce vymezíme paralingvistické složce projevu mluvcího samostatnou kapitolu.

⁴ Srov. např. Argyle (1972), Křivohlavý (1988), Ekman (2004), Knapp – Hall – Horgan (2014) a Janoušek (2008).

⁵ Např. S. Duncan Jr.

⁶ Překlad vlastní

mohou snadno pomoci zopakovat (*repeating*), upřesnit či doplnit (*complementing*) to, co již bylo řečeno. Mohou také pomoci s regulací verbálního projevu (*regulating*).

Neverbální prostředky je možno třídit podle různých hledisek. V následující části práce budou stručně představeny některé z nich. V první řadě je to kategorizace podle amerického emeritního profesora psychologie Paula Ekmana. Následovat bude třídění podle druhu smyslových orgánů, pomocí kterých sdělení dekodujeme. Dále budou představeny jednotlivé skupiny pohybů, nicméně je nutné připomenout, že ne vždy je přiřazení konkrétního neverbálního projevu do dané skupiny jednoznačné.

Kategorizace neverbálních projevů podle Paula Ekmana

Paul Ekman, ačkoliv se ve své práci zaměřuje zejména na mimické projevy, konkrétně pak na teorii mikrovýrazů (*micro facial expressions*), navrhl rozdělení celé skupiny neverbálních aktů, v rámci kterého jsou dané projevy rozděleny do pěti základních kategorií; jsou to emblémy, ilustrátory, manipulátory, regulátory a emocionální výrazy.

Ačkoliv je Ekmanovo dělení poměrně široce aplikovatelné na většinu neverbálních projevů, přesto existují pohyby, které nelze zařadit do žádné kategorie, nebo je možno zařadit je rovnou do více kategorií najednou.

Emblémy jsou jedinými zástupci tzv. „řeči těla“ (*body language*), jelikož jako jediné právě tyto projevy mají „řadu přesných významů, které jsou sdíleny všemi členy dané kultury či subkultury.“⁷ (Ekman 2004: 29) Emblémy se od ostatních neverbálních projevů liší zejména tím, že mohou být přeložené slovem, frází či slovníkovou definicí, přičemž jejich význam je daný a snadno pochopitelný pro ostatní členy dané kultury. Významy a používání emblémů se lidé učí v rámci procesu socializace (sociálního učení) v průběhu celého života. Podobně jako jsou v různých kulturách jiné jazyky, můžeme hovořit i o jiných emblematických projevech. Nicméně existují také emblémy s tzv. multikulturálním významem, který je jednoduše srozumitelný pro osoby pocházejících z různých kulturních (či jiných) kontextů. Je ovšem nutno upozornit, že ne ve všech okolnostech jsou jednotlivé emblémy „čteny“ stejně, různé kultury totiž mohou stejnému gestu přiřazovat jiný význam (používat a interpretovat jej jiným způsobem).

⁷ Překlad vlastní

Emblémy jsou lidmi nejčastěji využívány v případech, kdy je nutno nahradit verbální sdělení jiným způsobem dorozumívání se. „*Emblémy jsou speciálně využívány tehdy, když se lidé nemohou spolehnout na slova (příliš hlasitá hudba, velká vzdálenost atp.)*.“⁸ (Ekman 2004: 40) Mohou být realizovány prostřednictvím rukou (nejčastěji), pohybů hlavy nebo mimických projevů.

Ilustrátory Ekman definuje jako pohyby, které ilustrují mluvenou řeč. „*Jsou velmi úzce spojené s aktuálním verbálním projevem mluvčího*.“ (Ekman 2004: 41) Jejich funkcí je obvykle doplnit či zvýraznit řečené, v některých případech ale mohou daný význam také vyvracet. Typicky jsou pro provedení ilustrátoru použity ruce, ale mluvčí může použít také pohyby hlavy či nohou nebo také pohyby mimických svalů.

Podobně jako emblémy, i ilustrátory se lidé učí souběžně s tím, jak se učí samotnému používání jazyka (řeči). Ačkoliv je užívání ilustrátorů do jisté míry individuální záležitostí, Ekman tvrdí, že frekvence jejich výskytu se zvyšuje, když je mluvčí zaujatý tím, co říká (je více vtažen do komunikačního procesu). Naopak, jejich výskyt klesá tehdy, když je mluvčí unavený, málo zaujatý či znužený. Ekman se dále domnívá, že „*užívání ilustrátorů vytváří o mluvčím dojem, že je společenský a přátelský*.“ (Ekman 2004: 43) Nicméně výzkumy, které by podpořily toto tvrzení zatím provedeny nebyly.

Manipulátory je také možno označit jako adaptéry, nicméně Ekman preferuje první z termínů. Manipulátory označují takový pohyb, v jehož rámci nějakým způsobem manipulujeme s jinou částí těla. Může se jednat například o škrábání, tahání, sání, kousání, hlazení či tlačení atp.

Lidé manipulátory (většinou nevědomky) užívají tehdy, když se zvyšuje jejich pocit nepohodlí a nejistoty, nicméně existují také lidé, kteří v případě diskomfortu naopak ztuhnou a v napětí žádné manipulátory nepoužívají. Frekvence výskytu manipulátorů ovšem může růst i v případě, že se lidé cítí být v bezpečí, v pohodlí a nemají potřebu starat se o svůj zevnějšek.

Ekman se svými kolegy dospěl k zajímavému zjištění, totiž tomu, že lidé obecně méně věří mluvčím, kteří používají mnoho manipulátorů a využívají je často. Ty jsou totiž

⁸ Překlad vlastní

často interpretovány jako známka toho, že mluvčí lže. Nicméně Ekman dodává, že „ve skutečnosti ovšem nejsou spolehlivým znakem lhaní u většiny lidí.“⁹ (Ekman 2004: 43)

Regulátory představují skupinu neverbálních prostředků, jejichž funkcí je udržovat a regulovat chod konverzace. Podobně jako ilustrátory jsou regulátory silně navázány na verbální složku projevu mluvčího. Pomocí regulátorů mohou například příjemci dávat najevo neverbálně svůj souhlas či nesouhlas s tím, co bylo řečeno, mohou dát najevo, že touží po objasnění, či dalších informacích. Mohou značit překvapení či to, že posluchač řečenému nemůže uvěřit. Dále mohou značit, že má mluvčí v plánu dále navázat na proud řeči, že přemýšlí, potřebuje chvíli času nebo že skončil a předává slovo. Ekman dále dělí regulátory na tzv. „obraceče komunikace“ (*turn seekers*), pomocí kterých se příjemci snaží získat prostor pro možnost vlastního projev. Další skupinou jsou tzv. „udržovače komunikace“ (*floor holders*). Ty slouží mluvčímu k tomu, aby vyjádřil, že chce v projevu ještě pokračovat a nechce být přerušován.

Vyjádření emocí (*emotional expressions*) jsou neverbální projevy, které ostatním nabízejí podstatné informace o našem emocionálním stavu a o tom, co zrovna prožíváme. Emoce lidé nejčastěji vyjadřují mimickými výrazy, nicméně neomezují se pouze na oblast obličeje. Emocionální stav se může projevovat také na celkovém postavení/pohybu těla či na pohybech končetin.

Ne vždy je možné tato vyjádření neprojevovat či regulovat, protože některé silné emoce se na tváři projeví i přes nevoli mluvčího. Podle Ekmana je nicméně možné se naučit s mimickými svaly pracovat tak, že se neučíme maskovat emoce, které pociťujeme (nebo regulovat projevování jejich intenzity) nebo naopak falšovat (napodobovat) ty, které necítíme.

Základními emocemi, které jsou podle Ekmana sdílené lidmi všech kultur jsou: radost, smutek, překvapení, strach, vztek a pohrdání či znechucení. Ekman předpokládá, že emocionální vyjádření výše zmíněných emocí se neučíme, jsou totiž daná. Nicméně se učíme tzv. *display rules* tedy pravidla zobrazování. Ta se liší, a to jak v rámci různých kultur, tak i historických etap.

⁹ Překlad vlastní

Kategorizace neverbálních projevů podle kanálu

Další možností, jak odlišovat neverbální projevy, je kategorizovat je podle komunikačního kanálu, prostřednictvím kterého neverbální sdělení probíhá. *„Jinak řečeno, je to druh smyslového orgánu, jímž příjemce neverbální sdělení původce dekóduje.“* (Janoušek 2008: 222) Rozlišovat tedy můžeme prostředky povahy optické (gesta, pohyby, mimika, orientace v čase a prostoru, pohyby očí atp.), taktilní (doteky) či akustické (prostředky paraverbální). Pozornost dále můžeme věnovat také prostředkům čichové a chuťové povahy.

Mimika

Podobně jako u většiny zmíněných kategorií, není jednoduché definovat ani mimiku. Existuje hned několik možností, ne všechny jsou ovšem jednoznačné. Nejjednodušším způsobem, jak vymezit mimiku, je popsat ji jako komunikaci prostřednictvím mimických svalů. Někdy jsou ovšem do kategorie mimických projevů zařazovány i pohyby hlavou, jindy naopak pouze výrazy (pohyby), které nějakým způsobem souvisejí s prožívanými emocemi. Lidská tvář a emoce jsou totiž dva fenomény, které jsou odborníky na neverbální komunikaci spojovány téměř odjakživa. M. L. Knapp například o lidské tváři hovoří takto: *„Je prvořadě důležitým sdělovačem emocionálních stavů. Odráží vzájemné postoje lidí, kteří spolu jednají, poskytuje zpětnou vazbu v rozhovoru, tj. odpověď na to, co jsme druhému člověku řekli. Někteří badatelé se dokonce domnívají, že z hlediska sociální komunikace je tvář vedle slova druhým nejdůležitějším sdělovacím prostředkem v mezilidském styku.“* (Knapp 1978: 68 via Křivohlavý 1988: 34)

Kromě sdělování emocí mimické výrazy naplňují i jiné funkce. *„Pravdou je, že mimikou sdělujeme i kulturně tradovaná gesta (například tzv. zdvořilostní úsměv) a tzv. instrumentální pohyby (například výrazy obličeje při kýchání).“* (Křivohlavý 1988: 34) Mimické výrazy tedy není možno přiřazovat pouze k vyjadřování emočních stavů (*expressions*). Mimické výrazy totiž mohou plnit mj. funkci gest, emblémů (např. mrknutí), ilustrátorů (pohyby obočí) či manipulátorů (kousání rtu) a také regulátorů (zvednutí obočí jako vyjádření toho, že příjemce chce více informací).

Kinezika

Kinezika zahrnuje obecně pohyby těla a jeho částí, je také možno použití termínů kinetika či kineziologie. Zaměřit se v rámci kineziky můžeme jak na pohybovou činnost jednotlivce, tak na pohybovou souhru několika lidí (skupiny). Je zřejmé, že snažit se popsat, interpretovat a vymezit dílčí pohybové projevy člověka a zároveň koordinaci a souhru těchto pohybů s ostatními jedinci, nemusí být snadné. „*Při zkoumání toho, co se při pohybech děje, nestačí brát v úvahu to, co je možno vystihnout relativně krátkodobým filmovým záběrem, ale je třeba uvažovat o tom, co určitému pohybu předcházelo a co po něm následuje.*“ (Křivohlavý 1988: 68)

Pozornost tedy není věnována pouze druhu končetiny nebo části těla, kterou pozorujeme, ale také rozsahu sledovaného pohybu a celkové době jeho trvání. Podle časového hlediska lze tedy pohybový projev kategorizovat na: *bodové činnosti* (poměrně krátké pohyby trvající několik sekund), *pohybové pozice* (delší pohyby, cca 5-20 minut) a *pohybové prezentace* (projev po celou exponovanou dobu). (více viz Křivohlavý 1988: 68) Kromě časového hlediska je možno sledovat také intenzitu pohybového projevu, akceleraci (jak rychle začal, jak dlouho trval a jak rychle skončil) a v neposlední řadě také další, méně viditelné aspekty, například kdy došlo ke změně pohybu atp.

Do oblasti kineziky jsou obecně zařazovány mnohé konkrétnější skupiny pohybů: pohyby rukou (chironomie/chirologie), pohyby nohou, pohyby očí, tělesné postoje (posturika), doteky (haptika), prostorové chování a vzdálenost aktérů (proxemika) a další. S ohledem na zaměření a cíle práce je bližší pozornost věnována pouze některým z výše zmíněných oblastí.

Gestika

Gestiku je možno považovat za skupinu pohybů podřazenou pod širší oblast kineziku. Gestika zahrnuje pohyby, které mají pochopitelný sdělovací účel, přičemž mohou verbální stránku projevu doplnit nebo zcela nahradit. Gestika zahrnuje pohyby různých částí těla, nejčastěji se však jedná o pohyby rukou.

Gesta jsou významnou součástí interpersonální komunikace. Podle některých odborníků předcházejí zrodu jazykového dorozumívání téměř o jeden milion let. „V

historickém pohledu jsou gesta starší formou sociální komunikace než řeč (G. Mead, Piaget, Vygotskij aj.).“ (Křivohlavý 1988: 71)

Gesta ovšem mají v komunikaci mezi lidmi výsostné postavení i dnes. Mohou například pomoci s vytvořením či dotvořením významu sděleného, ale také mohou řečené například popřít (tj. vyjadřovat opak slov). Mohou také podpořit a zvýraznit váhu toho, co bylo řečeno. Gesta mohou také podpořit emocionální hledisko projevu. *„Sociální psychologové, například Firtle, mají odvahu tvrdit, že gesta mají určitou tvořivou sílu, kterou nemají slova. Zdá se, že gesta jako určitá sdělení uvádějí do chodu jinou než jen myšlenkovou sféru sociálního dění.“ (Křivohlavý 1988: 71)*

Proxemika

Proxemika zahrnuje oblast neverbálních projevů založených na vzájemné blízkosti či vzdálenosti komunikačních partnerů. *„Oproti mimice má tu výhodu, že vzdálenost mezi dvěma lidmi, kteří spolu přicházejí do styku, je možno měřit v metrech.“ (Křivohlavý 1988: 43)* Vzdálenost/blízkost je možno měřit ve dvou rovinách – horizontální a vertikální.

Mezi hlavní témata oblasti proxemiky jsou pojmy teritorium a osobní zóna. Teritorium je pojem vycházející z tradice etologie (studium chování zvířat), v rámci které je dlouhodobě studováno chování živočichů v prostoru. Antropologové posléze využili poznatky etologie při zkoumání prostorového chování lidí a místo pojmu teritorium se začalo využívat termínu proxemická osobní zóna. Osobní zónou se rozumí *„myšlená čára ohraničující prostor kolem člověka, do kterého tento člověk nerad pouští druhé lidi – vetřelce. Jestliže druhý člověk vnikne do této zóny, je to považováno nejen za netaktnost, ale přímo za vtíravost.“ (Křivohlavý 1988: 47)* Velikost osobní zóny se liší nejen v závislosti na konkrétní kultuře ale také na individualitě jedince (introvert/extravert). Mimo jiné záleží také na povaze a osobnosti „narušitele“: *„Pozoruhodné je, jak dospělí lidé laskavě dovolují dětem proniknout do jejich osobní zóny, kterou před jinými dospělými chrání.“ (Křivohlavý 1988: 48)* Pojetí osobní zóny se také liší v závislosti na genderu.

Strukturu osobní zóny můžeme podle míry vzdálenost/blízkosti rozdělit na čtyři vrstvy: zónu veřejnou, sociální, osobní a intimní, přičemž hranice jednotlivých vrstev mohou být proměnlivé (dle výše zmíněných faktorů).

Zajímavým fenoménem spjatým s rozdílným pojetím proxemických zón jednotlivců je tzv. proxemický tanec. Ten označuje jev, ve kterém se jedinci s jiným pojetím o velikosti osobní zóny snaží v rámci komunikace najít správné nastavení osobního prostoru, které by vyhovovalo oběma komunikantům.

Haptika

Termín haptika vyjadřuje taktilní (dotykový) kontakt. Křivohlavý do spektra taktilních projevů zahrnuje: příjem zpráv o působení tlaku, tepla, chladu a o vlivu podnětů, které působí bolest a dále také chvění (vibrace).

Co se týče typologie doteků v rámci sociální interakce, je možno doteky rozlišovat podle částí těl (nebo těl a předmětů), které se dotkly a také podle charakteru doteku, který může být například přátelský (pohlazení) či nepřátelský (pohlavek).

Komunikativní význam doteků většinou vyplývá až z daného kontextu. „*Milenci například tím, že se drží za ruce, dávají najevo: jsme svoji. Poklepnutí na rameno či dotek nohou pod stolem může být pokynem: »ukázní se, ano!«*“ (Křivohlavý 1988: 57)

Posturika

Posturika vyjadřuje konfiguraci všech částí lidského těla a také vzájemnou postojovou konfiguraci dvou a více mluvčích účastníků se komunikačního aktu. O tělesných postojích tedy sice můžeme uvažovat zejména jako o polohách jednotlivců jakožto relativně izolovaných individuí, nicméně je třeba zohlednit, že mezi lidmi dochází k interakci i na základě postojů těl a jejich částí. „*Je o nich (tělesných postojích, pozn. aut.) ale možno uvažovat i tak, že bereme v úvahu interakci tohoto jedince s druhým člověkem, tj. jako jev dyadické interakce, případně jako jev skupinové interakce, dochází-li k těmto projevům u skupiny lidí v osobním styku.*“ (Křivohlavý 1988: 60)¹⁰

Vizika

Termín vizika je často překládán veřejnosti jako „řeč očí a pohledů“. O důležitosti, ale také o časté nejednoznačnosti, komunikace prostřednictvím pohledů a pohybu očí se odborníci¹¹ na danou oblast vyjádřili následovně: „*Pohled obsahuje informaci, která*

¹⁰ Blíže se otázkám posturiky v této práci věnovat nebudeme, jelikož to není vzhledem k cílům práce relevantní a potřebné.

¹¹ Sociální psychologové R. V. Exline a D. M. Messick.

sice nemusí být jednoznačná, ale přesto je to informace mimořádně vzácná a důležitá v našem osobním styku.“ (Křivohlavý 1988: 75)

Oči jakožto smyslový orgán je možno vnímat jako přijímač informací vizuální povahy, ale také jako svého druhu vysílač. Pozorovat viziku můžeme velmi snadno pomocí jednoduchého pozorování. Přesná data poté nabízí například metoda *eye-trackingu*, pro kterou je ovšem potřeba specializovaného nástroje, kamery, která detailně zkoumá pohyby oka. Při pozorování pohybů očí můžeme věnovat pozornost např. zacílení pohledu, době trvání pohledu (při zaměření), četnosti pohledů na různé cílové body, sekvenci pohledů (pořadí pohledů) či celkovému objemu pohledů. Dále je podle Křivohlavého možno interpretovat úhel pootevření očních víček, průměr zornic, pohyby a tvar obočí či vrásky kolem očí.

Paralingvistika

Paraverbální projevy podle některých teoretiků také patří pod skupinu projevů neverbálních. V této problematice nicméně panuje jistý nesoulad a nejednoznačnost, protože jiní odborníci naopak paraverbální jevy řadí pod oblast projevu verbálního.

V rámci této práce jsme se rozhodli paraverbální složce projevu vymezit samostatnou kapitolu, protože s ohledem k metodice práce představuje poměrně důležitý aspekt zkoumaných proměnných. Z tohoto důvodu bude problematika paraverbální (inter)personální komunikace blíže představena v následující podkapitole.

2.1.2.3. Paraverbální složka komunikace

Jako paraverbální (parajazykové) jevy v rámci sociální psychologie vnímáme „*soubor vokálních – hlasových projevů, vyskytujících se na pomezí mezi neverbálními mimohlasovými prostředky a mluvenou řečí.*“ (Janoušek 2008: 223) Paralingvistika vnímá tyto jevy jako součást dané řeči a její realizace. Naproti tomu sociálně psychologický přístup se při zkoumání paraverbálních projevů zaměřuje především na spojitost mezi nimi a sociálním kontextem daného komunikačního aktu.

Striktní přiřazení skupiny paraverbálních projevů pod neverbální či verbální komunikaci je proto vždy nutně omezené a nejednoznačné, protože paraverbální projevy mohou zasahovat do obou zmíněných oblastí a jako takové celý komplexní projev mluvčího

doplňují. „Nejblíže k neverbálním mimohlasovým projevům, zejména mimice a pohledům očí, jsou takové parajazykové projevy, jako sténání, vzdychání, smích, pláč.“ (Janoušek 2008: 223) Naproti tomu k verbálním projevům (mluvené řeči) se nejvíce vztahují například pauzy ve výpovědi, hlasitost, výška, rytmus, tempo, důraz a dále také protahování či zkracování slov.

Křivohlavý (viz 1988: 135) parajazykové prostředky třídí do celkem deseti skupin, jsou to: hlasitost řeči, výška tónu řeči, rychlost řeči, objem řeči, plynulost řeči, intonace (melodie řeči), chyby v řeči, správnost výslovnosti, kvalita řeči (věcnost hovoru) a členění řeči neboli frázování. A každé z vymezených kategorií je možno mluvit zavést jakousi pomyslnou škálu, například u hlasitosti projevu můžeme vymezit třibodovou stupnici s hodnotami: 1.) hovoří velmi tiše (téměř šeptem), 2.) hlasitost je v normálu, 3.) hovoří velmi hlasitě.

Podle Křivohlavého lze výše zmíněné parajazykové prostředky přiřadit k následujícím kategoriím: 1.) hlasové dimenze akustického projevu, 2.) časové charakteristiky řečového projevu, 3.) interakční vztahy v jazykovém skupinovém projevu a 4.) jiné než slovní akustické projevy.

Hlasové dimenze akustického projevu

Hlas je jedním ze základních prostředků projevu mluvčího. „*Netlumočí jen obsah sdělení, je rovněž velice účinným sdělovačem psychického stavu hovořící osoby.*“ (Křivohlavý 1988: 135) Při rozboru hlasového projevu mluvčího je možno zohledňovat jeho zbarvení, tóninu, ve které mluvčí hovoří a také celkovou hlasitost jeho hlasového projevu.

Z výše zmíněných projevů lze odvodit aktuální psychické nalazení hovořícího člověka. „*Nejen relativně dlouhodobě, ale i poměrně krátkodobě se vyskytující stav vzrušení a skleslosti se dosti zřetelně odrážejí ve svrchních tónech hlasu.*“ (Křivohlavý 1988: 136) Zmíněné projevy lze poměrně jednoduše a intuitivně (nebo za pomoci odborného vedení) identifikovat pouhým pozorným poslechem projevu mluvčího. Druhou a přesnější možností je využití různých analytických nástrojů zaznamenávajících zmíněné jevy v tzv. spektometrech, které znázorňují silové pole hlasu, „*tj. zastoupení jednotlivých frekvencí – tónů různé výšky v hlasovém projevu.*“ (Křivohlavý 1988: 135)

Časové charakteristiky řečového projevu

Do podkategorie časových charakteristik verbálního projevu mluvčího lze zařadit například rychlost promluvy či tempo řeči mluvčího. Rychlost mluvy ovšem nemusí být v celé délce projevu konstantní. „*Tato dynamika řeči, vyjadřovaná rychlostí produkce slov za minutu o delší dobu sledování, je přitom dávana do úzké souvislosti s tématem rozhovoru.*“ (Křivohlavý 1988: 137) Pozorování časových charakteristik promluvy tedy může naznačit, jak se mluvčí v průběhu mluvení cítil.

Křivohlavý naznačuje, že ticho v rozhovoru značí váhání či nejistotu, naproti tomu překotné a rychlé mluvení může naopak značit emocionální vzrušení a zaujetí tématem hovoru. Je ovšem nutné dodat, že tyto předpoklady nemusí být platné¹² za každé situace u všech mluvčích, protože rychlost mluvy a další časové charakteristiky paraverbálních prostředků jsou velmi individuální a mohou záviset i na jiných faktorech dané sociální a komunikační situace či kontextu.

Interakční vztahy v rámci skupinové komunikace

V případě, že je analyzován dialogický rozhovor či interakce více aktérů, tzn. skupinová komunikace,¹³ je nutno zohlednit paraverbální projevy mluvčích v souvislosti s interakcí a vzájemnými vztahy mezi mluvčími.

V takovémto případě je například možné poměřovat kromě celkového trvání rozhovoru i relativní délky řeči jednotlivých mluvčích, tedy to, jaký mají v průběhu celé komunikační situace prostor. „*Tyto údaje nám mohou mnoho napovědět i o vztazích mezi lidmi v dané skupině.*“ (Křivohlavý 1988: 138) Dalších paraverbálním projevem skupinové komunikace, kterému bývá věnována velká pozornost odborníků, je ticho, tedy přestávky v mluveném projevu mluvčích. „*Nejde zde ani tak o celkovou dobu ticha v průběhu daného rozhovoru, tj. údaj o čase, kterého nebylo využito k mluvení, jako spíše o sledování ticha v různých fázích rozhovoru, tj. o sledování chvil, kdy se mlčí.*“ (Křivohlavý 1988: 138) Dále můžeme měřit a interpretovat tzv. reakční čas, tj. délka doby po ukončení repliky jednoho mluvčího a začátku repliky jeho komunikačního partnera. Podobný je i tzv. iniciační čas, který ovšem označuje délku doby mezi

¹² Totéž platí i v případě všech ostatních verbálních, paraverbálních a neverbálních aspektů projevu mluvčího.

¹³ Za skupinu je v sociální psychologii považováno seskupení tří a více osob.

ukončením repliky jednoho mluvčího a začátkem nové repliky stejného člověka. Dále je možno pozorovat tzv. dueta¹⁴, tedy případy, kdy v jednom čase mluví vícero mluvčích najednou.¹⁵

Mimoslovní akustické projevy

Samostatnou složkou paraverbální roviny projevu mluvčího jsou různé uchem zachytitelné zvuky, které ovšem nemají charakter slov. Jedná se o „*různé zvuky a pazvuky, které vycházejí z hrdla, ale kterých si slovník jazyka českého vůbec nevšimá.*“ (Křivohlavý 1988: 140) Můžeme mluvit o různých druzích hezitačních zvuků jako například „ehm“ či „ááá“ a jim podobné parazitické paraverbální prostředky. Podle Křivohlavého do této skupiny můžeme zařadit i různé povzdechy či jiné hlasité projevy dýchání a hekání. Funkce těchto zvuků může být různá, nicméně zřejmě nejčastějším důvodem, proč se mluvčí ať už vědomě či nevědomě uchylují k jejich použití je zejména vyplnění delší pauzy, při níž hledají vhodné výrazy a způsoby vyjádření toho, co mají na mysli. „*Zjistilo se, že takovéto pazvuky ve skutečnosti vyjadřují osobní těžkosti hovořící osoby při hledání vhodných slov k vyjádření určité myšlenky.*“ (Křivohlavý 1988: 140)

Další podskupinou mimoslovních akustických projevů jsou různé druhy pomlky či pauzy v promluvě. „*Obecně se má za to, že pomlka je příznakem hlubokého citového stavu člověka, tzv. afektu.*“ (Křivohlavý 1988: 142) U těchto zamlknutí můžeme pozorovat několik aspektů: například celkovou dobu délky ticha, umístění pomlky či druh pomlky (tzv. tiché a naplněné pauzy¹⁶). Podle Křivohlavého „*s velkou pravděpodobností můžeme očekávat úzký vztah mezi tichými pauzami a určitým emocionálním vzrušením u hovořící osoby.*“ (Křivohlavý 1988: 143) Přičemž ono zvýšené emocionální vzrušení může značit zvýšenou psychickou (a kognitivní) činnost pozorovaného mluvčího. Pauzy naplněné akustickým hlukem mohou mít emocionální příčiny. Data z provedených výzkumů¹⁷ naznačují, že se tyto pomlky objevují spíše

¹⁴ V jednotném čísle tzv. dueto.

¹⁵ Více viz Křivohlavý (1988: 138-139).

¹⁶ Tiché pauzy Křivohlavý definuje jako „*akusticky nijak nenaplněné pomlky.*“ Naopak pauzy naplněné představují pomlky naplněné hlukem, přičemž se jedná o „*hluk, který nemá lingvistický (významový) charakter.*“ (Křivohlavý 1988: 142)

¹⁷ Viz Křivohlavý (1998: 143).

v rozhovorech, ve kterých se jejich aktéři necítí příjemně a uvolněně, či jsou nějak nepříjemně rozrušení.

Poruchy mluveného projevu

Zajímavým fenoménem v oblasti parajazykových prostředků jsou tzv. poruchy řeči. Odborník na neverbální komunikaci G. F. Mahl vymezil celkem sedm kategorií těchto chyb, jsou to: zadržávání, vynechávání, opakování, nedokončení vět, breptání a vniknutí nekoherentního zvuku. (Mahl 1956 via Janoušek 2008: 223) Křivohlavý k těmto chybám přidává i tzv. parazitická slova či výrazy, což jsou naučené výrazy, které mluvčí opakuje častěji než ostatní výrazy a často i ve velmi nevhodných a nerelevantních chvílích promluvy.

Janoušek uvádí, že pro pozorovatele/vědce je přínosné sledovat tyto řečové poruchy, protože mohou být podobně jako jiné verbální či neverbální indikátory nositeli cenných informací: *„Součet poruch dělený počtem pronesených slov (tzv. speech disturbance ratio) je cenným indikátorem psychických stavů, protože poruchy jsou četné (jedna připadá na 4 až 6 sekund či na 16 slov), nejsou uvědomovány a zjevně se v nich projevují individuální rozdíly.“* (Janoušek 2008: 223)

Je tedy pravděpodobně možné pomocí porovnání několika projevů konkrétního mluvčího se zaměřením na paraverbální aspekty a řečové poruchy zjistit, v jakém stavu se mluvčí nacházel. Například zdali byl rozrušený, či nikoliv. Nalezení konkrétních příčin tohoto případného rozrušení ovšem analýza paraverbálních projevů mluvčího dosud nabídnout nemůže.

2.2. Komunikace (mas)mediální a mediovaná

Doposud byla naše pozornost zaměřena na otázky sociální interakce mezi dvěma a více lidmi, přesněji tedy na komunikaci interpersonální. Vzhledem k zaměření této diplomové práce je ovšem nutné teoretický rámec rozšířit také o poznatky ohledně komunikace zprostředkované médii (mediovaná kvaziinterakce) a o poznatky o komunikaci (mas)mediální.

Komunikace mediální / mediovaná

Doposud byla představena pouze přímá forma interakce, tedy interpersonální komunikace face-to-face, kterou J. B. Thompson¹⁸ chápe jako interakci prvního stupně. Druhým stupněm je interakce zprostředkovaná a stupněm třetím tzv. zprostředkovaná kvaziinterakce neboli kvaziinterakce mediovaná. Postupně budou stručně představeny všechna tři stádia, kromě komunikace přímé, které byla dostatečná pozornost věnovaná již v předcházející kapitole.

Pojem interakce zprostředkovaná neboli interakce mediovaná zahrnuje takové formy interakce, kterou zajišťuje užití nějakého technického prostředku – média. Médium v tomto slova smyslu musí umět zajistit dostatečně kvalitní přenos symbolických obsahů mezi jedinci, kteří jsou od sebe vzdáleni v prostoru či čase (nebo v obou zmíněných dimenzích). Médium také můžeme definovat jako *„hmotný podklad symbolických sdělení – tedy hmotné prvky, jejichž prostřednictvím je informace nebo symbolický obsah zachycen a přenesen od podavatele k příjemci.“* (Thompson 2004: 21) Na rozdíl od komunikace přímé *„účastníci nesdílejí stejný časoprostorový rámec, k němuž by mohli odkazovat, a nemohou tedy předpokládat, že by ostatní mohli porozumět ukazovacím výrazům, které použijí.“* (Thompson 2004: 71) Z tohoto důvodu musejí účastníci tohoto druhu interakce své(ho) příjemce informovat poměrně přesně, ovšem s omezeným množstvím symbolických prvků, které může využít (vždy s ohledem ke zvolenému médiu). Na tento aspekt upozorňuje také M. Kunczik: *„Jestliže je interpersonální komunikace chápána jako komunikace, jež současně probíhá na různých kanálech, pak každá forma masové komunikace, pokud je posuzována z hlediska počtu užívaných komunikačních kanálů je limitovaná, omezenou komunikací.“* (Kunczik 1995: 13)

¹⁸ V rámci publikace *Média a modernita* (2004).

Třetí formou interakce je pak podle Thompsona mediovaná kvaziinterakce, kterou označuje ty druhy sociálních vztahů, „*kteřé jsou vytvářeny médii masové komunikace (tedy knihami, novinami, rozhlasem, televizí atd.)*.“ (Thompson 2004: 72) Podobně jako druhý typ interakce, interakce mediovaná, je mediovaná kvaziinterakce distribuovaná a dostupná v prostoru i čase, není tedy vázaná na konkrétní místo a konkrétní čas. Tím, čím se od dvou předchozích stádií interakce odlišuje nejvíce, je charakter příjemce – publika. Mediovaná kvaziinterakce je určena pro příjemce neznámého a předem neurčitelného charakteru. Druhým rozdílem je pak monologická povaha sdělení. „*Zatímco interakce tváří v tvář a interakce zprostředkovaná jsou dialogické, zprostředkovaná kvaziinterakce je svou povahou monologická, a to v tom smyslu, že v ní převládá jednosměrný tok komunikace*.“ (Thompson 2004: 72)

Mediovanou (zprostředkovanou) kvaziinterakci je také možné označovat termínem masová komunikace. Dnes se ovšem přikláníme k užívání pojmu (mas)mediální. Protože je tato forma komunikace/interakce pro tuto práci stěžejní, je jí dále v textu věnována větší míra pozornosti.

Komunikace masová/masmediální

Komunikaci masovou je mimo jiné možno definovat proces zahrnující „*instituce a postupy, jimiž specializované skupiny využívají technické prostředky (tisk, rozhlas, filmy apod.) pro šíření symbolického obsahu směrem k rozsáhlému, nesourodému a široce rozptýlenému publiku*.“ (Janowitz 1986 via McQuail 2002: 31) Jak tedy z uvedené definice vyplývá, masová komunikace se od mediované komunikace odlišuje především v oblasti příjemce sdělení – tedy mediálního publika, které je rozsáhlé a těžce definovatelné. V jistém slova smyslu je možno říci, že publikum je vždy do jisté míry konstrukt stvořený pro naplnění určitého vědeckého či marketingového cíle.

Kromě příjemce masové komunikace je potřeba zohlednit také druhou stranu komunikačního aktu – masová média jakožto svého druhu instituce. Masová média tedy můžeme definovat jako instituce, jejichž hlavní činností je získávání, úprava (produkce) a distribuce symbolických obsahů, které nabízejí svým příjemcům (publiku), a to většinou za úplatu. Média provádějí svou činnost ve veřejné sféře a na základě toho jsou také příslušně regulována. McQuail dále uvádí, že „*jejich organizace je svou formou profesionální a byrokratická*.“ (McQuail 2002: 32)

2.2.1. Komunikační událost v rámci masmediální komunikace

Výše zmíněné aspekty mediální, mediované a masové komunikace je třeba zohlednit při příjmu sdělení distribuovaných médií. Termínem komunikační událost je zde myšlen „výsek reálné sociální skutečnosti, v němž došlo ke komunikaci.“ (Kořenský et al. 2013: 8) Jelikož je náš zájem v rámci této práce zaměřen na možnosti detekce lhaní veřejných osobností v médiích – tedy v rámci specifických komunikačních událostí – budou dále představeny rysy mediálního dialogu a politického interview.

2.2.1.1. Mediálního dialog

Komunikační událost dialogickou lze definovat jako „komunikační událost, v níž se u jednotlivých komunikantů s relativní pravidelností střídají aktivní a pasivní role.“ (Kořenský et al. 2013: 8) Mediální komunikační událost dialogickou pak logicky vymezíme jako takovou komunikační událost, v jejímž rámci spolu více méně střídavě interagují dva a více mluvčích, a to za účasti technických prostředků symbolické směny významů – médií.

Dalším podstatným aspektem mediálního dialogu je podle S. Čmejkové také to, že jakožto oblíbený formát televizní zábavy musí naplňovat podmínky tzv. *infotainmentu*. Neboli kombinaci obsahu naplňujícího současně funkci informativní a zábavní. „Vzniklo dokonce označení *confrontainment*, tedy *konfrontace pro pobavení*.“ (Čmejková 2003: 80) Mediální dialog v tomto pojetí lze podle některých teoretiků¹⁹ chápat jako „novodobé gladiátorské hry“, čímž odborníci odkazují mimo jiné k určité míře asymetrie mezi moderátorem a dotazovaným a také k míře popularity tohoto žánru.

V rámci této práce budeme nadále chápat termín mediální dialog jako institucionalizovaný druh veřejné komunikace, při němž jeden z aktérů plní roli moderátora, tj. komunikanta, který pokládá otázky a koordinuje komunikační situaci a další aktéři naopak vykonávají roli dotazovaných a odpovídajících mluvčích. Specifickým druhem mediálního dialogu je tzv. politické interview, to bude podrobněji představeno v následující podkapitole práce.

¹⁹ Např. teoretici E. Weigandová a J. Herritage. (Více viz Čmejková 2003: 80)

Pokud o mediálním dialogu hovoříme jako o dialogu řízeném čili institucionalizovaném, je také nutno vymezit pojem instituce, ze které v rámci této definice vycházíme. Pojem instituce v rámci této práce značí *„zařízení, podnik, úřad, organizace, která má širší působnost, řídí se ve své činnosti více nebo méně přesnými pravidly a může zasahovat do soukromého života.“* (Hoffmanová – Müllerová 2000: 7)

Jak bylo uvedeno výše, mediální dialog představuje svého druhu institucionalizovaný druh rozhovoru. Jako takový je jeho průběh nastolen řadou různých předepsaných pravidel a očekává se, že jeho účastníci budou naplňovat očekávaní vycházející z jim přisouzených rolí. V následující části podkapitoly o mediálním dialogu proto postupně vyjmenujeme a blíže rozvedeme jeho základní rysy; jmenovitě se jedná o komunikační role mluvčích, střídání jejich replik, asymetrii mezi komunikanty či orientaci směrem k divákovi (tzv. mediálnost).

Komunikační role mluvčích mediálního dialogu můžeme definovat jako *„způsob účasti jednotlivých osob na komunikaci podle stupně aktivity/pasivity jejich účasti, délky a vzájemné distribuce jejich sdělení.“* (Kořenský et al. 2013: 9) Role, které mají mluvčí v mediálním dialogu, jsou dvojího druhu – role moderátora/moderátorů a role dotazovaného mluvčího/mluvčích, jinými slovy, hosta/hostů.

Jako i v jiných druzích dialogu, je i v mediálním dialogu jeho základním rysem **střídání replik mluvčích** (tzv. *turn-taking*). Toto ovšem je (nebo by být mělo) v rámci dialogu mediálního regulováno a řízeno moderátorem či moderátory daného pořadu, který tímto způsobem reprezentuje danou instituci.²⁰

Dalším podstatným rysem mediálního dialogu je jeho **asymetrie** mezi komunikanty. Tímto pojmem míníme různé možnosti mluvčích nastolovat témata v průběhu interview, ve kterém má v jistém slova smyslu nadřazenou roli moderátor, který danou situaci reguluje a mj. má za úkol odebírat a dávat slovo jednotlivým mluvčím. Názory odborníků se v této otázce ovšem mohou lišit. Například podle české lingvistky E. Macháčkové je v rámci mediálního dialogu v podřízené roli moderátor. *„Záleží na ochotě dotazované osoby, zda vůbec bude s novinářem hovořit. Nechce-li mluvit, může rozhovor odmítnout; může ho též odložit na jinou, pro ni vhodnější dobu.“* (Macháčková 1981: nečíslováno) Na druhou stranu je nutné si uvědomit, že moderátor

²⁰ V případě mediálního dialogu se jedná o instituci daného média.

má většinou převahu v tom, že si otázky může (či spíše musí) předem připravit, na rozdíl tedy od dotazovaného předem ví, na co se bude ptát. Moderátoři, ani dotazovaní mluvčí v tomto pohledu tedy nejsou bezbranní, mohou a často také během interview užívají řadu řečových strategií, pomocí kterých se snaží obrátit moc nad řízením průběhu rozhovoru na svou stranu.²¹

Charakteristickým rysem mediálního dialogu je také jeho **Orientace směrem k divákovi**. Divák je zde „svědkem, a ještě výstižněji řečeno pravým cílem, k němuž je dialog směřován.“ (Čmejková 1999: nečíslováno) Mediální dialog, ač stále disponuje některými rysy dialogu přirozeného, se slovy Čmejkové „stává dialogem pro třetí osoby, které dialogu naslouchají, podobně jako tomu bývá u dialogu jevištního.“ (Čmejková 1999: nečíslováno) Cíloví diváci/posluchači/čtenáři mediálního dialogu ovšem ve většině případů tomuto primárnímu dialogu nejsou přítomni.²² Tento aspekt mediálního dialogu je také možno označit termínem **mediálnost**. Toto označení tedy jinými slovy poukazuje k tomu, že moderátor (stejně tak ale i jeho host/hosté) štěpí svou pozornost nejen na svého přímého komunikačního partnera/partnery ale také směrem k potenciálním cílovým divákům. „Dvoji intence vstupů se týká nejen úvodních a závěrečných formulací (a také samozřejmě neverbálního chování, pohledů, pootočení hlavy a těla), ale s ohledem na televizního diváka jsou formulovány i otázky, jimiž redaktor osvětluje a upřesňuje názory svého protějšku.“ (Čmejková 1999: nečíslováno) Danou skutečnost dělení pozornosti přehledně zobrazuje níže zobrazené schéma.²³

Obrázek 1: schéma mediálnosti (Čmejková 1999 a 2003: 86)

²¹ Řečové strategie moderátora a mluvčího budou podrobněji představeny v následujících podkapitolách.

²² Výjimku pak tvoří případy, kdy je určitý a značně omezený počet diváků přímo součástí dané komunikační situace. Například v pořadu Kotel s M. Jílkovou bývalo zvykem, že se natáčení přímo účastnili zainteresovaní občané. V některých případech mohou zúčastnění diváci dokonce bezprostředně (verbálně, paraverbálně či neverbálně) reagovat na projevy mluvčího/mluvčích.

²³ Existují samozřejmě také případy, ve kterých je pozornost všech zúčastněných členěna ještě ve větší míře. Jedná se například o interview s více mluvčími, kdy musí všichni komunikanti věnovat pozornost nejen divákům ale také všem zúčastněným. Schéma zobrazující podobné komunikační situace je možno dále nastudovat např. in Čmejková (2003: 86-87).

2.2.1.2. *Interview a televizní interview*

Interview²⁴ se řadí mezi základní žurnalistické žánry a metody práce. Interview je možno podle S. Čmejkové definovat jako „komunikáty, v nichž se dvě a více osob snaží sladit (případně konfrontovat) své obrazy světa, prosadit svůj diskurs a zaznamenat maximální zisk při minimálním potlačení vlastních zájmů.“ (Čmejková 2003: 109)

Interview televizní poté můžeme chápat jako specifický subžánr masové (veřejné) komunikace charakteristický tím, že je podřízen logice televizního vysílání, přičemž zájmy instituce – média zastupuje moderátor (moderátoři) a dotazovanými mluvčími jsou ve většině případů veřejně známé osobnosti. Dalším podstatným rysem interview televizního je také to, že na rozdíl od interview rozhlasového či psaného je svou povahou audiovizuálním obsahem, z čehož mimo jiné vyplývá, že mluvčí (moderátor i host) mají možnost využívat širší škálu komunikačních prostředků, kromě projevů verbálních také prostředky roviny neverbální a paraverbální. Tento aspekt televizního interview je vzhledem k předmětu a cílům práce obzvláště cenný a podstatný.

Dalším rysem televizního interview je také možnost jeho živého přenosu, která skýtá kromě několika výhod²⁵ také velké množství nevýhod a potenciálních problémů, a to jak pro dotazovaného hosta, tak i pro samotného moderátora. Právě aspekt (ne)připravenosti totiž, podle poznatků z oblasti sociální psychologie a teorie lži, může být pro samotnou detekci lži velmi přínosný.

I přes to, že ve většině mediálních dialogů dochází mezi komunikanty k nějakým způsobem vyprovokovanému konfliktu²⁶, základní funkcí televizního interview „je zprostředkování informace nebo názorů veřejných činitelů a odborníků posluchačům a divákům.“ (Čmejková 2003: 89) Dalšími funkcemi, které jsou rámci televizního interview nejčastěji realizovány jsou funkce získávací a persvazivní, přičemž funkci získávací je možno definovat jako „výraz autorovy vůle (...) uplatňované s cílem získat příjemce, motivovat jej k určitému žádoucímú typu jednání.“ (Jílek 2009: 21) Funkci

²⁴ Na tomto místě je třeba upozornit na skutečnost, že dále v textu budou jako synonyma užívány termíny: interview, televizní interview a mediální dialog.

²⁵ Výhodou pro mediální instituci může být například téměř nenahraditelný status živého vysílání, který je pro příjemce (publikum) velmi přitažlivý. Důvodem toho může být mimo jiné například jedinečnost a zvýšená míra autenticity daného mediálního obsahu.

²⁶ Častokráté uměle vyvolanému (hostem či samotným moderátorem) z důvodu divácké obliby tzv. *infotainmentu* či *confrontainmentu* (pojmy jsou vysvětleny výše v textu).

persvazivní pak můžeme podle V. Jílka chápat jako „výraz autorovy vůle, jejímž smyslem je rozumově či psychologicky působit na postoje početných skupin příjemců, ovšem i jednotlivce s cílem ovlivňovat, formovat názory a postoje.“ (Jílek 2009: 21)

Výše uvedené napětí mezi moderátorem a hostem/hosty je ovšem jedním ze základních distinktivních rysů současné praxe vedení mediálních dialogů. Tento konflikt například podle Čmejkové vzniká z toho důvodu, „že *host, zvláště je-li to politik, se snaží využít interview k tomu, aby prosadil svůj diskurz, bez ohledu na redaktorovy otázky.*“ (Čmejková 2003: 107) Kromě toho je nutné si uvědomit, že samotný formát televizního (i jiného) interview „*je zároveň diskusí o tom, jak dlouho, jakými slovy a jakým způsobem se bude o tématu mluvit.*“ (Čmejková 2003: 101)

Z výše uvedeného vyplývá, že zásadní jsou pro vymezení pojmu televizní interview právě zúčastnění mluvčí – moderátor a host. Postupně budou představeny základní charakteristiky rolí a z nich odvozené anticipované jednání mluvčích. Obecně ale můžeme jejich role vymezit tak, že komunikační „*partneři spolu kooperují ve prospěch publika. Host by měl respektovat roli moderátora jako toho, kdo nejprve uvádí posluchače do kontextu, a poté podněcuje hosta, aby se k problému vyjádřil.*“ (Čmejková 2003: 89)

Moderátor

Moderátor v dané komunikační situaci zastupuje instituci – médium a zároveň je o něm také možné uvažovat jako o zástupci veřejnosti. Můžeme o něm hovořit jako o profesionálním žurnalistovi. Podle Kunczika (1995: 78) profesionální novináři ve své praxi často oscilují mezi dvěma zdánlivě protikladnými polohami – žurnalistikou neutrálně objektivní a žurnalistikou sociálně angažovanou a aktivní. „*Žurnalista může být stejnou měrou oddán objektivnímu, neutrálnímu předávání zpráv i společenské angažovanosti.*“ (Kunczik 1995: 78) Za ideál tedy můžeme v jistém slova smyslu považovat jakousi syntézu obou přístupů. Podle Čmejkové je ovšem základním úkolem moderátora zůstat nestranný, anebo alespoň zachovávat tzv. neutralistický postoj.²⁷ „*Redaktor by např. neměl ani vyjadřovat souhlas nebo nesouhlas s interviewovaným hostem, (...) Neměl by samozřejmě jednomu dotazovanému klást*

²⁷ Neutralistickým postojem se rozumí vyhýbání se formálním ukazatelům osobního zaujetí. (Greatbach 1998 via Čmejková 2003: 102)

otázky agresivní a nepřátelské a jinému otázky mírné a podpůrné.“ (Čmejrková 2003: 102)

V. Jílek uvádí, že rolí moderátora²⁸ televizního interview je především:

- předkládat dílčí témata a v průběhu interview je specifikovat,
- udělovat a odnímat slovo a poskytovat dostatečný prostor k vyjádření mluvčího (mluví-li k tématu),
- nepřipouštět vzájemnou interakci účastníků debaty (ve smyslu konfliktu),
- dbát na zachování koherence jednotlivých sdělení v rámci hypertématu,
- průběžně shrnovat obsah řečeného (s absencí osobního názoru),
- vyvarovat se dvojího přístupu k účastníkům interview, neprojevat sympatie či antipatie,
- být informačně vybaven a důkladně připraven. (Jílek 2005: 125)

Podle normativního pohledu J. Bartoška má být dobrý moderátor navíc *„loajální ke stanici (k zaměstnavateli), má mít dobré všeobecné vědomosti a odborné vzdělání, má být profesně zdatný (vzhled, chování, charakter, image) a má se kultivovaně vyjadřovat.*“ (Bartošek 2002: 28) Bartoškovu tvrzení tedy mj. upozorňuje na to, že moderátor televizního interview musí kromě dobré připravenosti na interview s danou veřejnou osobností také velmi obratně zvládat interpersonální komunikaci, komunikaci mediální a sebe-kontrolu v oblasti profesionálního projevu, a to na všech jeho úrovních – verbální, neverbální a paraverbální. Protože televize je svou povahou médiem pracujícím s multimodalitou, tedy s různými systémy kódů realizovanými zároveň. Burton a Jiráček navíc upozorňují na dříve zmíněný Thompsonův koncept mediované kvaziinterakce, tím, že podstatou existence moderátora je *„vytváření iluze lidského kontaktu mezi nimi a příjemci.*“ (Burton – Jiráček 2001: 201)

²⁸ V původním kontextu publikace V. Jílka autor očekávané schopnosti moderátora uvádí v souvislosti s debatou (specifický dialogický žánr), nicméně pro naše účely můžeme jím vymezené úkoly moderátora aplikovat také na oblast televizního interview v širším slova smyslu.

Mluvčí – dotazovaný host

Dříve jsme zmínili, že v průběhu televizního interview představuje dotazovaný mluvčí komunikanta majícího převahu nad moderátorem pořadu. V jistém slova smyslu je toto tvrzení jistě pravdivé, protože je to právě on, kdo rozhoduje o tom, jestli se vůbec k položené otázce vyjádří a jakým způsobem to udělá. Nicméně existují také okolnosti, které mohou tuto asymetrii zvrátit v prospěch moderátora. Čmejrková v tomto ohledu připomíná, že dotazovaný mluvčí například nemusí vždy dopředu přesně vědět, ohledně čeho bude tázán, a navíc nemůže vždy odpovídat jen na to, co se mu hodí. Pro dotazovaného hosta může být dále znevýhodňující například také to, „že osobnost veřejného života má jen zřídkakdy možnost obracet se k publiku s projevem monologickým, předem připraveným, promyšleným a učesaným, a o to častěji se ocitá v palbě otázek, na něž je nucena odpovídat, anebo se ocitá tváří v tvář přímému odpůrci, který její tvrzení zpochybňuje či přímo neguje.“ (Čmejrková 2003: 82-83)

Podobně jako na moderátora interview je i na hosty kladen poměrně vysoký nárok ohledně flexibility a schopnosti rychle a „učesaně“ reagovat na nečekané a někdy dokonce nepříjemné dotazy a reakce – ze strany moderátora, ostatních hostů či dokonce z řad občanů, kteří jsou přítomni při natáčení. V tomto ohledu je třeba si uvědomit, že mluvčí „pronáší svůj projev přetržitě, a navíc jej musí neustále přizpůsobovat nově vznikající komunikační situaci, jejíž charakter je velmi často konfrontační až kontroverzní.“ (Čmejrková 2003: 80)

2.2.1.2. Politické interview jako žánr

Protože má politika v rámci žurnalistiky téměř výsadní postavení, existuje také svébytný žánr mediálního dialogu, který saturuje tuto potřebu o politice informovat. Tento žánr je možno označit termínem politické interview. To můžeme chápat jako formu dialogické konfrontace v rámci veřejného (masmediálního) projevu se zaměřením na politické téma nebo na dotazování veřejné osobnosti – politika.

Podobně jako bylo již výše nastíněno napětí mezi komunikačním cílem moderátora a hosta je i v interview politickém tato tendence citelná ve stejné, ba dokonce ve větší míře. „Záměrem moderujícího novináře bývá přimět osobnost veřejného života, zejména politika, k formulaci jednoznačné odpovědi na zadanou otázku a k zaujetí

stanoviska k bodu často velmi spornému, zatímco politik, kdyby záleželo jen na něm, by zpravidla rád využil příležitosti interview k tomu, aby plédoval pro svoji politickou stranu a pronesl projev na téma, jež se mu jeví výhodné.“ (Čmejrková 2003: 84) Často tedy dotazovaný mluvčí místo přímé odpovědi volí reakci, která je spíše zaměřena na pro něj výhodné vyjádření ohledně jeho rozhodnutí, programu jeho politické strany či jiné vyjádření podporující jeho image a zájmy.

Pokud se tedy snažíme popsat dynamiku politických interview, můžeme tento proces chápat jako souboj o slova – souboj diskurzů. Oba mluvčí (moderátor i host) totiž do interview vstupují s jiným souborem hodnot, zkušeností, názorů a intencí, což se ve většině situací projevuje tím, že *„zatímco redaktor požaduje co nejpřímější a nejjednodušší odpověď na svou jednoduchou otázku, jen málokdy se mu jí dostává a většinou je jeho otázka pro hosta impulzem k výkladu, který je z hlediska redaktora rozbíhavý, vyhýbavý a vágní.“ (Čmejrková 2003: 106)*

3. Teorie lhaní

Zatímco předcházející kapitoly sloužily k představení rozdílů mezi komunikací interpersonální a (mas)mediální, kapitoly následující si kladou za cíl nastínit teoretické zázemí předkládané diplomové práce. Vzhledem k tomu, že teorie lhaní je z velké části založená a poznatcích z oblasti sociální psychologie a komunikačních studií, pokládáme za vhodné tyto poznatky stručně ale systematicky představit před samotným vytvořením metodického rámce pro detekci lži v rámci mediálních sdělení.²⁹

Předtím, než představíme jednotlivé linie výzkumu a tzv. „state of arts“, je potřeba teoreticky ukotvit základní pojmy a koncepty, se kterými teorie lhaní pracuje. Jejich výčet samozřejmě nebude vyčerpávající a kompletní, nicméně je sestaven tak, aby odpovídal cílům a potřebám předkládané diplomové práce.

3.1. Definice lhaní

Při zkoumání jakéhokoliv fenoménu je zásadní tento sociální jev přesně definovat, tedy vymezit vůči ostatním jevům. Existuje mnoho definic lhaní a v každém z výzkumů (či v různých přístupech) se tedy můžeme setkat s různými definicemi, některé z nich jsou poměrně úzké, jiné naopak téměř všezahrnující. Definice se také liší podle toho, z jakého vědního oboru či disciplíny vycházejí. Existuje proto řada definic filosofického, lingvistického či psychoanalytického charakteru. Pro naše účely ovšem budeme vycházet z oblasti sociální psychologie a aplikované psychologie. Níže budou představeny nejznámější a nejcitovanější varianty definice lhaní podle Alderta Vrije a Paula Ekmana i s omezeními, kterým podléhají.

Velmi často je citována definice podle Paula Ekmana, který tvrdí, že musí být splněna dvě kritéria, aby aktivita mluvčího mohla být pojímána jako lež. První z nich je lhářovo svobodné rozhodnutí o tom, zda bude, či nebude lhát. *„No človek, ktorý klame, mal na výber či bude klamať, alebo hovoriť pravdu a pozná rozdiel medzi týmito dvomi pojмами.“* (Ekman 2014: 18) Ekman tedy tímto způsobem exkluduje patologické lháře či osoby, které svým lžím naprosto uvěřily a vnímají je jako pravdu, podobně jako osoby, které tvrdí nepravdu, nicméně neví o tom, že jimi podávané informace nejsou

²⁹ Podrobněji v kapitole *Cíle a struktura práce*.

pravdivé. Druhým Ekmanovým kritériem lhaní je pak to, že komunikační partner lháře neví, že může lež očekávat. „*Bolo by smiešne nazývať hercov klamármi. Ich obecenstvo chce byť aspoň nejaký čas uvádzané do omylu, preto tam je.*“ (Ekman 2014: 19) Proto například pokerovou partii, ve které hráči tzv. blufují (projevují neautentické či žádné emoce) nepovažuje Ekman za lhaní, protože je to v daném kontextu očekáváno. Vybíral v rámci tohoto druhého kritéria hovoří o tzv. rámci situace, který „*je sám o sobě znamením toho, že se tu odehrává situace, kde není všechno pravda, co se říká.*“ (Vybíral 2015: 15) Kompletní definici lži podle Ekmana tedy můžeme vymežit takto: „*jeden člověk má úmysle podvést druhého člověka, přičom to chce urobiť zámerne, bez predchádzajúceho upozornenia na tento zámer a bez toho, aby ho ten druhý človek o to otvorene požiadal.*“ (Ekman 2014: 19)

Podobnou definici lži nabízí také Aldert Vrij. Ten lhaní pojímá jako: „*úspěšný či neúspěšný pokus mluvčího vyvolat u svého komunikačního partnera přesvědčení, o kterém mluvčí ví, že neodpovídá pravdě, a to bez předchozího upozornění příjemce.*“³⁰ (Vrij 2008: 15) Vrij zdůrazňuje, že lhaní je intencionální (záměrný) akt, a proto například nemožnost vzpomenout si nepovažuje za lhaní. Definice Vrije je ve srovnání s Ekmanovým vymezením širší, protože za lhaní považuje úspěšné i neúspěšné pokusy lhát.

Výše uvedené definice ovšem mají několik omezení, na které je nutné upozornit. Nezahrnují totiž nutně všechny druhy lhaní a také ne všechny komunikační situace, ve kterých mluvčí může lhát. Například udržování tajemství, tedy rozhodnutí nesdělít určité informace, může být při definici problematické. Podobně pouhé zatajování (tedy jakási pasivní forma lhaní) může být z hlediska toho, zda jej označíme za lež či nikoliv, nejednoznačná. Sám Ekman otázku zatajování (*concealing*) jednoznačně vymezenou nemá, někdy jej za lhaní považuje, v jiných případech zase ne.³¹ (viz Ekman 2014: 19-22) Pro bližší pochopení toho, jak může být definování lhaní nesnadné, bude níže představeno několik typologií lži a také způsobů, jak mohou mluvčí neříct pravdu.

³⁰ Překlad vlastní

³¹ Blíže a komplexněji se k problematice vyjadřují například Vybíral (2015: 15-19) či Mynaříková (2015: 14-17).

3.2. Způsoby lhaní a typologie lží

P. Ekman vymezuje dva základní způsoby lhaní, s tím, že nejsou oba stejně závažné a „odsouzení hodné“. První z nich je podle Ekmana často vnímán jako méně škodlivý a méně náročný – **zatajování** (*concealing*). „*Pri zatajovaní si ten, kto klame, nechá pre seba určitú informáciu bez toho, že by povedal čokoľvek nepravdivé.*“ (Ekman 2014: 19) Jako druhý, kognitivně náročnější způsob lhaní, Ekman uvádí **falšování** (*falsifying*), při němž mluvčí přímo fabuluje, tedy vymýšlí si informace, o kterých ví, že neodpovídají pravdě. Ekman za lhaní považuje také neautentické projevy na rovině neverbální a paraverbální, ne pouze slovní výpovědi (verbální rovina) a obsah řečeného.

Ne všechny lži jsou ovšem stejně společensky závažné, některé z nich jsou dokonce očekávané a jejich nevyřčení může být v určité sociální interakci považováno za hrubost. Je třeba rozlišovat lži podle toho, jaká je míra jejich závažnosti. Ekman vymezuje lži na tzv. *high-stake lies* a *low-stake lies*. V prvním případě se jedná o lži, ve kterých lhář může mnoho ztratit či získat a v druhém případě se jedná spíše o nezávažné lži všedního charakteru. Podobně lži rozlišuje také Aldert Vrij, který lži diferencuje na lži sociální lži (*white lies*) a lži vážné (*serious lies*).³² Alternativní způsob diferencování lži nabízí výzkumný tým ve složení DePaulo, Kirkendol, Wyer a Epstein ve své studii z roku 1996, kde rozlišují přímé lži (*outright lies*), přehánění (*exaggerations*) a jemné lži (*subtle lies*).

S typem lži, který mluvčí zvolí, úzce souvisí také motivace, která jej ke lhaní vede. Ekman vyjmenovává celkem devět základních a nejčastěji zastoupených motivů, které lháře pobízejí ke lži. Mluvčí se podle Ekmana pomocí lži nejčastěji snaží: vyhnout se trestu, získat odměnu, ochránit druhou osobu před potrestáním, chránit sebe před ublížením na zdraví, získat obdiv a uznání, uniknout z trapné situace, vyhnout se ztrapnění, ochránit své soukromí či uplatnit nad svým komunikačním partnerem moc (tzv. informační převahu).³³ Vrij kromě zřejmých motivů (jako získání odměny atp.) zmiňuje také prosociální a altruistické motivy ke lži. „*Nicméně, lidé lžou také z důvodů psychologických a tyto lži obvykle bývají přijímány s větším pochopením.*“³⁴ (Vrij 2008: 18) Odkazuje tím ke Goffmanově perspektivě sociálního života, při němž se lidé

³² Více viz Vrij (2008: 16-18).

³³ Srov. Ekman (2014: 269) a Vrij (2008: 18-21).

³⁴ Překlad vlastní

chovají jako herci na scéně a prezentují z různých důvodů upravenou verzi svého já (*edited self*). Vrij dále zmiňuje další perspektivy definování motivů ke lži: lhaní ku vlastnímu prospěchu (*self-oriented*), k získání výhody anebo vyhnutí se ztrátám a dále materiální či psychologické výhody. Zmiňuje také lži, jejichž cílem je získání výhody pro komunikačního partnera či třetí stranu (*other-oriented*) a v neposlední řadě také lži, které mohou ve výsledku zvýhodnit obě strany (*mutual benefit*).

3.3. Faktory ovlivňující detekci lži

V rámci této podkapitoly budou stručně představeny základní omezení detekce lži a nejčastější chyby, kterých se detekující jedinec může dopustit a často také dopouští. Rozvíjeny zde budou poznatky aplikovatelné na oblast detekce lhaní bez užití detekčních přístrojů a technologií, ale pouze na základě pozorování v rámci běžné a přímé (*face-to-face*) komunikace.

Vrij, Granhag a Porter v příspěvku „Pitfalls and Opportunities in Nonverbal and Verbal Lie Detection“ z roku 2010 jako základní pasti detekce lhaní uvádějí: nedostatek motivace k odhalování lži (tzv. *ostrich effect*), absenci jasných příznaků lži (*Pinocchio's growing nose*) a také mnohdy nejasné rozdíly v projevu lháře a pravdomluvného člověka (*subtle differences*). Tzv. pštrosím efektem myslí situaci, ve které je odhalení lži pro komunikačního partnera lháře méně výhodné než její přehlédnutí a ignorování. K podpoření teze o absenci „Pinokiova nosu“ Vrij používá poznatky několika meta-analýz³⁵, které opakovaně potvrdily, že neexistují žádné projevy (verbální ani neverbální), které by za každé situace a u každého lháře signifikovaly lhaní. „*Jinými slovy, spolehlivé příznaky lhaní srovnatelné s Pinokiovýmnosem zkrátka neexistují. [...] Fakt o neexistenci spolehlivého příznaku lhaní činí detekci lži značně komplikovanou.*“³⁶ (Vrij – Granhag – Porter 2010: 93) Podobně problematické mohou být jen minimální rozdíly mezi jedincem pravdomluvným a lhajícím, jelikož, jak tvrdí Vrij: „*žádný z realizovaných vědeckých výzkumů nepodporuje tyto premisy: příznaky lhaní jsou obecně nespolehlivé a chabé.*“³⁷ (Vrij – Granhag – Porter 2010: 93)

³⁵ Jmenovitě např. DePaulo et al. (2003).

³⁶ Překlad vlastní

³⁷ Překlad vlastní

Jako další z omezení možností přímo detekovat lhaní považuje výzkumné trio faktor porušování konverzačních pravidel rozhovoru. Protože bližší sondování, tedy například četné pokládání konkrétních doplňujících otázek, může být komunikačním partnerem vnímáno jako hrubé, neslušné a nevhodné. „Z tohoto důvodu mohou být tato konverzační pravidla (například odrazování od vtíravých otázek či přílišné udržování očního kontaktu a sledování komunikačního partnera) v konečném důsledku pro detekci lži překážející.“³⁸ (Vrij – Granhag – Porter 2010: 95)

Neopomenutelným omezením úspěšné detekce lži je také prostý fakt toho, že někteří jedinci jsou od přírody dobrými lháři (*natural performers*). Podle Vrije jsou nejlepší lháři ti jedinci: jejichž přirozený projev vzbuzuje dojem důvěryhodnosti, přičemž během lhaní nezažívají příliš silné emoce ani zvýšenou kognitivní zátěž. Dále jsou skvělými lháři jedinci, jejichž herecké a psychologické dovednosti (např. emoční inteligence), společně s atraktivním vzhledem, dopomáhají k dojmu důvěryhodného člověka.³⁹

3.4. Nejčastější chyby při detekci lhaní

Ekman považuje za hlavní chyby, kterých se lidé při snaze odhalit lež dopouštějí tzv. Othellovu chybu a Brokawovo riziko. Othellova chyba (*Othello error*) je příliš rychlé a nesprávné interpretování behaviorálních projevů mluvčího. Ekman jej definuje jako „*neschopnosť pripustiť, že u pravdovravnej osoby podozrivej z klamania sa môžu objaviť rovnaké stopy emócií ako u klamára.*“ (Ekman 2014: 108) Týká se všech rovin projevu, tedy neverbální (v kontextu Ekmanovy práce zejm. analýza mikrovýrazů), paraverbální i verbální. Podle Ekmana se Othellovy chyby můžeme vyhnout v případě: „*keď pochopíme, že samotná prítomnosť mikrovýrazov alebo potlačených výrazov nie je dostatočným dôkazom klamania.*“ (Ekman 2014: 106) Je ovšem nutné připomenout, že ani jejich nepřítomnost nutně neznamená, že je mluvčí pravdomluvný.

Druhou chybou, kterou zmiňuje je tzv. Brokawovo riziko (*Brokaw hazard*), které Ekman definuje jako „*neschopnosť zobrať do úvahy individuálne rozdiely, ktoré môžu spôsobiť, že sa u klamára neobjavujú nijaké príznaky podvádzania a u pravdovravnej*

³⁸ Překlad vlastní

³⁹ Behaviorální vzorce chování, které jsou spojené se sympatičností a čestností jedince jsou podle Vrije například: přímý oční kontakt, usmívání, pokyvování hlavou, zrcadlení postoje komunikačního partnera, průměrný verbální projev (rychlost, dikce a výška hlasu) atp. (více viz Vrij – Granhag – Porter 2010: 95)

osoby sa objaví.“ (Ekman 2014: 110) Zde je třeba upozornit na to, že nejen různí lidé se chovají různě (*interpersonal differences*), ale změny chování se mohou projevit i u konkrétního jedince při změně vnějších podmínek kontextu (*intrapersonal differences*). Vrij, Granhag a Porter poukazují v souvislosti s Brokawovým rizikem také na tzv. etnický či kulturní kontext. „*Chyby jsou často dělány i v případě, když spolu interagují lidé pocházející z různých etnických zázemí, protože projev vnímaný jako přirozený v rámci jedné etnické skupiny se může jevit jako podezřelý příslušníkům skupiny či kultury jiné [...] a může být mylně interpretováno jako příznak lhaní.*“⁴⁰ (Vrij – Granhag – Porter 2010: 100)

Podle Vrije, Granhaga a Portera je jednou z nejčastějších chyb zaměření se na špatné příznaky a jejich přečeňování. Prezentují výsledky celosvětové studie „The Global Deception Team“⁴¹ v rámci které byly zkoumány přesvědčení lidí o projevech lži napříč 58 zeměmi. Není zřejmě překvapivé, že převažovaly neverbální příznaky, přičemž nejčastěji se v odpovědích participantů vyskytoval příznak vyhýbání se očnímu pohledu (*gaze aversion*).⁴² Podle již zmíněných meta-analýz ovšem nejsou podobné, široce rozšířené příznaky⁴³ lži důvěryhodné. „*Nicméně, policie a jiní zaměstnanci právních úřadů jsou naváděni⁴⁴ ke spoléhání se právě na takovéto příznaky lhaní.*“⁴⁵ (Vrij – Granhag – Porter 2010: 96)

Jako další z nejčastějších chyb je uváděná tzv. předpojatost či předsudky (*bias*) lovců lží. Těchto předsudků je celá řada, Vrij, Granhag a Porter uvádějí například tzv. *confirmation bias*, neboli tendenci vyhledávání a kladení důrazu na informace, které podporují naše existující mínění.⁴⁶ Dalšími příklady předsudků jsou *lie bias* a *truth bias*, tedy tendence očekávat, že náš komunikační partner je lhář/pravdomluvný jedinec.

⁴⁰ Překlad vlastní

⁴¹ Studie je mj. dostupná také online na WWW: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2957901/>.

⁴² Podle některých výzkumníků souvisí tato hluboce zakotvená přesvědčení s představou, že lhaní je něco špatného, za co by se měl člověk stydět. „*Protože lidé často odvracejí svůj pohled, když se cítí zahanbeně, předpokládá se, že vyhýbání se očnímu kontaktu bude součástí tohoto zavrženíhodného aktu lhaní.*“ (DePaulo et al. 2003)

⁴³ Kromě vyhýbání se očnímu pohledu patří mezi tyto příznaky např. zakrývání úst rukou, nervózní pečování o zevnějšek (upravování si vlasů, sbírání neviditelných smítek atp.) či nedostatek ilustrátorů (typ gest).

⁴⁴ Např. pomocí různých manuálů a příruček (konkr. Inbau et al. 2013).

⁴⁵ Překlad vlastní

⁴⁶ Souvisí s teorií kognitivní disonance a tzv. inferencí.

Tento aspekt souvisí také s heuristickými přístupy⁴⁷ jedince, který se snaží odlišit pravdu od lži. Vrij, Granhag a Porter nicméně varují, že jakákoliv obecná pravidla interpretace „*mohou vést k systematickým chybám v dělení rozhodnutí.*“⁴⁸ (Vrij – Granhag – Porter 2010: 98) Autoři uvádějí celou řadu konkrétních heuristik, např. heuristiku jediného příznaku (*single cue heuristic*), heuristiku konzistentní výpovědi (*consistency heuristic*) či heuristiku vzhledu tváře (*facial appearance heuristic*), nicméně pro naše účely by příliš podrobné představení všech jimi uváděných typů heuristik bylo nadbytečné.⁴⁹

Dalším faktorem, který negativně ovlivňuje výsledky detekce lhaní je přílišné sebevědomí ohledně vlastních detekčních dovedností. Sice nebyla prokázána žádná přímá souvislost mezi mírou sebehodnocení vlastních dovedností a úspěšností v detekci, nicméně některé studie poukazují na to, že přílišné spoléhání se na vlastní dovednosti může vést k dělení rychlých soudů na základě několika málo informací. „*Vysoké sebevědomí lovce lží také pravděpodobně vede k menší míře motivace k učení se novým poznatkům ohledně detekce lži, protože o sobě detekující mohou uvažovat jako o hotových expertech na danou problematiku.*“⁵⁰ (Vrij – Granhag – Porter 2010: 101)

3.5. Roviny zkoumání fenoménu lhaní

Při vědeckém zkoumání fenoménu lhaní je třeba mít na paměti mimo jiné také to, zdali je lhaní nahlíženo z pozice mluvčího-lháře nebo z pozice mluvčího-příjemce. Pro přehlednost budou níže představeny obě roviny komunikačního procesu lhaní společně s různými otázkami a oblastmi zájmu, které tyto dvě perspektivy nabízejí.

⁴⁷ Heuristiku pro naše účely můžeme zjednodušeně definovat jako strategii interpretace textu (či mluveného projevu).

⁴⁸ Překlad vlastní

⁴⁹ Více viz Vrij – Granhag – Porter (2010: 98-99).

⁵⁰ Překlad vlastní

3.5.1. Rovina kódování

Pokud bude lhaní nahlíženo z pohledu mluvčího-lháře, bude pozornost zaměřena především na oblasti: osobnost lháře, jeho motivaci⁵¹, záměr a smysl lži⁵² a v neposlední řadě také prostředky, pomocí kterých se pokusí lež zakódovat, pokud možno úspěšně. Lhající osoba se s největší pravděpodobností bude pokoušet svou lež utajit, bude se tedy snažit svůj projev kódovat tak, aby nebyl podezřelý a zejména tak, aby „korespondoval s jejím záměrem a vedl k uspokojení potřeb aktualizovaných motivy, které ke lhaní vedly.“ (Mynaříková 2015: 68)

Podle multifaktorické perspektivy (*multifactor model*) zažívá lhář v průběhu lhaní ve větší či menší míře jisté emocionální vzrušení (zejména pocity viny, studu a potěšení ze lži), dále zvýšenou kognitivní zátěž a předpokládá se, že se bude snažit o kontrolu vlastního projevu, a to jak na rovině verbální a paraverbální, tak i na rovině neverbální. Jak již ovšem bylo zmíněno výše, tyto tři faktory se mohou značně lišit v závislosti na osobnosti a inteligenci lhajícího jedince, kontextu lhaní, připravenosti lži, míře motivace atp.

3.5.2. Rovina dekódování

V této rovině se pozornost odvrátí od mluvčího-lháře k příjemci lhaní, tedy komunikačnímu partnerovi lháře. Hlavním tématem této perspektivy je pak detekce lži, její možnosti a také limity. To, že mluvčí lže, se totiž může (ale nutně nemusí) projevit (podobně jako emoce a další psychické a fyziologické stavy se lhaním spjaté) prostřednictvím verbálních, neverbálních a paraverbálních aspektů jeho projevu. Nakolik mohou být výše uvedené projevy signifikantní a důvěryhodné v odhalování lhaní, bude podrobně rozvedeno v následující kapitole, podobně jako například to, nakolik (ne)jsme schopni odlišovat pravdu od lži a proč tomu tak je.

⁵¹ A. Vrij (2010) mluví o široké škále motivů, od altruismu až po získání osobních výhod. Podobně jako Ekman, který vyjmenovává celkem devět motivů: od vyhnutí se trestu, získání odměny, ochránění druhého, získání obdivu, před uniknutím z trapné situace až po uplatňování moci nad druhým jedincem. (více viz Ekman 2014: 269) V souvislosti s motivací lháře odlišuje Ekman lháře vysoce motivované od lhářů méně motivovaných, přičemž míra jejich motivace lhat je odvozena od míry společenské závažnosti situace.

⁵² Mynaříková tvrdí, že podle jedné z definic lži, je záměrem lháře navození určitého stavu v mysli příjemce (podle toho, co je pro lháře výhodné). „Smyslem lhaní je změna současného stavu nebo navození určitého žádoucího stavu.“ (Mynaříková 2015: 68)

4. Linie výzkumu psychologie lhaní

V oblasti psychologie lži samozřejmě koexistuje vícero perspektiv, tedy nahlížení na danou problematiku, přičemž každá z nich nabízí různé pohledy na lež jako sociální fenomén a na možnosti její detekce podle tzv. **indikátorů lži** (*cues to deception*). Dané sociálně-psychologické perspektivy se rozlišují zejména podle roviny projevu, na kterou se zaměřují; tedy na oblast verbální, neverbální (či paraverbální, která je někdy uváděná jako samostatná rovina, někdy naopak bývá přiřazena buďto k verbální nebo naopak neverbální stránce projevu). Existují ale také komplexnější přístupy a z nich odvozené metody, které kombinují vícero zmiňovaných rovin.

Velmi rozšířená a tradičně ukotvená je linie fyziologické detekce, zde odlišujeme tradiční teorie a z nich odvozené metody používání polygrafu a moderní způsoby detekce lži na základě monitorování mozkové činnosti mluvčího. Pro účel této kapitoly nejsou tyto teorie ani metody detekce zprostředkované přístroji relevantní, proto dále nabídneme dvě linie detekce lhaní na základě neverbálních, verbálních a paraverbálních indikátorů, přičemž zmíněné linie se shodují v tom, že nabízejí možnost detekce právě bez nutnosti použití detekčních přístrojů.

Postupně budou představeny dvě linie přístupů k detekci lhaní. První z nich je linie neverbální detekce lhaní, pod kterou spadají tradičnější a více rozšířené přístupy a konkrétní metody detekce lži. Mezi hlavní přístupy můžeme zařadit: multifaktorický model (*multifactor model*), sebezprezentační perspektivu (*self-presentational perspective*) a interpersonální teorii lhaní (*IDT – interpersonal deception theory*). Ke každému ze zmíněných je systematicky uvedena metoda či metody, které jsou založeny na teoretických poznacích té které linie výzkumu. Čtenář bude seznámen například s metodou BAI (*behaviour analysis interview*) a také metodami METT, SETT a FACS.

Součástí části kapitoly o neverbální linii výzkumu je také podkapitola věnovaná kritické reflexi práce světově uznávaného psychologa Paula Ekmana a jeho konceptu mikrovýrazů (*micro facial expressions*). A v závěru podkapitoly nastíníme několik poznámek ohledně možností a omezení přístupů zaměřených na neverbální linii detekce lhaní.

Druhá linie je zaměřena na indikátory verbální (a paraverbální) a obecně zahrnuje přístupy modernější a zejména z oblasti aplikované psychologie (forenzní psychologie). V této podkapitole budou představeny hlavní přístupy a z nich odvozené metody: SVA (*statement validity assessment*) společně s CBCA (*criteria-based content analysis*), RM (*reality monitoring*), ověřování detailů a metoda SCAN (*scientific content analysis*).

Pozornost bude v závěru kapitoly věnována také současnému výzkumu a nejnovějším poznatkům z oblasti zkoumání fenoménu lhaní a jeho detekce.

4.1. Linie neverbální detekce lhaní

Za nejvýznamnější a nejvlivnější přístupy v oblasti neverbálního projevu jsou obecně považovány: multifaktorický model (*multifactor model*), sebeprezentační perspektiva (*self-presentational perspective*) a interpersonální teorie lhaní (*IDT – interpersonal deception theory*). Uvedené perspektivy budou nyní ve stručnosti představeny, nastíněna bude kromě možností, které nabízí, také jejich kritika společně s limity způsobu detekce lži založeném na analýze neverbálního projevu mluvčího.

4.1.1. Teoretické přístupy neverbální detekce lhaní

Představeny budou postupně tři základní linie přístupů k neverbálním indikátorům projevu lhaní – multifaktorický model, sebeprezentační perspektiva a interpersonální teorie lhaní. Je nutné upozornit, že ačkoliv se jedná o různé přístupy, nemusejí se vždy nutně vylučovat. Naopak v současné době převažuje spíše přístup syntetizující zmíněné linie.

4.1.1.1. Multifaktorický model (*multifactor model*)

Tato perspektiva vychází z vlivné studie „Verbal and nonverbal communication of deception“ z roku 1981, ve které M. Zuckerman se svými kolegy vymezil tři faktory, které mohou mluvčí (lháři) zažívat během procesu lhaní. Jedná se o: emoční reakce (*emotional reactions*), kognitivní zátěž (*cognitive load*) a pokoušení se o kontrolu vlastního chování (*attempted behavioral control*). Zmiňují ještě čtvrtý faktor – vzrušení

(*arousal*), nicméně Aldert Vrij a Giorgio Ganis v kapitole o psychologii lži a její detekci s názvem „Theories in Deception and Lie Detection“ podotýkají, že vzrušení (*arousal*) je již součástí zmiňovaného prvního faktoru, tedy emočních reakcí mluvčího. (Vrij, Ganis 2014: 319).

Emoční reakce (*emotional reaction*)

Emocemi spojenými se lhaním se ve své výzkumné práci mimo jiné zabývá americký psycholog Paul Ekman. Podle něj jsou zásadní zejména tři z nich: strach, vina a potěšení ze lži. Lhář se například může bát toho, že ho přichytí při lži. „*Vo svojich miernejších formách nie je takýto strach rušivý. Namiesto toho môže klamárovi pomôcť, aby sa vyhol chybám tým, že ho udržuje v pohotovosti.*“ (Ekman 2014: 38) Lháři se mohou, ale také nemusí cítit vinni, vždy ovšem záleží na okolnostech, například na tom, kdo je cílem jejich lži. „*Lhář se pravděpodobně nebude cítit vinen tehdy, když je přesvědčen o morální oprávněnosti své lži.*“⁵³ (Vrij, Granhag, Mann 2010: 80). Ekman pak uvádí okolnosti, které naopak pocit viny u lháře zvyšují: oběť je nezainteresovaná, podvod je sobecký a oběť, na rozdíl od lháře, nic nezíská, lhář se s obětí osobně zná atd. (Ekman 2014: 59). Co se týče požitku z podvádění, což je zřejmě jediná pozitivní emoce spojená se lhaním, Ekman uvádí: „*Na lož sa dá dozerat' ako na úspech, ktorý prináša dobrý pocit. Aj keď úspech ešte nie je zaručený, luhár môže pociťovať vzrušenie, buď keď očakáva výzvu, alebo počas samotného klamania.*“ (Ekman 2014: 59). Podle Ekmana pak lhář zažívá největší požitek ze lhaní když: pro něj oběť představuje výzvu (má pověst, že ji není lehké oklamat) nebo když samotnou lež sledují ostatní jedinci, kteří o ní vědí a obratné představení lháře náležitě ocení. (Ekman 2014: 62).

Zmiňované emoce, tedy strach, vina a potěšení ze lži, se během procesu lhaní mohou projevit ve výrazech tváře lháře, a to i v případech, že se je snaží potlačit. K odhalování prožívaných emocí (všímání si tzv. úniků emocí – *leakage*) pak slouží Ekmanem a Friesenem vyvinutá metoda FACS (*Facial Action Coding System*), která bude podrobněji přiblížena v podkapitole o specifických metodách neverbální detekce.

Hlavním omezením tohoto přístupu je ovšem fakt, že ne všichni lháři během lhaní zmíněné emoce zažívají. Nemusejí totiž zažívat žádné emoce. Při interpretaci výrazů

⁵³ Překlad vlastní

tváře tedy musí být zohledněna například osobnost lhajícího jedince (př. sebevědomá osoba s machiavelistickými sklony), typ lži (společensky závažná či tzv. nevinná lež) a také celková situace (tzv. kontext⁵⁴). „*Nicméně, je pravděpodobné, že tyto emoce bude lhář zažívat v situacích, kdy jde tzv. o hodně (tzv. lhář může při neodhalení hodně získat, ale zároveň může také hodně ztratit v případě, že bude při lži přistižen)*.“⁵⁵ (Vrij, Granhag, Mann 2010: 79).

Kognitivní zátěž (cognitive load)

Druhou položkou v multifaktorálním modelu podle Zuckermana a jeho týmu je tzv. kognitivní zátěž. Předpokládá se, že lhaní představuje náročný kognitivní proces, jelikož lhář musí například brát v potaz celkovou situaci, musí umět pohotově reagovat tak, aby jeho výpověď dávala smysl, a především svou vyfabulovanou lež musí co nejlépe zapamatovat, aby si později neprotiřečil. Podle Vrije je pro lháře vysilující také jejich neustálá sebekontrola (viz níže faktor *attempted behavioral control*), protože na rozdíl od pravdomluvných jedinců se musí snažit, aby jejich projev působil důvěryhodně a přirozeně. (Vrij, Ganis 2014: 320). Podle některých zdrojů totiž vede zvýšená kognitivní zátěž k menší intenzitě pohybů rukou „*a také k tomu, že se mluvčí více vyhýbají přímému pohledu do očí, protože přímý oční kontakt může být rozptylující*.“⁵⁶ (Vrij, Ganis 2014: 321).

I u tohoto aspektu multifaktorického modelu ovšem není zaručeno to, že bude přítomen u každé lži každého jednotlivého lháře. „*Lži nepředstavují velkou kognitivní zátěž vždy. Ve skutečnosti je většina lží v každodenním životě kognitivně nenáročných*.“⁵⁷ (Vrij, Granhag, Mann 2010: 81). Podobně jako u prožívaných emocí je i v posuzování kognitivní zátěže při detekování lži potřeba brát v potaz určité okolnosti. Vrij například zmiňuje inteligenci lháře, osobnost lháře, druh či závažnost lži a v neposlední řadě také připravenost lháře. (viz Vrij, Granhag, Mann 2010: 81)

⁵⁴ Např. Paul Ekman *kontext* definuje v nejširším slova smyslu jako povahu komunikační situace – zdali se jedná o první pravidelný setkání účastníků, jestli je svou povahou spíše formální či neformální atp. Dalším aspektem kontextu podle Ekmana je historie vztahu komunikačních partnerů. Ekman se dále zajímá o kontext se zaměřením na mikrovýrazy, jeho další aspekty tedy nejsou obecného charakteru. (více viz Ekman 2009: 130)

⁵⁵ Překlad vlastní

⁵⁶ Překlad vlastní

⁵⁷ Překlad vlastní

Kontrola vlastního behaviorálního projevu (*attempted behavioral control*)

Poslední z aspektů multifaktorického modelu je založen na předpokladu, že lháři očekávají, že jejich cíl (příjemce sdělení) bude interpretovat to, jakým způsobem se projevuje. Kvůli tomu se mohou lháři snažit kontrolovat své behaviorální projevy tak, aby byli svým komunikačním partnerem či partnery vnímáni jako čestní, důvěryhodní a uvolnění. „*To vyžaduje, aby byl lhář schopný hrát, současně by se ale měl vyhýbat projevům, které vypadají plánovitě, nacvičeně a nespontánně.*“⁵⁸ (Vrij, Ganis 2014: 321) Podobně jako u předchozích bodů multifaktorického modelu, také sebekontrola je zpravidla přímo úměrná motivaci lháře. Pokud je v sázce mnoho (*high-stake lie*), bude se lhář snažit kontrolovat mnohem více nežli v případě nevinné lži, která nikomu neublíží (*low-stake lie*). (Vrij, Ganis 2014: 321)

4.1.1.2. Sebeprezentační perspektiva (*self-presentational perspective*)

Sebeprezentační perspektiva navazuje na poznatky multifaktorického modelu, na rozdíl od něj se ale snaží poukázat na to, že zmiňované tři reakce se mohou týkat jak lhářů, tak pravdomluvných jedinců. „*Být obviněn z něčeho nekalého může být nepříjemné lháři i pravdomluvnému člověku; lhář se může obávat, že mu nebude uvěřeno v závažné situaci, stejně tak se toho může obávat i ten, kdo říká pravdu.*“⁵⁹ (Vrij, Granhag, Mann 2010: 82) Jestliže tedy obava, že člověku nebude uvěřeno, ovlivňuje oba, můžeme předpokládat, že výpověď v nepříjemné situaci může být kognitivně a emocionálně náročná jak pro lháře, tak pro toho, kdo říká pravdu.

DePaulo se svým týmem roku 2003 prezentovala přelomovou metastudii „*Cues to Deception*“, v rámci které se podařilo vyvrátit některé ve společnosti (laické i odborné) silně zakořeněné mýty ohledně detekce lži na základě neverbálních projevů. Kromě toho tato metastudie dokládá, že určité rozdíly mezi lháři a pravdomluvnými jedinci přece jen existují, ovšem vyskytují se jen v určitých případech. „*Zaprvé, sebe prezentace klamajícího člověka může být méně přesvědčivá než sebe prezentace pravdomluvného jedince. Například, protože lháři mohou mít morální*

⁵⁸ Překlad vlastní

⁵⁹ Překlad vlastní

*zábrany, nebo proto, že jejich tvrzení může chybět emocionální investice.*⁶⁰ (Vrij, Granhag, Mann 2010: 82)

Druhým rozdílem mezi lhářem a pravdomluvným je skutečnost, že lháři obvykle pocítují větší potřebu obhajovat se a dávat najevo svou bezúhonnost a čestnost, protože si svou poctivostí nejsou tak přirozeně jistí jako pravdomluvní jedinci. *„Pocítují tedy větší potřebu jednat, což nemusí být moc úspěšné, pokud zároveň nejsou obdařeni hereckými dovednostmi.*⁶¹ (Vrij, Granhag, Mann 2010: tamtéž).

4.1.1.3. Interpersonální teorie lhaní (IDT – interpersonal deception theory)

Třetí z nejlivnějších perspektiv vychází z práce Davida Bullera a Judee Burgoon. Podle nich není lhaní v žádném případě činnost jednoduchá a jednostranná, je to naopak komplexní a interaktivní proces. *„[...] lháři musí vykonávat řadu komunikačních úkonů najednou. Musí vytvářet důvěryhodný obsah svého verbálního projevu, zatímco se snaží projevat hodnověrně také v neverbální rovině.*⁶² (Vrij, Ganis 2014: 322) Kromě toho musejí ovládat své emoce a aktivně se účastnit dialogu se svým komunikačním partnerem/partnery.

Převratnou tezí IDT perspektivy je tedy tvrzení, že lhaní není jednosměrný a přímý proces, jedná se spíše o interaktivní a interpersonální fenomén, při kterém se lhář a jeho komunikační partner navzájem ovlivňují. *„Lidé mezi sebou mohou navzájem zrcadlit svá gesta, tělesná držení nebo se také mohou postupně shodovat v tom, jak hlasitě a hluboce mluví. Mohou na sebe také navzájem působit co do pohledů, přikyvování, přízvuku a úsměvu.*⁶³ (DePaulo, Freidman 1998 via Vrij – Ganis 2014: 323)

4.1.2. Metody neverbální detekce lhaní

Pro účely detekování lži na základě poznatků o vztahu neverbálních projevů a procesu klamání bylo vyvinuto několik specifických metod. V rámci této kapitoly budou přiblíženy tři nejznámější a nejrozšířenější z nich: metoda BAI (*behaviour analysis interview*) a metody rozpoznávání mikrovýrazů (*micro facial expressions* – nástroje FACS, METT a SETT).

⁶⁰ Překlad vlastní

⁶¹ Překlad vlastní

⁶² Překlad vlastní

⁶³ Překlad vlastní

Metoda BAI (behaviour analysis interview)

Zřejmě nejrozšířenější metodou k detekci lži podle neverbálního projevu mluvčího je metoda založená na bázi dotazování a současném pozorování neverbálního projevu mluvčího. Tato metoda se skládá z devíti kroků a zaměřuje na projevy nervozity u (vyslýchaného) mluvčího, přičemž se vychází z předpokladu, že lháři jsou nervóznější než pravdomluvní jedinci a tato jejich nervozita se promítá do jejich neverbálního projevu (*nonverbal behavior*). Jedná se o metodu užívanou například při klasickém policejním výslechu (*police-suspect interview*), při kterém jsou podezřelému kladeny otázky a současně jsou důkladně pozorovány jeho behaviorální reakce (neverbální rovina). Jedním z nejvíce citovaných zdrojů a edukativních materiálů této metody je publikace *Criminal Interrogation and Confessions* (Inbau et al. 2013), která se používá mimo jiné jako příručka při školení policejních úředníků po celém světě. Celá metoda se opírá o tzv. Reidovu techniku (*Reid Technique*), která byla vynalezena v padesátých letech dvacátého století a od té doby se používá jako standardní metoda výslechu a je tedy aplikovaná zejména v rámci forenzní psychologie a během policejního vyšetřování, nicméně její základy a principy jsou rozšířené také mezi laickou veřejností.

Základním problémem této metody je to, že opomíná fakt, že nevinné (a pravdomluvné) osoby se mohou projevovat stejně nervózně a vystrašeně jako pachatelé (a lháři). Metoda navíc přeceňuje význam interpretace behaviorálního projevu mluvčího a přikládá přílišnou váhu jednotlivým neverbálním indikátorům lži.

Aldert Vrij a Giorgio Ganis (2014: 335) uvádí řadu laboratorních šetření, jejichž výsledky jasně poukázaly na to, jak moc je přesnost metody BAI přeceňovaná. Jeden z experimentů dokonce poukázal na to, že lidé, kteří byli školení v metodě BAI byli v detekci lži a pravdy horší nežli kontrolní skupina (tedy lidé neškolení). (Kassin, Fong 1999 via Vrij, Ganis 2014) „*Jinými slovy, je zde důkaz toho, že užívání informací ohledně vizuálních indikátorů lhaní zmiňovaných v protokolech BAI je kontraproduktivní a snižuje úspěšnost a přesnost detekce lži u lidí, kteří se metodou BAI řídí.*“⁶⁴ (Vrij, Ganis 2014: 335)

⁶⁴ Překlad vlastní

Metoda FACS

Druhou velmi známou, rozšířenou (a skvěle propagovanou) metodou je FACS, (*Facial Action Coding System*), nástroj založený na konceptu tzv. mikrovýrazů (*micro facial expressions*). Metodu vyvinuli američtí psychologové Paul Ekman a Wallace V. Friesen a roku 1978 publikovali svou monografii *Facial Action Coding Systém: A technique for the Measurement of Facial Movement*. Paul Ekman dále metodu FACS notně zpopularizoval (například skrze publikaci *Telling Lies*, ve slovenském překladu *O klamaní*) a v současné době zaškoluje účastníky svých kurzů i pomocí internetu. Spolu s dalšími spolupracovníky vyvinul Ekman kromě FACS také nástroje METT a SETT.

Ekman s Friesenem definují mikrovýrazy (*micro expressions*, též *micros*) už ve svém článku „Nonverbal Leakage and Cues to Deception“ z roku 1969, přičemž mikrovýrazy popisují jako „výrazy poskytující úplný obraz utajené emoce, které trvají tak krátce, že je obvyčejně ani nezaregistrujeme.“⁶⁵ (Ekman 2014: 103) Ekman a Friesen zjistili, že ačkoliv se mikrovýraz na tváři objeví v době kratší, než je čtvrtina sekundy, je to výraz, který komplexně vystihuje prožívanou emoci pozorovaného člověka.

Ekman s Friesenem ale nebyli první, kteří si mikrovýrazů všimli, což Ekman sám uvádí v publikaci *Telling Lies*: „Krátko potom, ako sme objavili mikrovýraz, zverejnili objav mikrovýrazu aj ďalší výskumníci.“⁶⁶ Tvrдили, že je výsledkom potlačenia a odhaľuje nevedomé emócie.“ (Ekman 2014: 104) Rozdíl od Haggarda a Isaacsů ale Ekman s Friesenem tvrdí, že mikrovýrazy nevyjadřují pouze potlačené a neuvědomované emoce, ale také emoce, které se jedince snaží skrýt či tzv. *maskovat* (tzn. překrýt jiným výrazem, nejčastěji úsměvem). Rozdíl mezi potlačeným výrazem a mikrovýrazem je pak následovný: „Potlačený výraz obvykle vydrží dlhšie ako mikrovýraz, nie je však taký úplný. Mikrovýraz je stlačený v čase, ale je celistvý. Potlačený výraz je prerušený. Nie je vždy ucelený, vydrží však dlhšie ako mikrovýraz a zachytiť môžeme aj samotné prerušenie.“ (Ekman 2014: 105)

Metoda FACS pracuje s pohyby a změnami takzvaných akčních jednotek (*action units*), kterých je celkově čtyřicet dva. Podle systematického kódování pozice a stavu

⁶⁵ Vlastní český překlad slovenské verze (*O klamaní*) Ekmanovy publikace *Telling Lies*.

⁶⁶ Viz Haggard, E. A. – Isaacs, K. S. 1966. „Micromomentary Facial Expressions“ in *Methods of Research in Psychotherapy*. Ed. Gottschalk, L. A. – Auerbach, A. H. New York: Appleton Century Crofts.

každé ze sledovaných jednotek se podle Ekmana a Friesena dá vyčíst, jakou emoci člověk skutečně prožívá a zdali tuto emoci projektuje i navenek, nebo se ji snaží jakkoliv upravit.

Ekman kromě mikrovýrazů poukazuje na tři aspekty, které mohou poukazovat na to, že výraz je předstíraný. Jedná se o faktory: asymetrie, načasování a umístění v konverzačním proudu. *„Pri asymetrickom výraze tváre sa na oboch stranách tváre objavia rovnaké pohyby, na jednej strane sú ale intenzívnejšie ako na druhej.“* (Ekman 2014: 115) Existují zde ale také výjimky: například unilaterální výrazy, které se objevují jen na jedné straně tváře, nebo například výrazy pohrdání, při kterých se horní ret zdvíhá jen na jedné straně tváře. (viz Ekman 2014: tamtéž) Načasováním Ekman myslí dobu nástupu emoce, její trvání a také to, jak dlouho trvá, než se zmizí. *„Všetky tri zložky môžu poskytnúť príznaky podvádzania. Výrazy, ktoré pretrvávajú dlho, sú pravdepodobne predstierané. Určite to platí o tých, ktoré trvajú desať a viac sekúnd a obvykle aj pri päťsekundových.“* (Ekman 2014: 118) Co se týče umístění výrazu v proudu konverzace, Ekman tvrdí: *„Výrazy tváre, ktoré nie sú zosynchronizované s pohybmi tela, sú s veľkou pravdepodobnosťou príznakmi podvádzania.“* (Ekman 2014: 120) Jako příklad uvádí, že pokud se výraz hněvu na tváři objeví až po slovním projevu, je pravděpodobné, že není autentický. Když se objeví na začátku slovního projevu, anebo ještě před ním, neměl by být podle Ekmana předstíraný.

Jako všechny ostatní metody, i metoda FACS má samozřejmě svá omezení. Ekman upozorňuje na to, že se mikrovýrazy nemusí objevit vždy a u každého jedince. *„Pri experimente s podvádzajúcimi študentkami ošerovaťelstva sme zachytili niekoľko mikrovýrazov. Omnoho častejšie sme sa však stretávali s potlačenými výrazmi.“* (Ekman 2014: 105) Ekman navíc upozorňuje, že samotná přítomnost mikrovýrazu, který neodpovídá tomu, co mluvčí tvrdí, ještě nemusí nutně znamenat, že mluvčí lže. Stejně tak jako jeho nepřítomnost nemusí nutně znamenat, že mluvčí nic neskrývá. *„Pri odhaľovaní lží sa nemôžeme spoliehať na jeden príznak podvádzania. Musí ich byť veľa. Príznaky podvádzania na tvári musia potvrdiť príznaky v hlase, slovách alebo na tele. Ani na samotnej tvári by sme nemali príznak podvádzania interpretovať, kým sa nezopakuje, alebo v lepšom prípade, kým ho nepotvrdí iný typ príznaku na tvári.“* (Ekman 2014: 118) Dalším omezením pak mohou být herci (nebo jiní jedinci s tímto nadáním), kteří si v sobě danou emoci umějí vyvolat a nemusejí ji tedy předstírat. *„Hranica medzi predstieraným a skutočným sa rozmazáva, keď sa emócie vytvárajú*

pomocou Stanislavského metódy. Ešte horším prípadom je klamárika, ktorá úspešne oklame samu seba a uverí, že jej lož je pravda. Takýto klamári sú neodhaliteľní. Prichytiť je možné iba klamárov, ktorí vedia, že klamú, keď klamú.“ (Ekman 2014: 113)

Ekman ďalej upozorňuje na tzv. Othellovu chybu (*Othello error*) a Brokawovo riziko (*Brokaw hazard*), tyto limity a najčastejšie chyby pri interpretácii výrazů a celkového neverbálneho projevu mlúvčieho budú predstaveny ďalej v textu.

Metody METT a SETT

Kromě metody FACS vynalezl Ekman ještě nástroj zvaný METT (*micro expression training tool*), který se používá při nácviku mikropohybů tváře. Ekman uvádí, že již za méně než jednu hodinu jsou někteří lidé schopní si mikrovýrazů všimnout a interpretovat je. „*Naša spoločná⁶⁷ práca odhalila, že obe skupiny – univerzitní študenti aj členovia Americkej pobrežnej hliadky, ktoré na zúčastnili nácviku po dobu kratšiu než jedna hodina, boli významne úspešnejšie pri zachytení mikropohybov ľudí na zázname, ktorí nehovorili pravdu.“ (Ekman 2014: 290)*

Dalším nástrojem, který se zabývá detekcí výrazů na tváři je tzv. SETT (*subtle expression training tool*). Ten, na rozdíl od FACS a METT není zaměřen na mikrovýrazy, ale na nepostřehnutelné výrazy (*subtle expressions*), které je možné zaznamenat buď na celé tváři, nebo na jedné z jejích částí. „*Takéto málo postrehnutelné, drobné výrazy sa objavujú z viacerých dôvodov. Prežívaná emócia môže byť veľmi slabá. Tiež sa objavujú na začiatku prežívania istej emócie. Jako sa emócia stupňuje, zvýrazňuje sa aj tento pôvodne jemný výraz.“ (Ekman 2014: 291)*

4.1.3. Paul Ekman

Není pochyb o tom, že emeritní profesor na University of California, Paul Ekman, je jedním z prvních a také nejvlivnějších vědců, kteří se teorii lhaní a detekci lži věnovali dlouhodobě a systematicky a lži jako fenoménu tak vymezili pevné místo ve vědeckém diskurzu (především na poli sociální psychologie). Podobně je nepopiratelné, že jeho zjištění ohledně dané problematiky byla a stále jsou velmi zvučná, populární a silně rezonující napříč společnostmi (laickou i odbornou).⁶⁸ Navzdory tomu je nutno uvést, že

⁶⁷ Ekman dodává, že v posledních letech se k výzkumu přidal psycholog David Matsumoto.

⁶⁸ Tato tvrzení může dosvědčit například fakt, že byl Ekman roku 2011 patnáctý v žebříčku nejvlivnějších psychologů jednadvacátého století (časopis *Archives of Scientific Psychology*, 2011), podobně jako

některé z Ekmanových poznatků či způsob jejich prezentace a distribuce (silně popularizační a „marketingový“ styl) mohou být chápány v jistých ohledech problematicky. Níže budou nastíněny některé problematické či přinejmenším kontroverzní aspekty Ekmanova pojetí teorie lži a její detekce na základě neverbálního projevu mluvčího.

Marketingový přístup k vědě

Způsob, kterým Ekman prezentuje výsledky svých šetření, výrazně osciluje mezi stylem odborným a populárně-naučným. Možnou příčinou tohoto přístupu „uživatelské přívětivosti“ (*user-friendliness*) může být tradice americké vědy, která více ve zvýšené míře klade pozornost na aplikaci (a následné zpeněžení) těžce získaných vědeckých poznatků. Proto v Ekmanově práci velmi často nalézáme marketingové strategie a (někdy skoro až přehnané) poukazování a zveličování vlastních zásluh a nabízených (placených) kurzů.⁶⁹

Marketizace může být značně problematická tehdy, pokud dá vědec přednost líbivým, úderným a zvučným větám (tzv. *claimům*) před tvrzeními pravdivými a podloženými výzkumem. Jako příklad této strategie uvádí Aldert Vrij v jednom ze svých příspěvků, že Ekman roku 2006 uvedl v interview pro *The New York Times*, že jeho systém (nástroj) pro detekci lži může být vhodný pro každého (tedy, že se jej může naučit každý), navíc s větší než 95% přesností. Vrij dodává, že: „*neexistuje žádná zveřejněná studie, která by podporovala toto tvrzení.*“⁷⁰ (Vrij, Granhag, Porter 2010: 101)

Druhým příkladem podobně „silného“ tvrzení může být Ekmanem často opakovaná mantra ohledně metody METT: „*Už za hodinu se většina lidí naučí vidět mikrovýrazy.*“⁷¹ (Ekman 2009: 118, Ekman 2014: 104) Toto tvrzení nicméně Ekman nikde nedoložil žádným výzkumem, pouze svou zkušeností. Ekman k tomuto pouze dodává krátkou poznámku: „*Naša spoločná práca*⁷² *odhalila, že obe skupiny –*

skutečnost, že byl roku 2009 na seznamu sta nevlivnějších osob všech dob (*časopis Time*) a v roce 2001 figuroval mezi ostatními nejvlivnějšími psychology století dvacátého (podle Americké psychologické asociace APA).

⁶⁹ Pro konkrétní představu doporučuji vyhledat si na webu stránku Paul Ekman Group LLC na adrese: www.paulekman.com, kde Ekman nabízí všechny své kurzy a představuje své vědecké úspěchy (spolu s mnoha mediálními výstupy) a jinými popularizačními a marketingovými materiály.

⁷⁰ Překlad vlastní

⁷¹ Překlad vlastní

⁷² Spolupracovníky Paula Ekmana v této oblasti jsou psychologové Mark Frank, Maureen O'Sullivan David Matsumoto a další.

univerzitní studenti aj členovia Americkej pobrežnej hliadky – ktoré sa zúčastnili zácviku po dobu kratšiu než jedna hodina, boli významne úspešnejší pri zachytení mikropohybov ľudí na zázname, ktorí nehovorili pravdu.“ (Ekman 2014: 290) Za tímto tvrzením nasleduje odkaz na zatím nevydaný rukopis odevzdaný na vydání s názvem „Improving the Ability to Recognize Micro Expressions of Emotions“. Po prohledání mnoha odborných databází se ovšem autorce kapitoly k dnešnému dni⁷³ nepodařilo vypátrat příspěvek (článek či publikaci) s tímto či podobným názvem. Je ovšem možné, že je text zatím v recenzním řízení či prochází jiným zdlouhavým procesem před vlastním publikováním.⁷⁴

Limity metod FACS a METT podle Ekmana

Sám Ekman ovšem dodává, že mikrovýrazy nejsou definitivním důkazem lhaní. Jinými slovy, to, že se mikrovýrazy (tedy prožívané emoce) jedince neslučují s tím, co tvrdí, ještě neznamena, že dotyčný neříká pravdu. Stejně tak jejich nepřítomnost nemusí nutně znamenat, že je dotyčná osoba pravdomluvná. „*Mikrovýraz ani potlačený výraz sa nemusia objaviť na tvári každého jednotlivca utajujúceho emóciu. Ich neprítomnosť preto nedokazuje pravdovravnosť.*“ (Ekman 2014: 105) Ekman navíc poukazuje na další dvě omezení, která nazývá Othellova chyba⁷⁵ (*Othello error*) a Brokawovo riziko⁷⁶ (*Brokaw hazard*), tyto ovšem byly blíže představeny výše v textu⁷⁷. Ekman připomíná, že: „*samotná prítomnosť mikrovýrazov alebo potlačených výrazov nie je dostatočným dôkazom klamania.*“ (Ekman 2014: 106)

Ekman proto na konci své publikace *Telling lies* (slov. *O klamaní*) sestavil stručný seznam základních rad a opatření při interpretování behaviorálních indikátorů lhaní. Čtenářům doporučuje například: „*Pamätajte, že při odhaľovaní klamstva hrozia dve nebezpečenství: neuverenie pravde (...) a uverenie ľži (...).*“ Nebo: „*Neprítomnosť náznaku klamstva nie je dôkazom pravdy. (...) Prítomnosť náznaku klamstva nie je*

⁷³ Datum rešerše: 4. listopadu 2016.

⁷⁴ Nicméně poslední, tedy čtvrté, vydání monografie *Telling Lies* (jejíž slovenská verze *O klamaní*, 2014, byla citována výše) pochází z roku 2009. Není tedy moc pravděpodobné, že by se publikování výsledků šetření, na něž Ekman odkazuje, zpozdilo o šest a více let.

⁷⁵ *Othellovu chybu* Ekman definuje jako „*neschopnosť pripustiť, že u pravdovravnej osoby podozrivej z klamania sa môžu objaviť rovnaké stopy emócií jako u klamára.*“ (Ekman 2014: 108)

⁷⁶ *Brokawovo riziko* je pak podle Ekmana: „*neschopnosť zobrať do úvahy individuálne rozdiely, ktoré môžu spôsobiť, že sa u klamára neobjavujú nijaké príznaky podvádžania a u pravdovravnej osoby sa objaví.*“ (Ekman 2014: 110)

⁷⁷ Konkrétně v podkapitole věnující se nejčastějším chybám, které lidé dělají při interpretaci projevu mluvčího.

vždy dôkazom toho, že človek klame. Niektorí ľudia pôsobia nervózne alebo neisto, aj keď hovoria pravdu.“ (Ekman 2014: 152) Dále čtenáře nabádá, aby se snažili vyhnout se předsudkům (předpojatosti, *lie bias* či *truth bias*) a dále radí: „*Vždy berte do úvahy možnost, že prejav emócie nie je príznakom podvádzania, ale príznakom toho, ako sa čestný človek cíti, keď ho podozrievajú z klamstva.*“ (Ekman 2014: 153) Jako poslední doporučení při detekci behaviorální analýze uvádí: „*Nikdy nerobte konečný záver o tom, či podozrivý klame, alebo nie, ak sa zakladá výlučne na vašej interpretácii behaviorálnych príznakov podvádzania. [...] Behaviorálne príznaky rovnako ako detektor lži nemôžu poskytnúť absolútne svedectvo.*“ (Ekman 2014: tamtéž)

Limity provedených výzkumů podle Ekmana

Jelikož je ale tato podkapitola zaměřená na reflexi Ekmanova přístupu, považujeme za vhodné na tomto místě zmínit alespoň pár poznámek k realizovaným výzkumům Ekmana a jeho spolupracovníků. Uvedené body byly označeny za problematické samotným Ekman v kapitole „Lie Catching and Microexpressions“ (viz Ekman 2009).

Velmi často je připomínána důležitost motivace mluvčího ke lži a opomíjená je míra motivace, kterou má jedinec, který se snaží lež odhalit. „*Ve většině výzkumů neměli ti, kteří se snažili odlišit lháře od pravdomluvných jedinců, velkou motivaci k dosažení přesnosti (nebylo to pro ně nezbytné a zásadní, pozn. aut.).*“⁷⁸ (Ekman 2009: 122) Podle Ekmana by úspěšnost mohla být vyšší, kdyby ti, co detekovali, měli možnost pokládat pozorovaným otázky. Navíc viděli pozorující participantí osoby na video pouze po dobu několika minut a nebyli to lidé, které by znali. Dále Ekman přiznává, že výsledky mohlo ovlivnit to, že: „*ve všech našich současných studiích jsme řekli pozorujícím, že 40 až 60 % osob, které uvidí na videoukázkách, bude lhát.*“ (Ekman 2009: 123) V předešlých experimentech totiž tato informace participantům sdělena nebyla a výzkumníci zjistili, že skupina policejních úředníků měla tendenci vnímat každého člověka, kterého viděli na video ukázce, jako lháře (jedná se o tzv. *lie bias*).

⁷⁸ Překlad vlastní

4.1.4. Poznámky k detekci lži na zákl. neverbál. roviny projevu mluvčího

K výše zmíněnému přístupu (a metodám BAI, FACS, METT a SETT) je třeba pro úplnost dodat některé ze skeptičtějších připomínek některých odborníků z oblasti sociální a forenzní psychologie. Detekce lži na základě neverbálních indikátorů bývá kritizována především kvůli značnému přeceňování pouze neverbálních příznaků lži. Podle Vrije a metaanalýz⁷⁹, které předkládá v kapitole „Nonverbal Communication and Deception“ je nepravděpodobné, že by existovaly jasné, přímé, a diagnostické neverbální indikátory lži. Vrij poukazuje na to, že: „výzkum odhalil pouze několik, zpravidla slabých, vztahů mezi neverbálními indikátory a lhaním.“⁸⁰ (Vrij 2006: 347)

Přehlížené a exkludované indikátory

Vrij nabízí také dvě vysvětlení toho, proč jsou lidé tak málo úspěšní při svých pokusech odlišit lháře od pravdomluvného jedince. Podle Vrije jsou některé neverbální indikátory lhaní přehlíženy a není jim ve výzkumech věnována dostatečná pozornost, „protože bodovací systémy, používané k jejich měření, nejsou dostatečně podrobné.“ (Vrij 2006: 347) Druhým vysvětlením pak podle Vrije může být skutečnost, že se realizované studie zaměřovaly na omezený počet zkoumaných indikátorů a exkludovaly tak některé individuální neverbální příznaky lži. To například přiznává i Bella M. DePaulo ve své meta-analýze „Cues to Deceit“. „Je možné, že konkrétní jednotlivci doprovázejí své lži určitými svéráznými, přesto diagnosticky vysoce spolehlivými způsoby, ty ovšem nejsou zahrnuty do naší meta-analýzy.“ (DePaulo et al. 2003: 104)

Nedostatečná empirická podpora tvrzení

Dalším bodem kritiky neverbální detekce pak bývá také nedostatečná empirická podpora zmiňovaných metod (nástrojů BAI, FACS, METT a SETT). Aldert Vrij a Giorgio Ganis například upozorňují: „Neexistuje žádný důkaz, že by některá z uvedených metod (nástrojů BAI a FACS) skutečně fungovala.“⁸¹ (Vrij, Ganis 2014: 335) I přesto autoři manuálu *Criminal Interrogation and Confessions* (Inbau et al. 2001 a 2013)

⁷⁹ Např. DePaulo et al. (2003).

⁸⁰ Překlad vlastní

⁸¹ Překlad vlastní

uvádí až 85% přesnost při detekování a Paul Ekman u nástroje METT dokonce větší než 95% úspěšnost.

Podobně nepodložená je i Ekmanova teorie mikrovýrazů. Vrij uvádí výsledky experimentu Portera a ten Brinkea z roku 2008⁸², ve kterém zkoumali rozdíly mezi autentickými a uměle předstíranými emocemi a mikrovýrazy během lhaní. Porter a ten Brinke mimo jiné odhalili, že mikrovýrazy se neobjevovaly tak často, jak bylo předpokládáno. Navíc, některé z emočních úniků (*leakage*), vyzrazující skrývané emoce, se objevovaly i v průběhu autentických (tedy skutečně prociťovaných) emocí. „*Úniky emocí (leakage, pozn. aut) trvaly v průměru mnohem delší dobu, než jakou předvídal Ekman a byly více výrazné (salient, pozn. aut).*“ (Porter, ten Brinke 2008 via Vrij, Granhag, Porter 2010: 104)

Přeceňování neverbálních indikátorů

Ačkoliv je pozornost věnovaná neverbálním indikátorům pochopitelná, existuje neúměrně menší množství výzkumů, které se zaměřují na ostatní (tedy na paraverbální, verbální a kombinované) příznaky lhaní. Tato tendence klást větší důraz na neverbální prostředky může mít podle Vrije několik příčin. Například může vycházet z toho, že jsou lidé zvyklí inferovat různé vlastnosti jedince pouze podle jeho vzhledu a behaviorálního projevu. „*Na základě pouhého pozorování projevu lidé vyvozují, s obstojnou přesností, mnoho závěrů o ostatních lidech, včetně jejich osobnostních rysů (např. extraverte, družnost), maskulinity, femininity či sexuální orientace.*“ (Vrij, Granhag, Porter 2010: 97) Dalším ze zmiňovaných příčin přeceňování neverbálních indikátorů lži pak podle Vrije může být například to, že posuzování (ne)pravdivosti mluvčího na základě obsahu verbálního projevu je zkrátka kognitivně náročnější, a navíc většinou je nelze provést bez užití technického nástroje (či přepisu a následné analýzy obsahu výpovědi).

Vrij poukazuje na to, že: „*Toto přeceňování neverbálních indikátorů je problematické. Meta-analýzy verbálních a neverbálních příznaků lži ukázaly, že mnoho verbálních a paraverbálních ukazatelů (speech-related cues, pozn. aut) je při detekci lži relevantnějších než neverbální aspekty.*“⁸³ (Vrij, Granhag, Porter 2010: 98) A

⁸² Viz Porter – ten Brinke. „*Reading between the lies: Identifying concealed and falsified emotions in universal facial expressions.*“

⁸³ Překlad vlastní

připomíná, že: „Kromě toho, pozorovatelé, kteří se zaměřují pouze na neverbální aspekty projevu mluvčího, jsou při detekci méně přesní, nežli ti, kteří berou v úvahu obsah jeho slovního projevu (speech content, tedy verbální a paraverbální aspekty, pozn. aut).“⁸⁴ (Vrij, Granhag, Porter 2010: 98) Vrij navíc dále odkazuje k výzkumům, které dokazují, že věnování pozornosti veskrze vizuálním (tedy neverbálním) příznakům lži může nabídat k větší tendenci předpokládat, že mluvčí lže (*lie bias*).

Z výše uvedených důvodů bude v následující podkapitole představena linie výzkumu zaměřená na verbální (a paraverbální) aspekty projevu mluvčího.

⁸⁴ Překlad vlastní

4.2. Linie verbální a paraverbální detekce lhaní

Druhým z potenciálních způsobů, jak lze přistupovat k fenoménu lhaní a k jeho detekci, je linie založená na pozorování a zkoumání verbální a paraverbální roviny projevu mluvčího. Paraverbální rovinu projevu zde řadíme, jelikož to tak praktikuje většina odborníků z oblasti psychologie lži a pro přehlednost a systematičnost kapitoly je proto dodržení této tradice relevantnější, než kdyby byly paraverbální příznaky lhaní uměle vymezeny v samostatné podkapitole.

Zatímco jedním z nejvlivnějších teoretiků neverbální detekce Paul Ekman, v linii zaměřené na projevy verbální a paraverbální je stěžejní osobností britský profesor aplikované sociální psychologie působící na University of Portsmouth – Aldert Vrij. V dané oblasti teorie lhaní proto budeme vycházet zejména z nejnovějších poznatků, kterých dosáhl s pomocí svých kolegů (viz poznámky pod čarou) z let 2016⁸⁵, 2014⁸⁶ a 2008⁸⁷.

4.2.1. Přístupy a metody verbální a paraverbální detekce lhaní

V rámci této podkapitoly budou postupně představeny tři nejrozšířenější přístupy k detekci lži na základě verbální a paraverbální roviny projevu mluvčího. Jedná se o přístupy založené na poznacích o kognitivní zátěži (*cognitive load*), a tzv. dělání prvního dojmu (*impression management*), a také rozdílch ve fungování paměti lháře a pravdomluvného člověka (*memory approach*). Stručně bude nastíněn také současný, alternativní přístup vycházející z poznatků o ověřitelných detailech (*verifiable detail*). V závěru pak bude věnován prostor přístupu vycházejícímu z praxe (forenzní a policejní), tzv. metodě SCAN (*scientific content analysis*). Ačkoliv většina zmíněných přístupů spadá spíše pod oblast aplikované (forenzní) psychologie, pro účely této kapitoly je možné je uvést jako protiklad či doplnění linie neverbální detekce.

U každého ze zmíněných přístupů bude uvedena jedna konkrétní metoda umožňující odlišení jedinců pravdomluvných od osob, které lžou. Jmenovitě jsou to nástroje: SVA

⁸⁵ Vrij, Bogaard, Meijer, Merckelbach: „Strong, but Wrong: Lay People’s and Police Officers’ Belief about Verbal and Nonverbal Cues to Deception“.

⁸⁶ Vrij, Granhag: „Eliciting Information and Detecting Lies in Intelligence Interviewing: An Overview of Recent Research“.

⁸⁷ Vrij, Fisher, Mann, Leal: „A Cognitive Load Approach to Lie Detection“.

(*statement validity assessment*) zahrnující CBCA analýzu (*criteria-based content analysis*), dále nástroj RM (*reality monitoring*) a v neposlední řadě z praxe odvozená metoda SCAN (*scientific content analysis*).

4.2.1.1. Kognitivní zátěž a první dojem

Základním předpokladem tohoto přístupu v linii verbální a paraverbální detekce lhaní je názor, že lháři musí usilovněji přemýšlet o tom, co říkají – zažívají tedy větší míře kognitivní zátěž (*cognitive load*). Předpokládá se také, že se snaží být přesvědčiví a udělat dobrý dojem ve větší míře nežli pravdomluvní jedinci.

Vedle přístupu založeného na teorii o zvýšené kognitivní zátěži patří do této výzkumné linie také tzv. „dělání prvního dojmu“ (*impression management*). Tento termín poprvé použil sociolog E. Goffman roku 1959 a vyjadřuje vědomý či podvědomý proces, při kterém se jedinec snaží ovlivnit a formovat dojem, kterým působí na druhé a činí tak pomocí toho, že reguluje tok a druh informací v procesu sociální interakce. Vrij tzv. teorii prvního dojmu (*impression formation theory*) následovně shrnuje slovy: „*Jinými slovy, lháři pomůže, když hned na poprvé udělá na ostatní dojem pozitivní a/nebo důvěryhodné osoby.*“⁸⁸ (Vrij, Granhag, Mann 2010: 84)

Metoda SVA

Zkratka SVA označuje metodu vyhodnocení platnosti prohlášení (*statement validity assessment*). Ta byla původně navržena pro vyhodnocování (ne)pravdivosti výpovědí dětských svědků, zejména v případech sexuálně motivovaných trestních činů (*sexual offences*). „*Údajná dětská oběť je v nevýhodné pozici, protože dospělí mají tendenci nevěřit výrokům, řečeným dítětem.*“ (Vrij 2014: 336) Z tohoto důvodu byla ve Švédsku vymyšlena metoda SVA, která sestává ze čtyř kroků:

- 1.) analýza důkazů a dokumentů ohledně případu (*case-file analysis*);
- 2.) polo-strukturovaný rozhovor (*semi-structured interview*);
- 3.) obsahová analýza podle zadaných kritérií (CBCA – *criteria-based content analysis*)
- 4.) vyhodnocení výsledku CBCA prostřednictvím souboru otázek (*validity checklist*)

⁸⁸ Překlad vlastní

Zásadním bodem metody SVA je třetí krok, tedy obsahová analýza podle zadaných kritérií (CBCA), proto bude v následujících odstavcích rozepsána podrobněji.

CBCA jako součást SVA

CBCA, tedy obsahová analýza podle zadaných kritérií, slouží k rozboru transkripce výpovědi mluvčího. Pozorovaných kritérií je celkem devatenáct a „*u každého z nich se předpokládá, že se bude vyskytovat spíše v pravdivé než vyfabulované výpovědi.*“⁸⁹ (Vrij 2014: 337)

Jako příklad zadaných kritérií je možno uvést např.: koherence výpovědi, logická struktura, množství detailů, nestrukturované vyprávění, zmínky o duševním stavu subjektu (o prožívaných pocitech atp.), posuzování psychického stavu pachatele, spontánní opravy vlastních prohlášení či přiznání toho, že si mluvčí nemůže vzpomenout atd.⁹⁰

Lháři naproti tomu: „*(...) obecně vyprávějí méně koherentní příběhy a je méně pravděpodobné, že sami spontánně opraví svá předešlá tvrzení. (...) Typické pro lháře je to, že uvádějí více protikladných tvrzení a jejich vyprávění jsou uspořádána více chronologicky, například protože mají tendenci trvat na svém vymyšleném příběhu. Je také málo pravděpodobné, že lhář přizná, že zapomněl některé detaily.*“⁹¹ (Vrij et al. 2016: 19)

Vzhledem k tomu, že je nástroj CBCA široce rozšířen a využíván v praxi⁹², je také prověřen přibližně padesáti výzkumnými šetřeními, přičemž všechna prověřovala výpovědi dospělých mluvčích. Výzkumy (*field studies* i *laboratory studies*)⁹³ doložily, že metoda CBCA je schopná poměrně přesně rozlišit mezi výpovědí pravdivou a vykonstruovanou (lživou). Vrij uvádí, že průměrná přesnost CBCA osciluje kolem 70 %. (Vrij et al. 2016: 2)⁹⁴

⁸⁹ Překlad vlastní

⁹⁰ Více viz Vrij (2014: 337).

⁹¹ Překlad vlastní

⁹² Např. v Severní Americe a několika západních státech Evropy (Nizozemí, Německu a Švédsku) je CBCA akceptováno jako důkazný materiál. (Vrij 2014: tamtéž).

⁹³ Rozdíly mezi jednotlivými výzkumy jsou rozepsány dále v textu, konkrétně v podkapitole věnující se výzkumům detekce lži.

⁹⁴ Pro konkrétnější výsledky studií o úspěšnosti CBCA viz Vrij, Ganis (2014: 338).

4.2.1.2. **Přístup vycházející z teorie paměti (memory approach)**

Druhá linie ve výzkumu detekce lhaní na základě verbálních a paraverbálních projevů mluvčího má silně teoretické kořeny, ale zato je, jak uvádí Vrij a Ganis (2014: 340), minimálně využívána v praxi. Tato tradice vychází z teorie paměti (*memory theory*) a odvozenou metodou je tzv. RM (*reality monitoring*), v překladu monitorování reality.

Metoda RM – Reality Monitoring

„Jádrem metody RM je to, že vzpomínky na události, které mluvčí doopravdy zažil, se kvalitativně odlišují od vymyšlených zážitků.“ (Vrij, Ganis 2014: 340) Předpokládá se, že vzpomínky na skutečné události, kterých byl mluvčí přítomen (které sám zažil), obsahují více smyslových, kontextuálních a afektivních (citových) informací nežli vzpomínky, které si mluvčí vytvořil uměle. *„Předpokládá se také, že vzpomínky na reálné události jsou více intenzivní, jednoznačné a ostré nežli vzpomínky vymyšlené. Ty jsou obvykle více vágní (nejasné), méně konkrétní a s větší pravděpodobností obsahují kognitivní operace.“*⁹⁵ (Vrij et al. 2016: 2-3)

Metoda RM (tedy soubor kritérií podle metody RM) byla prověřena několika výzkumy a metastudii. Výsledky ukázaly, že u několika z kritérií metody RM byla nalezena souvislost se lhaním, *„jmenovitě, že lháři do výpovědí zakomponovávají méně perceptuálních (např. chuť, vůně, zvuk), prostorových (např. umístění, lokace) a časových (např. čas, trvání) údajů a že vyprávění lhářů jsou méně pravděpodobná, nežli příběhy pravdomluvných jedinců.“*⁹⁶ (Vrij et al. 2016: 3) Výsledky meta-analytických šetření metody RM ukázaly, že průměrná přesnost detekce lhaní se, podobně jako u metody CBCA, pohybuje kolem 70 %.⁹⁷

Metoda RM má několik omezení. Nemůže být například aplikovaná na ověřování prohlášení mladých dětí. *„Za určitých okolností neumějí děti rozlišovat mezi skutečností a fantazií, tak jasně jako to umějí dospělí lidé, existuje proto několik vysvětlení, například to, že děti mají bohatější a živější představivost nežli dospělí.“*⁹⁸

⁹⁵ Překlad vlastní

⁹⁶ Překlad vlastní

⁹⁷ Pro konkrétnější informace viz kapitola „reality monitoring“ in Vrij 2008, *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities*.

⁹⁸ Překlad vlastní

(Vrij, Ganis 2014: 341) Druhé omezení, které uvádějí Ganis a Vrij, se týká prohlášení ohledně událostí, které se staly velmi dávno.

4.2.1.3. Přístup ověřitelných detailů (verifiable detail approach)

Poměrně inovativním a moderním přístupem k detekci lži na základě verbálních (a paraverbálních) projevů mluvčího je tzv. *verifiable detail approach*. Ten se v praxi používá tehdy, pokud existují jisté ověřitelné skutečnosti. Je založen na předpokladu, že lháři se při vypovídání budou snažit svá lživá tvrzení obohatit o mnoho detailů, aby tak zvýšili důvěryhodnost svých tvrzení a udělali na posluchače dojem pravdomluvné osoby. „*Nicméně, snažit se nabídnout mnoho detailů sice pomáhá při vytváření dojmu čestného člověka, je to ale zároveň risk, protože vyšetřovatelé mohou tyto detaily ověřovat a často to také dělají.*“⁹⁹ (Vrij, Ganis 2014: 342) Vrij a Ganis dále uvádějí strategii, ke které se uchylují zejména lháři, kteří jsou si vědomi toho, že je uvádění detailů je na jedné straně potřebné (pro vytvoření dobrého dojmu) a na druhé straně také riskantní (kvůli riziku, že díky nepravdivým tvrzením bude jejich lež odhalena): „*lháři v porovnání s pravdomluvnými jedinci uvádějí ve svých prohlášeních více detailů, které je náročné ověřit, a méně detailů, které jsou pro vyšetřovatele snadno ověřitelné.*“¹⁰⁰ (Vrij, Ganis 2014: 342)

4.2.1.4. Metoda SCAN

Další z vybraných přístupů k detekci lži na základě pozorování verbální (a paraverbální) roviny projevu mluvčího se nazývá SCAN (*scientific content analysis*) neboli vědecká obsahová analýza. Na rozdíl od výše zmíněných metod nevychází SCAN z teoretických poznatků, ale přímo z forenzní a psychologické praxe. Metoda SCAN byla vyvinuta izraelským policejním vyšetřovatelem A. Sapiirem, který byl odborníkem na výslechy vedené za užití polygrafu. „*Sapir vymezil kritéria, která mohou být užita k identifikaci lhaní,*“¹⁰¹ (Vrij et al. 20016: 3) nicméně metoda SCAN se neopírá o nic jiného než o Sapirovy zkušenosti.

⁹⁹ Překlad vlastní

¹⁰⁰ Překlad vlastní

¹⁰¹ Překlad vlastní

I přes tuto skutečnost je SCAN široce rozšířenou a v praxi používanou metodou.¹⁰² „Navzdory velké popularitě a rozšíření nebyla metoda SCAN podrobena žádnému výzkumu, který by podpořil její diagnostickou použitelnost a přesnost, a naopak některé studie ukázaly, že užívání kritérií metody SCAN není účinné při rozlišování mezi pravdivými a vymyšlenými výpověďmi.“¹⁰³ (Vrij et al. 2016: 4) „Neexistuje žádný důkaz, který by svědčil o tom, že SCAN doopravdy funguje.“¹⁰⁴ (Vrij, Ganis 2014: 344)

4.2.1.5. Nejnovější přístupy v oblasti verbální a paraverbální detekce lhaní

Aldert Vrij se v současnosti věnuje zejména tomu, jakým způsobem rozšířit a zefektivnit metody „verbální detekce“ lhaní. Ve výzkumných zprávách vlastních šetření a v příspěvcích zaměřených na sumarizování poznatků současného výzkumu se zaměřuje na metody tzv. inteligenčního vyslýchání (*intelligence interviewing*) a také moderní metody založené na přístupu kognitivní zátěže (*cognitive load*). Vrij se svými kolegy¹⁰⁵ vychází z poznatků realizovaných studií a meta-studií a snaží se snižovat limity již zavedených přístupů a docílit tak přesnějšího a spolehlivějšího rozlišení mezi lháři a pravdomluvnými osobami.

Metoda inteligenčního dotazování (intelligence interviewing)

Vrij a Granhag ve svém článku „Eliciting Information and Detecting Lies in Intelligence interviewing: A Overview of Recent Research“ z roku 2014 představují poměrně nový přístup k rozlišování lhářů a pravdomluvných osob na základě jejich verbálního projevu. Jedná se o metodu tzv. inteligenčního dotazování (či vyslýchání) (*intelligence interviewing*).

Na rozdíl od tradičního způsobu vedení výslechu (tzv. *police-suspect interviewing*) je inteligenční dotazování zaměřeno na oblasti, které byly doposud mimo zájem odborných kruhů, nicméně ve forenzně-psychologické praxi jsou to záležitosti zásadní a závažné. Inteligenční dotazování se zaměřuje především na:

¹⁰² Vrij uvádí, že je užívána napříč různými institucemi (vládní agentury, soukromé společnosti, instituce sociální péče atp.) například v: Austrálii, Belgii, Kanadě, Izraeli, Mexiku, Velké Británii, Spojených státech amerických, Nizozemí aj. (Vrij et al. 2016: 3).

¹⁰³ Překlad vlastní

¹⁰⁴ Překlad vlastní

¹⁰⁵ Ronald Fisher, Samantha Mann, Sharon Leal a Pär Anders Granhag.

- 1.) lživé výroky ohledně budoucích, plánovaných aktivit a o záměrech mluvčího (*lying about intentions and future activities*),
- 2.) vyslýchání osob podezřelých z kolektivní trestné činnosti (*collective interviewing*),
- 3.) vyslýchání osob podezřelých ze špionážních aktivit (*undercover interviewing*).

Vrij a Granhag také představují konkrétní metody inteligenčního dotazování, například metodu pokládání neočekávaných otázek (*unexpected questions approach*), metodu strategického používání důkazů – SUE (*strategic use of evidence*) či tzv. Scharffovu metodu (*Scharff technique*) a vyjmenovávají jejich výhody v porovnání s tradičními způsoby vyslýchání/vedení rozhovorů.

Metody měření a zesilování kognitivní zátěže

Vrij se svými kolegy¹⁰⁶ v článku „A Cognitive Load Approach to Lie Detection“ z roku 2008 představuje metody vycházející z tradice kognitivní zátěže (*cognitive load approach*), která je založena na předpokladu, že proces lhaní je pro jedince kognitivně náročný a na základě toho je možné odlišit pravdomluvného člověka od lháře.

První z přístupů, měření kognitivní zátěže (*measuring cognitive load*) vychází z poznatků Zuckermana, Rosenthala a DePaulové z roku 1981¹⁰⁷. Tento tradiční přístup má ovšem několik omezení. Proto Vrij se svým týmem vynalezl nový přístup verbální detekce lži – zesilování kognitivní zátěže (*imposing cognitive load*). Pomocí několika konkrétních strategií je podle Vrije a jeho kolegů možné zvýšit kognitivní zátěž, kterou lhář zažívá během lhaní (a pravdomluvný člověk ne). V článku uvádí: „*Tento přístup může vést k výraznějšímu diferencování mezi lháři a pravdomluvnými jedinci, co se týče projevování znaků zvýšené kognitivní zátěže: větší míra koktání a pauz, pomalejší projev, více času na promyšlení odpovědi, horší kvalita zmiňovaných detailů, nesrovnalosti, méně pohybů – v případě, že je po mluvčím požadováno simultánní provádění jiných kognitivně náročných činností.*“¹⁰⁸ (Vrij et al. 2008: 41)

¹⁰⁶ Ronald Fisher (Florida International University, Miami, USA), Samantha Mann a Sharon Leal (University of Portsmouth, UK).

¹⁰⁷ Viz Zuckerman, DePaulo, Rosenthal. 1981. „Verbal and nonverbal communication of deception.“ Podrobněji je jejich přístup rozepsán v podkapitole s názvem *Multifaktorický model* pod heslem „kognitivní zátěž“.

¹⁰⁸ Překlad vlastní

Konkrétními strategiemi zvyšování kognitivní zátěže u lhajícího mluvčího jsou:

1. říkání průběhu události v opačném sledu (*reverse order*),
2. udržování očního kontaktu s vyšetřovatelem (*maintain eye contact*),
3. zvládání další činnosti v průběhu odpovídání (*dual-tasking*).

4.2.2. Poznámky k verbální a paraverbální detekci lži

Ačkoliv je většina metod „verbální a paraverbální detekce lži“ součástí aplikované psychologie a forenzní psychologie, je vhodné se s nimi seznámit i v případě, že nemáme k dispozici transkript rozhovoru s mluvčím (či jiné pomůcky a detekční nástroje). Linie verbální (a paraverbální) detekce je relevantní protivahou neverbálně zaměřeným metodám. Výše zmíněné přístupy, strategie a metody detekce lži je proto možno chápat jako doplnění tradičního, zejména neverbálně zaměřeného přístupu.

4.3. Nové poznatky z realizovaných výzkumných šetření

V rámci následující podkapitoly budou čtenáři předloženy konkrétní výsledky nejnovějších výzkumných šetření zaměřených na problematiku fenoménu lhaní a jeho detekci. Cílem podkapitoly je objasnit některé zásadní jevy spjaté s daným fenoménem a poukázat na konkrétní (ne)pravdivá přesvědčení ohledně lhaní, která jsou ve společnosti často poměrně hluboce zakořeněná.

Seznámení se následujícími poznatky je pro naši práci podstatné zejména proto, že s danými informacemi budeme dále pracovat v části interpretace dat získaných v rámci analýzy. (viz kapitola *Vyhodnocení výsledků analytické části práce*).

4.3.1. Frekvence lhaní

Lhaní, ačkoliv se obecně řadí mezi aktivity, ke kterým se lidé jen velmi neradi přiznávají, je součástí každodenního života jednotlivce ve společnosti. Alespoň to opakovaně dokazují různá empirická šetření. Prvním (a zřejmě nejčastěji používaným) způsobem, jak zjistit, jestli a jak často lidé lžou, je provést klasické dotazníkové šetření, v rámci kterého požádáte participanty, aby vyjmenovaly všechny lži, které vyřkli v průběhu daného časového období. „*Otázkou ale je, jak spolehlivé jsou výsledky těchto šetření. Například, jsou si lidé doopravdy vědomi skutečného počtu vlastních lží? A jsou ochotni přiznat všechny lži, které si pamatují, včetně lží závažných?*“¹⁰⁹ (Vrij 2008: 21) Jako druhý způsob se proto nabízí zeptat se participantů, na jejich poslední lež, kterou řekli. Omezení této metody ovšem může být například to, že si určitou triviální lež nemusí pamatovat. Proto Vrij zmiňuje další používané způsoby zkoumání lží v každodenním životě, například vedení si deníčku o všech sociálních interakcích, včetně řečených lží¹¹⁰, nebo metodu předkládání participantům určité scénáře, v rámci kterých mají výzkumníkům sdělovat, kdy (a zdali vůbec) by v určitých situacích byli ochotni lhát. Tyto metody se přirozeně také mohou potýkat s řadou omezení a neochoty (či nemožnosti) ke spolupráci ze strany participantů.

Všechny zmíněné metody a realizovaná výzkumná šetření z nich vycházející ovšem nabízejí téměř identické výsledky: lhaní je v sociálních interakcích vysoce

¹⁰⁹ Překlad vlastní

¹¹⁰ Metoda použita například ve výzkumu DePaulo et al. (1996).

frekventovaným jevem. Vrij provedené výsledky vysvětluje již zmíněnou sebe-upravující perspektivou založenou na Goffmanově sebeprezentační teorii. Například ve studii DePaulo a jejího výzkumného týmu (1996) participanti přiznali, že v průměru lhali v přibližně v každé čtvrté sociální interakci. Přesněji, vysokoškolští studenti lhali v každé třetí sociální interakci a druhá skupina, lidé z komunity, naopak lhali o něco méně – jedenkrát v každých pěti interakcích. (DePaulo et al. 1996: 984) Nejčastěji se jejich lži týkaly zejména jejich pocitů, činů, plánů, místa bydliště, úspěchů a vědomostí. Výsledky této studie ovšem nejsou aplikovatelné na všechny typy lží a všechny typy osob, už jen proto, že *„záleží na několika faktorech, jako například na tom, komu lžeme, na celkové situaci a na osobnosti lháře.“*¹¹¹ (Vrij 2008: 24)

V českém kontextu pak tuto problematiku podrobně analyzuje např. Lenka Mynaříková, která v rámci dvou výzkumných šetření potvrdila výše zmíněný fakt – lež je součástí sociálního (každodenního) života ve společnosti. *„Během jednoho týdne [...] respondenti řeknou minimálně jednu lež, někteří ale zalžou více než stokrát.“* (Mynaříková 2015: 56)¹¹²

4.3.2. (Ne)úspěšnost odhalování lži

Z provedených výzkumů¹¹³ vyplývá, že lidé obecně podhodnocují své schopnosti, co se týče vlastních schopností lhát, naopak se přeceňují v tom, nakolik věří svým schopnostem odhalit lháře. *„Existuje několik důvodů, proč některé lži zůstávají neodhalené, a tyto důvody mohou být řazené do tří kategorií [...]: slabá motivace; složitosti spojené s detekcí lži; a časté chyby dělané při detekci lži.“*¹¹⁴ (Vrij 2008: 2) Z další realizované meta-analýzy¹¹⁵ vyplynulo například to, že v detekci netrénovaní jedinci průměrně odhadují lež s 47% úspěšností a pravdu s přesností 61 %. V dalším meta-šetření¹¹⁶ stejný výzkumný tým prověřoval detekční schopnosti vysokoškolských studentů prostřednictvím porovnání 247 provedených studií. Výsledkem bylo opět

¹¹¹ Překlad vlastní

¹¹² Více viz Mynaříková (2012) a Mynaříková (2013).

¹¹³ Např. Elaad (2003).

¹¹⁴ Překlad vlastní

¹¹⁵ Viz Bond – DePaulo (2006), meta-analýza prověřující výsledky 260 studií ohledně přesnosti detekce lži u osob bez předchozího tréninku detekce.

¹¹⁶ Viz Bond – DePaulo (2008).

potvrzení hypotézy, tedy, že úspěšnost detekce lži i pravdy jsou blízké pouhé náhodě (50/50).

Kromě vysokoškolských studentů byly zkoumány také skupiny profesionálů, např. policejních úředníků, soudců či prokurátorů a jejich přesvědčení ohledně spolehlivých příznaků lhaní. Například Strömwall a Granhag (2003) při porovnávání odpovědí těchto tří skupin zjistili, že se jejich přesvědčení ohledně příznaků lži neliší od přesvědčení studentů. Policisté, soudci a prokurátoři totiž za nejsilnější a nejspolehlivější příznaky označili vyhýbání se očnímu kontaktu a sníženou frekvenci tělesných pohybů. „*Nicméně výzkumy prokázaly, že vyhýbání se očnímu kontaktu není známkou lži.*“¹¹⁷ (Vrij et al. 2016: 2)

Další výzkumy¹¹⁸ zaměřené na porovnání úspěšnosti detekce lži mezi laiky a profesionály odhalily, podobně jako výše zmíněný výzkum Strömwalla a Granhaga, že profesionálové se při detekci spoléhají na stejné, nesprávné příznaky lhaní jako nepoučení laici (např. že lháři jsou nervózní, mají problémy formulovat své lži, vyhýbají se přímému očnímu kontaktu a obecně se méně pohybují, atp.) Namísto je tedy položit si otázku, proč jsme tak neúspěšní v odhalování lži a proč jsou tato často opakovaná a nesprávná přesvědčení tak hluboce zakořeněná ve společnosti.

4.3.3. Faktory ovlivňující úspěšnost detekce lži

Některé faktory, které negativně ovlivňují úspěšnost odlišování lži od pravdy, již byly popsány dříve v podkapitole „Faktory ovlivňující detekci lži“. Pro přehlednost jen připomeneme, že se jedná například o problematiku tzv. pštrosího efektu (*ostrich effect*), Othellovy chyby (*Othello error*) a Brokawova rizika (*Brokaw hazard*). Negativně může úspěšnost odhalování lži poznamenat také zaměřování se na nerelevantní znaky. Vrij například upozorňuje na to, že lidé obecně mají tendenci zaměřovat se spíše na neverbální projev, přičemž „*verbální obsah sdělení bývá široce ignorován, navzdory tomu, že výzkum ukazuje, že diagnostická přesnost může být zdokonalena v případě většího zaměření se na obsah.*“¹¹⁹ (Vrij et al. 2016: 2) Mezi další potenciální příčiny nízké úspěšnosti můžeme zařadit spoléhání se na různé heuristiky tedy

¹¹⁷ Překlad vlastní

¹¹⁸ Srov. např. Strömwall – Granhag (2003), Vrij et al. (2006).

¹¹⁹ Překlad vlastní

zjednodušené a generalizující způsoby interpretování projevu pozorovaného mluvčího.

Podobně negativní důsledky může mít také přílišné sebevědomí ohledně vlastních detekčních schopností. „*Výzkumy konzistentně ukazují, že pokud jsou profesionální lovci lží porovnáváni s laiky, tak profesionálové věří svým schopnostem mnohem více, ale jejich výsledky nejsou o nic přesnější.*“¹²⁰ (Vrij – Granhag – Porter 2010: 101) Jinými slovy, nebyla tedy nalezena přímá souvislost mezi úspěšností a sebevědomím ohledně svých vlastních detekčních dovedností. Vrij, Granhag a Porter nicméně připomínají, že přílišná víra ve vlastní schopnosti může mít negativní vliv na samotnou detekci, jelikož hrozí, že takovýto jedinec bude mít tendenci činit rychlá rozhodnutí (rychlé úsudky o pravdomluvnosti či lživosti mluvčího) a také nebude ochoten učit se novým postupům a poznatkům ohledně detekce.

Dalším faktorem, který může negativně ovlivnit přesnost detekce je rozdílný kulturní a etnický původ mluvčích. „*Keď klamár a obeť pochádzajú z odlišných kultúr a nehovoria rovnakým jazykom, odhaľovanie podvádzania je z rozličných dôvodov omnoho ťažšie.*“ (Ekman 2014: 214) Odlišné způsoby neutrálního, a tedy očekávaného projevu mluvčího (tzv. *display rules*), mohou znejasnit interpretaci příznaků podvádění v hlase, na tváři i na těle. Omezuje tedy možnosti detekce na rovině neverbálního, paraverbálního ale také verbálního projevu mluvčího.

Poněkud jiný náhled na problematiku toho, proč nedokážeme odhalit lež, nabízí ve svém příspěvku z roku 1996 Paul Ekman. Prvním vysvětlením je podle Ekmana naše evoluční nevybavenost k detekování lži. Tuto tezi Ekman staví na tom, že pro člověka v tradiční společnosti bylo lhaní velmi nebezpečné, protože kdyby byla jeho lež odhalena, byl by vyhnán od svých druhů a sám by nebyl schopen přežít. S příchodem moderní společnosti se ovšem situace proměňuje, a podle Ekmana nastává doba mnoha příležitostí pro lhaní. V případě, že je lež odhalena, nejsou již následky pro člověka katastrofální a nesnesitelné. Druhým důvodem pak může být to, že nás rodiče neučili, jak odhalovat lži (naopak nás učili je neodhalovat), přičemž jich sami během výchovy využívali v mnoha různých situacích. Třetím vysvětlením je podle Ekmana fakt, že obecně preferujeme lháře neodhalovat, „*protože důvěra narozdíl od podezírání*

¹²⁰ Překlad vlastní

*obohacuje život, navzdory možným ztrátám.*¹²¹ (Ekman 1996: 812) Jako další vysvětlení autor nabízí předpoklad, že často si přejeme být raději obelháváni, než abychom se dozvěděli nepříjemnou pravdu. Podle Ekmana pro nás někdy život ve lži může být výhodnější. Posledním nabízeným vysvětlením pro naši (ne)schopnost odhalovat lži je slušnost, ke které jsme vychováni. Ekman v tomto bodě vychází z tezí E. Goffmana a tvrdí, že jsme socializováni tak, abychom se nedomáhali informací, které nám nenáleží.

4.3.4. Predispozice pro úspěšnou detekci lži

Jak již bylo zmíněno výše, přesnost detekce lži obecně mezi laiky, ale i profesionály osciluje kolem možnosti náhody (tedy 50% úspěšnosti). Existují ovšem výzkumy, které odhalily osoby s výjimečnými schopnostmi detekce. Paul Ekman s Maureen O'Sullivan roku 1991 v rámci šetření s názvem „Who can catch a liar?“ zkoumali míru úspěšnosti detekce lži u několika skupin: zaměstnanců tajných služeb (CIA), federálních polygrafistů, vyšetřovatelů loupeží, soudců, psychiatrů, VŠ studentů a osob se speciálním zájmem o detekci lži. Jedinou skupinou, jejíž průměrná úspěšnost byla vyšší než náhoda, byla skupina agentů tajných služeb. Více než polovina příslušníků tajných služeb dosáhla 70% úspěšnosti a téměř jedna třetina (29 %) dosáhla velmi vysokého stupně přesnosti. Zajímavým výstupem výzkumu bylo také zjištění negativní korelace mezi věkem a mírou přesnosti a také negativní (i když nesignifikantní) korelace mezi zkušenostmi a mírou úspěšnosti detekce. Zajímavým zjištěním také bylo to, že data neprokázala žádnou korelaci mezi pohlavím participantů a výsledky detekce, podobně jako nebyla nalezena žádná souvislost mezi přesvědčením o vlastních schopnostech (sebehodnocení) a výslednou přesností detekce. Ekman a O'Sullivan vysvětlují vysokou míru úspěšnosti agentů tajných služeb zejména jejich praxí. Tato jejich praxe může podle výzkumníků vést k tomu, že věnují zvýšenou pozornost neverbálním příznakům lži (především pak mikroexpresi). *„Tí úspěšní hovorili, že sa zamerali na informácie na tváre, v hlase a na tele; nepresní odhadcovia pracovali len so slovami. [...] Ľudia, ktorí sa ukázali ako presní lovci lží, si uvedomili,*

¹²¹ Překlad vlastní

že oveľa jednoduchšie ako maskovať prejavom, hlasom alebo pohybom tela, je maskovať slovami.“ (Ekman 2014: 236-237)

Stejný výzkumný tým roku 2004 v rámci šetření objevil skupinu osob, jejichž detekční schopnosti jsou vysoko nad průměrem a možností náhody (nad 90 %). Tyto osoby „nemají žádné zcela shodné vlastnosti a jedná se o skupinu značně různorodou co do věku, zájmů i povolání (patří mezi ně například terapeuti, soudci, právníci nebo umělci).“ (Mynaříková 2015: 111) Ekman a O'Sullivan tyto jedince označili pojmem wizarďi (*truth wizards*) a jejich úspěšnost přikládají především jejich pozornosti věnované neverbálním aspektům projevu mluvčího (se speciálním zaměřením na mikrovýrazy – *micro facial expressions*). Koncept existence wizarďů je ovšem některými výzkumníky přijímán poněkud kriticky, napadána je především metodologie celého výzkumu. „Nejvýrazněji je to patrné v podrobné analýze od Bonda a Uysala (2007), kteří ve své kritice konceptu wizarďů uvádějí, že nadprůměrné výsledky respondentů je možné jednoduše vysvětlit náhodou.“ (Mynaříková 2015: 112)

Existují také výzkumy¹²², které míru detekce dávají do souvislosti se schopností lhát. „Osoby s vysokou přesností detekce pravdy a lži podle této koncepce bývají také úspěšné ve snaze oklamat druhé, a to nezávisle na své kognitivní nebo emoční inteligenci.“ (Mynaříková 2015: 126) Abychom tedy mohli určit vlastnosti úspěšného „lovce lží“, je třeba se zaměřit na atributy úspěšných lhářů, kterým je věnována následující podkapitola.

4.3.5. Vlastnosti, schopnosti a strategie úspěšného lháře

Veřejnost ani věda nebyla vždy konzistentní, co do názorů ohledně toho, jestli se člověk jako dobrý lhář musí narodit, nebo zdali se tyto dovednosti dají získat zkušeností. „Původně se předpokládalo, že kognitivní nároky lhaní jsou rezistentní vůči tréninku, tedy že je nelze redukovat ani pravidelným nácvikem lhaní v různých situacích.“ (Mynaříková 2015: 69) Některé výzkumy¹²³ z nedávné doby nicméně poukazují na to, že „i poměrně krátký nácvik lhaní může kognitivní nároky snížit.“ (Mynaříková 2015: 69) Co se týče vyjadřování emocí, dalo by se očekávat, že jejich ovládání bude na rozdíl od kognitivní zátěže jednodušší ovlivnit, nicméně u emocí složitějších je potřeba, podobně jako u kognitivní zátěže a kontroly vlastního chování,

¹²² Např. Wright – Berry – Bird (2013).

¹²³ Poměrně rozsáhlý výčet realizovaných výzkumných šetření nabízí např. Mynaříková (2015: 69)

dobrá příprava a určitá doba cvičení. „*Vliv nácviku kognice, emocí i kontroly chování se navíc projeví jen u nacvičených lži a při produkci nových se neobjevuje.*“ (Mynaříková 2015: 69) Dovednost lhaní tedy není možné zobecnit na všechny typy lhaní a už vůbec ne na všechny myslitelné situace.

Charakteristika a vlastnosti dobrého lháře

Z tohoto důvodu je třeba položit si otázku, zdali existuje něco jako vrozené predispozice k tomu, aby jedinec byl schopným lhářem. Ekman (1997) tento fenomén označil pojmem přirození performěři/herci (*natural performers*). *Natural performers* jsou lidé, kteří během lži projevují stejně přirozeně jako v případě, že mluví pravdu. Tímto svým chováním poté dokáží vyvracet možná podezření.

A. Vrij si se svými kolegy¹²⁴ (2010) si položil stejnou otázku jako P. Ekman, totiž: „Existují nějaké dovednosti či schopnosti, které z člověka udělají dobrého lháře?“ Společně tedy sestavili seznam potřebných vlastností, které člověku dopomáhají lhát snadno a obratně, aniž by to vyvolávalo podezření v jeho komunikačních partnerech. Podle Vrije (2008: 378) jsou dobří lháři ti lidé;

- 1) jejichž přirozené chování vyvrací podezření,
- 2) kteří neshledávají lhaní kognitivně náročným,
- 3) a kteří v průběhu lhaní nezažívají pocity viny, strachu či potěšení ze lži.

Tato tři kritéria Vrij dále konkretizuje do osmi charakteristik schopného lháře. Jedná se o to být dobře připraven; být dobrý přirozený performer (*natural performer*); být originální; mít schopnost rychle myslet a být pohotový; být výmluvný; mít dobrou paměť; nezažívat pocity viny, strachu či potěšení z podvádění a být dobrý herec.¹²⁵

Strategie dobrého lháře

Zajímavou oblastí odlišování lhářů od lidí pravdomluvných je také pozorování jejich strategií – v projevu verbálním, neverbálním i paraverbálním. Tato oblast byla nejčastěji zkoumána na vzorku podezřelých osob, kteří měli vypovídat ve svůj prospěch. Významný rozdíl je možno pozorovat už v tom, že „*pouhých 10 % lhářů*

¹²⁴ P. A. Granhagem a S. Mann. (viz „Good Liars“ 2010).

¹²⁵ Více viz Vrij (2008: 378-381) a Vrij – Granhag – Mann (2010: 86-90).

*hlásilo, že neměli předem vymyšlenou strategii vypovídání, zatímco pravdomluvní neměli strategii ve 30 % případů.*¹²⁶ (Vrij – Granhag – Mann 2010: 91) Velmi zajímavá je také tzv. iluze průhlednosti (*illusion of transparency*), což je termín označující situaci, kdy pravdomluvný a nevinný jedinec věří ve svou nevinnost a očekává, že tato pravda jednoduše sama „vyplyne na povrch“. (Vrij – Granhag – Mann 2010:91)

Strömwall se svými kolegy¹²⁷ dospěl k zajímavému zjištění, totiž že neverbální strategie lhářů a pravdomluvných jedinců se ve své podstatě neliší. *„Nejčastější neverbální strategii bylo vyhýbání se užívání výstředních/divných pohybů (přibližně 50 % lhářů i pravdomluvných oznámilo, že tuto strategii vědomě použili.)*¹²⁸ (Vrij et al. 2010: 91) Hned druhou nejčastěji se vyskytující strategií byla pro lháře i pro pravdomluvné (v přibližně 25 % pro obě skupiny) snaha o udržování očního kontaktu.¹²⁹

Výzkumy nicméně prokázaly, že strategie lhářů a pravdomluvných se liší v případě toho, co a jakým způsobem říkají. Nejčastější verbální strategií pravdomluvných je tzv. *„keep it real“* strategie. Jinými slovy říci vše, o čem mluvčí ví a myslí si, že má nebo může mít nějakou spojitost s tím, nač je tázán. Naproti tomu lháři spíše využívají strategii *„keep it simple“*, tedy *„zjednoduš to“*, která paradoxně mnohdy vede k lepším výsledkům. *„Pozoruhodné je to, že velká část pravdomluvných, kteří se snažili říci vše tak, jak to doopravdy bylo, byla nakonec obviněna ze lži.*¹³⁰ (Vrij et al. 2010: 92) Vše tedy nasvědčuje tomu, že dobří lháři zřejmě vědí, že zjednodušení příběhu a uvedení jasné a srozumitelné historky společně s kontextem, který vysvětluje jejich chování, jim může pomoci k tomu, aby jim bylo uvěřeno. (Vrij et al. 2010: 92)

Dále bylo zjištěno také to, že více úspěšné (tj. méně odhalitelné) jsou ty lži, které lhář založí na tom, co skutečně prožil. Dobří lháři pouze vynechají ty skutečnosti, které se jim k tvorbě dobrého a uvěřitelného příběhu příliš nehodí. Nicméně je nutné znovu připomenout fakt, že základní vlastností dobrého lháře je skvělá paměť. S tím souvisí také další strategie úspěšných lhářů, tj. opakování dříve řečeného. *„Dobří lháři se budou snažit opakovat to, co řekli při dřívějších výsleších, zatímco mnoho*

¹²⁶ Překlad vlastní

¹²⁷ P. A. Granhagem a M. Hartwig. (viz „To act truthfully: Nonverbal behaviour and strategies during a police interrogation“ 2006).

¹²⁸ Překlad vlastní

¹²⁹ Viz Vrij et al. (2010: 91) a Strömwall et al. (2006).

¹³⁰ Překlad vlastní

*pravdomluvných se bude snažit vykonstruovat to, co zažili a budou méně zaměřeni na to, co řekli dříve.*¹³¹ (Vrij et al. 2010: 93)

Další výzkum Strömwalla, Granhaga a Hartwig (2004) zjistil poměrně klíčovou záležitost. Dobří lháři se totiž podle všeho chovají v souladu s tím, jaká přesvědčení a stereotypy o lži a pravdě jsou rozšířeny mezi lidmi. Jinými slovy, snaží se vyhýbat podezřelému chování, tedy tomu chování, o kterém si většina lidí myslí, že je podezřelé. Z toho důvodu budou v následující podkapitole představeny nejrozšířenější stereotypy a mýty spjaté se lhaním a jeho indikátory.

4.3.6. Mýty a mylné představy spjaté se lhaním a jeho detekcí

Jak již bylo zmíněno výše, různá přesvědčení a stereotypní představy dokáží velmi jednoduše (a často také negativně) ovlivňovat naši schopnost odlišit lháře od pravdomluvného člověka. Na jednu stranu sice tyto stereotypy mohou usnadňovat interpretaci okolního světa, jevů a projevů ostatních lidí, na druhou stranu „*toto okamžité utváření závěrů o chování a charakteristikách druhého však často vychází z nedostatečných informací, jako jsou jednotlivé rysy obličeje, velikost postavy, momentální nálada, věk, předpokládané vzdělání, pohlaví nebo národnost posuzované osoby.*“ (Mynaříková 2015: 107) Mynaříková dále připomíná, že náš úsudek může být dále ovlivněn různým typem heuristik (poznávání a interpretace) a psychologických efektů, které fungují podobně jako stereotypy.¹³²

V kontextu České republiky bylo roku 2014 provedeno šetření, které zkoumalo vliv různých stereotypů spjatých se lhaním na přesnost odhalení lži. Vědecký tandem Mynaříková – Boukalová dospěl k tomu, že „*při kontaktu s lidmi jiné národnosti (...) máme tendenci posuzovat je přísněji, jako méně věrohodné a častěji klamající.*“ (Mynaříková 2015: 109)¹³³ Autorky dále uvedly, že Češi mají tendenci ze lži více podezírat mladší ženy, při posuzování žen starších mají naopak tendenci jim spíše důvěřovat. Negativně mohou také ovlivnit detekci lži výrazné vzhledové charakteristiky

¹³¹ Překlad vlastní

¹³² Více o nejčastějších chybách, efektech a heuristikách je možno dohledat v podkapitole 3.4. *Nejčastější chyby při detekci lži.*

¹³³ Více viz Mynaříková – Boukalová (2014).

posuzovaného člověka, ten totiž bývá častěji podezírán z toho, že neříká pravdu. (Mynaříková 2015: 109)

Na druhou stranu, množství mýtů a stereotypů o lhaní je společné pro velké množství kultur světa. Například v rámci rozsáhlé studie prováděné mezinárodním týmem *The Global Research Team* roku 2006 v celkem 58 zemích, vědci odhalili to, že 64 % všech dotazovaných zmínilo vyhýbání se očnímu kontaktu (*gaze aversion*) jako jasný indikátor lhaní. Podobně i další studie přinesly stejné výsledky. Lidé také velmi silně věří tomu, že kromě uhýbání pohledem se lháři obecně méně pohybují (*increase in body movement*). (Vrij et al. 2016: 2)

Velká řada studií je také zaměřená na míru úspěšnosti a přesvědčení o indikátorech lhaní a na to, zda se tato přesvědčení liší u profesionálů a laiků či studentů. „*Tyto studie nicméně odhalily, že profesionálové typicky věří v ta samá přesvědčení o (neverbálních) indikátorech lhaní jako laici.*“¹³⁴ (Vrij et al. 2016: 2) Navíc profesionálové, podobně jako laici, neverbální indikátory často zbytečně přeceňují. Další studie¹³⁵ navíc odhalily, že lovci lži s velkou přesností odhalování lži se spíše zaměřují na verbální a paraverbální indikátory lhaní.

Zmíněná studie provedená skupinou vědců *The Global Deception Research Team* (2006: 60) uvádí jako nejčastější přesvědčení Američanů o spolehlivých indikátorech (v rámci západní kultury) lži tato: vyhýbání se očnímu kontaktu, dotýkání se sebe sama, pohyby chodidel a nohou, časté změny v pozici těla, škrábání se a rychlá mluva. Britové navíc často uváděli mrkání, odvracení se od komunikačního partnera a časté pauzy v projevu při podávání nekonzistentních a nevěrohodných tvrzení. Podobně uvedeným indikátorům věří i Španělé, Nizozemci, Němci a Švédí. Autoři studie ale upozorňují, že tyto pan-kulturální stereotypy jsou nespolehlivé a nepřesné. „*Ačkoliv je lhářům stereotypně přičítáno velké množství těchto projevů, experimentální výzkum dokazuje, že jen několik z nich spolehlivě indikuje lhaní.*“ (The Global Deception Research Team 2006: 60)

Často citovaná je také metastudie B. M. DePaulo, která se svým výzkumným týmem navázala na tradici nastolenou Zuckermanem například v rámci projektu „*Lying in*

¹³⁴ Překlad vlastní

¹³⁵ Viz Vrij et al. (2016: 2).

Everyday Life“ (1996) a následně jednou z nejkompexnějších prací tohoto typu – vyčerpávající studii s názvem „*Cues to Deception*“ (2003). Výsledkem práce je syntéza celkově 158 neverbálních indikátorů lži objevujících se v odborné literatuře a provedených výzkumech a komparace dosažených výsledků s novým výzkumným šetřením.

Podobně převratná je i metaanalýza výzkumného týmu S. L. Sporera a B. Schwandta (2007). Autoři v rámci metašetření zjistili, že z analyzovaných jedenácti nejužívanějších nonverbálních ukazatelů/indikátorů klamání mohou být spolehlivě spojované se lhaním pouze tři. Konkrétně to jsou: příkyvování, pohyby nohou a chodidel a pohyby rukou. Přičemž obecně přijímané tvrzení, že nejdůležitějším a nejvíce očekávatelným indikátorem lži je vyhýbání se přímému pohledu do očí (*gaze aversion*), bylo v rámci metašetření vyvráceno.

Sporer a Schwandt dále upozorňují na důležitost determinujících faktorů. Jinými slovy, dospěli k závěru, že mnoho z pozorovaných vztahů se mění v závislosti na obsahu promluvy, motivaci mluvčího, (ne)možnosti přípravy a dále možnosti sankcionování lži nebo chování, o kterém se lže. Indikátory tedy nelze vnímat jako platné a spolehlivé za všech okolností.

Podstatné je také jejich zjištění, že v praxi dochází spíše ke změnám užívání zkoumaných nonverbálních projevů, tedy například jiné frekvenci jejich výskytu v projevu mluvčího. Oproti očekávání bylo dokázáno, že za spolehlivé indikátory lži mohou být považovány pouze tři výše zmiňované nonverbální projevy (gesta). Tato gesta navíc při aktu klamání nebývají lháři užívána více, ale naopak s menší frekvencí nežli v případě říkání pravdy. Jinými slovy, autoři metastudie v zásadě vyvrátili mýtus, že mluvčí při lhaní používá zcela jiná gesta, než když mluví pravdu.

Výzkumníci ve svých studiích mj. věnovali pozornost také tomu, proč jsou tyto mylné představy ve společnosti rozšiřovány tak snadno, rozsáhle a napříč většinou kultur. A. Vrij jako odpověď na tuto otázku nabízí jednoduché a v zásadě logické vysvětlení. Podle něj totiž tyto široce rozšířené a často mylné představy mohou být výsledkem sdílené představy o tom, že lhaní je špatné. Vzhledem k tomu lidé očekávají, že se lhář bude cítit vinen a bude mít strach, že bude při lži přichycen. „*Při pohledu touto*

optikou značí vyhýbání se očnímu kontaktu a celkové snížení tělesných pohybů nervozitu, kterou lhář cítí kvůli svému morálnímu dilematu.“ (Vrij et al. 2016: 13)

Dalším důvodem, proč jsou tato mylná přesvědčení s takovou úspěšností a intenzitou stále znovu reprodukována mezi lidmi, je podle Vrije to, že se lidé obecně (profesionálové i laici) jen výjimečně setkávají s bezprostřední zpětnou vazbou o úspěšnosti své detekce lhaní. *„Opravdu se ukázalo, že trénink detekce je úspěšnější, když kombinuje informace, praxi a zpětnou vazbu. Bez zpětné vazby lidé nejsou schopni připustit, že jejich představy o neverbálních indikátorech lhaní jsou obecně špatné.“¹³⁶ (Vrij et al. 2016: 14)*

¹³⁶ Překlad vlastní

5. Metodika práce

Cílem této kapitoly je představit námi navržený rámec analýzy mediálních sdělení (výstupů televizních politických interview) se zaměřením na detekci lhaní. V následujících podkapitolách budou postupně představeny jednotlivé dílčí metody analýzy, pomocí kterých bude následně analyzován konkrétní mediální příspěvek¹³⁷.

Společně s danými metodami budou představeny také kategorie, které budou sledovány v rámci vlastní analýzy. Zmíněné metody budou zaměřeny na tři roviny projevu mluvčího (dotazovaného hosta), tedy na rovinu verbální, neverbální a paraverbální a také na obecnější rovinu komunikačního procesu (dále v textu zkr. KP) a komunikační události (dále v textu zkr. KU).

5.1. Metoda analýzy komunikačního procesu a kom. události

Celou analýzu je vhodné začít poněkud obecnějším způsobem rozboru. Takový přístup nám nabízí například komplexní metoda českého lingvisty Jana Kořenského, který komunikační proces člení na čtyři pozorovatelné roviny; společenskou situaci, sociálně psychologickou strukturu KU, strukturu komunikační kompetence mluvčích a pragmatickou strukturu KU.

V následujících odstavcích vymezíme, jaké aspekty nás v jednotlivých rovinách komunikačního procesu a komunikační události budou zajímat a jakým způsobem o nich budeme referovat.

5.1.1. Sociální situace

Sociální neboli společenskou situaci Kořenský definuje jako „časově-prostorovou dynamickou konfiguraci osob nebo různých společenských skupin s jejich celkovým materiálním, sociálním a psychickým pozadím a činnostními aspekty.“ (Kořenský et al. 2013: 6)

¹³⁷ Interview s bývalým místopředsedou ČSSD M. Haškem v rámci pořadu Interview s Danielou Drtinovou. Více viz následující kapitola *Analytická část*.

Komunikační situaci poté můžeme chápat jako fenomén podřazený situaci společenské, protože se jedná o situaci, v níž dochází ke komunikaci. Podle Kořenského je komunikační situace „*jedinečná konfigurace komunikačně relevantních faktorů, jako jsou počet účastníků komunikační události, jejich sociální a komunikační charakteristiky a vzájemné vztahy, typ kontaktu, časové zařazení komunikační události a charakteristiky jejího průběhu, popř. další složky společenské situace.*“ (Kořenský et al. 2013: 7)

Pro srozumitelnost tedy níže nabídneme výčet kategorií, kterým je vhodné v této části analýzy věnovat pozornost, jedná se o:

- mluvčí a jejich společnou činnost,
- objekt (cílový předmětný objekt),
- komunikační událost a její prvky,
- komunikační kontext.

5.1.2. Sociálně psychologická struktura KU

Komunikační událost (KU) hierarchicky spadá pod sociální situaci. Kořenský ji vymezuje jako „*výsek reálné sociální skutečnosti, v němž došlo ke komunikaci. Průběh této komunikace v konkrétní komunikační situaci.*“ (Kořenský et al. 2013: 8)

Jednou z potenciálně pozorovatelných rovin KU je struktura sociálně psychologická. V rámci té je možno identifikovat:

- zúčastněné mluvčí (vlastnosti, vztahy, sociální skupinu, role a pozice atp.),
- povahu interakce a kontaktu (monologičnost/dialogičnost, distanci, přímost, zprostředkovanost atp.),
- komunikační role a komunikační vztahy mluvčích (a/symetrii atp.),
- osobnostní strukturu (charakteristiku komunikantů).

5.1.3. Struktura komunikační kompetence mluvčích

Další pozorovatelnou rovinu komunikační události představuje struktura komunikačních kompetencí zúčastněných mluvčích. Komunikační kompetence podle Kořenského představují „*soubor znalostí a zkušeností jednotlivce, které se týkají prostředků, pravidel, norem a zvyklostí komunikace.*“ (Kořenský et al. 2013: 13) V této rovině komunikační události se můžeme zaměřit na:

- platné sociální normy,
- platné komunikační a jazykové normy,
- komunikační kompetence jednotlivých mluvčích a užití kódy,
- společný zkušenostní (kognitivní) komplex.

Sociální norma je nejširší z pojmů zmíněných v nadpise odstavce. Sociální normy jsou takové ideje, které tím, že je lidé v dané societě respektují a dodržují, pomáhají regulovat společenské vztahy. Na základě sdílených sociálních hodnot předepisují určité chování v různých společenských situacích. Komunikační normy představují užší subkategorii norem sociálních (a zároveň jsou nadřazeny normám jazykovým), přičemž plní funkci pojiva mezi komunikanty. „*Jsou současně normami užívání konkrétního přirozeného jazyka a normami chování (...); prostřednictvím nějakého konkrétního jazyka jsou realizovány, ale přímo na nějaký konkrétní přirozený jazyk vázány nejsou.*“ (Homoláč 1998: nečíslováno) Jazykové normy jsou hierarchicky podřízené výše zmíněným druhům norem. Pojem jazyková norma značí takový soubor prostředků a pravidel konkrétního jazyka (či jeho rovinu), který je komunikanty přijímán jako „*závazný a nutný k realizaci sdělného záměru.*“ (Jílek 2005: 94) Jílek dále upozorňuje, že „*neznalost či nedodržení pravidel může vést ke kompozičním defektům, chybám lexikálním, syntaktickým aj.; v konečném důsledku pak ke ztížení srozumitelnosti (a zatížení recipienta), případně k úplné nesrozumitelnosti komunikátu, nenaplnění komunikačních záměrů a komunikačního cíle sdělení.*“ (Jílek 2005: 93, pozn. pod čarou)

Komunikační kompetenci v této práci chápeme jako souhrn sociálních a komunikačních norem a schopnost užívat jazykové a nejazykové kódy (systémy znaků) pro danou situaci vhodným a relevantním způsobem. Kořenský komunikační kompetenci doslovně definuje jako „*soubor znalostí a zkušeností jednotlivce, které se týkají prostředků, pravidel, norem a zvyklostí komunikace.*“ (Kořenský et al. 2013: 13)

Zkušenostním (kognitivním) komplexem rozumíme souhrn znalostí a zkušeností se světem (společností a kulturou), se kterými daný jedinec vstupuje do konkrétní komunikační události. Tato množina znalostí a zkušeností ovlivňuje podobu a vývoj interakce především v tom, v jaké míře přikládají mluvčí určitým symbolům (a rozsáhlejším celkům) stejné či alespoň podobné významy. Pokud se zkušenostní komplex mluvčích liší v mnoha oblastech, dochází k častým nedorozuměním a tím také ke ztížené možnosti mluvčích dosáhnout komunikačních cílů.

5.1.4. Pragmatická struktura KU

Pragmatická struktura komunikační události označuje souhrn aspektů, které formují průběh a členění interview. Konkrétně se jedná o níže uvedené aspekty KU:

- cíl
- záměr
- užité komunikační strategie mluvčích
- komunikační efekt(y)
- pragmatické funkce segmentu
- komunikační funkce segmentu
- obsahově pragmatické jednotky (OPJ)

5.2. Metoda analýzy složky verbální

Verbální složku výpovědi mluvčího (dotazovaného hosta interview) je v první řadě nutno přepsat takovým způsobem, aby bylo možné s výsledným textem dále analyticky pracovat. Metodologické zázemí nám pro tyto účely může nabídnout například metoda konverzační analýzy.

5.2.1. Konverzační analýza

Konverzační analýza (*conversation analysis*) je metoda zkoumající dialogické žánry¹³⁸. Metoda vychází z etnometodologie¹³⁹ a postupně se vyvíjela od šedesátých let

¹³⁸ Pojmy dialog, mediální dialog a politické (televizní) interview jsou definovány v druhé kapitole práce, konkrétně v podkapitole 2.2. *Komunikace (mas)mediální a mediovaná*.

¹³⁹ Etnometodologii je možno definovat jako sociologický směr charakteristický svým specifickým pohledem na interpretaci každodenních činností (sociálních praktik) jedinců v rámci společnosti a kultury. Etnometodologie je zaměřená na jedince a jeho prožívání a interpretaci světa v rámci určitého sociálního kontextu, kterému je v etnometodologii věnována poměrně velká pozornost. V jistém slova

minulého století. Cílem konverzační analýzy je identifikovat a popsat zákonitosti, podle kterých jsou organizovány rozhovory mezi lidmi (dialogy) v rámci interpersonální komunikace.

Hlavními pojmy, se kterými pracuje konverzační analýza jsou replika, výpověď, sekvence a dialog. Repliku (*turn*) je možno chápat jako významově souvislý úsek projevu jednoho z mluvčích. V rámci jedné repliky není hovořící mluvčí přerušen ani nahrazen mluvčím jiným¹⁴⁰. „Výměna replik (tzv. *turn-taking*, pozn. aut.) je základní součástí jakékoliv konverzace, konkrétně její primární formou organizace.“ (Jurka – Martinková – Roubínková 2014: 19) Replika se může skládat z jedné či několika výpovědí a celkový sled výpovědí tvoří dialog. Větší spojené jednotky dialogu se nazývají sekvence a skládají se z replik, přičemž základním kritériem je tzv. sekvenční návaznost. „Sekvenční návaznost je (...) právě ten stav, kdy jedna replika očekává určitou reakci, nebo malý souhlas akcí, které jsou dalšímu mluvčímu k dispozici (...).“ (Jurka – Martinková – Roubínková 2014: 22) Rozlišovat můžeme tzv. sekvence dvojčlenné nebo trojčlenné, podle toho, kolika replikami jsou tvořeny.

Pomocí určitých pravidel (notačních/transkripčních systémů) je možno jakýkoliv rozhovor přepsat do jeho fonetické podoby. Zde je ovšem nutno poznamenat, že neexistuje jednotný transkripční systém¹⁴¹, který by dokázal nabídnout možnost zápisu všech podstatných prvků projevu mluvčího a byl zároveň použitelný pro všechny myslitelné komunikační události. Je tedy zřejmé, že veškeré transkripční systémy mají svá omezení. Existují transkripční pravidla vhodná pro přepis ryze audiálních záznamů s ohledem na paraverbální rovinu projevu mluvčího, dále různé způsoby zapisování neverbálních projevů mluvčích či zapisování tzv. *overlapů* tedy překrývání verbálních výpovědí mluvčích atp.¹⁴²

Vzhledem k holistické povaze námi zkoumaného materiálu, tj. audiovizuálních záznamů mediálních dialogů (televizních politických interview) jsme si pro účely této

smyslu je tedy možno tvrdit, že je v protikladu s tradiční pozitivistickou (makro)sociologií. (Více např. viz Jurka – Martinková – Roubínková 2014).

¹⁴⁰ Přerušením je míněn nejen projev verbální ale například výrazné gesto či zvukový projev (mimojazykové prostředky). (Jurka – Martinková – Roubínková 2014: 19)

¹⁴¹ Zejména s ohledem k tomu, že neexistuje „jedna čeština“ ale v rámci různých komunikačních událostí se proměňuje i samotný jazyk a jeho používání. (Více viz. Havlík 2011: 13-14)

¹⁴² Pro více informací viz např. Jurka – Martinková – Roubínková (2014).

práce navrhli vlastní, zjednodušený systém transkripčních znamének¹⁴³ zachycující verbální a některé paraverbální aspekty projevu mluvčího. Zápis bude doplněn o stručné poznámky zachycující některé neverbální projevy¹⁴⁴ a dále v některých případech o vizuální reprezentace (např. *screenshots*) určitých zajímavých momentů dialogu. Cílem transkripce bude zejména zachycení konkrétních částí dialogu, pokud možno v jejich celistvosti.

Kompletní transkript analyzovaného interview D. Drtinové a M. Haška je možno nalézt v přílohách práce. V podkapitole věnované samotné analýze nebude uveden celý transkript rozhovoru ale pouze jeho části vybrané s ohledem k cílům práce (tj. s ohledem na detekci lhaní).

Přehled použitých transkripčních znamének¹⁴⁵

DD / MH	iniciály mluvčích
A: ale [ano]	v závorkách je uveden tzv. <i>overlap</i> dvou mluvčích
B: [jistě]že	
?	výrazně stoupavá intonace (finální intonace)
.	klesavá intonace (finální intonace)
,	polokadence, pokračování intonace
:	nápadné dloužení předcházející samohlásky
=	okamžité, bezpauzové nasazení následujícího výrazu, repliky
(.)	krátká pauza
(..)	delší pauza
(...)	ještě delší pauza
(4s)	pauza měřená v sekundách
()	nesrozumitelné místo
(ale)	předpokládaný, ne dobře srozumitelný výraz
((smích))	komentář autora transkriptu (jiné než verbální projevy mluvčího)
+	konec platnosti komentáře
-	náhlé přerušení slova nebo konstrukce
<u>Nikdo</u>	nápadné zdůraznění slabiky, slova
Θ	hezitační zvuk (Θ – krátký, ΘΘ – delší, ΘΘΘ – ještě delší)
.hh	slyšitelný nádech
hh.	slyšitelný výdech

¹⁴³ K nahlédnutí v přílohách, stejně jako celý transkript analyzovaného interview Daniely Drtinové a Michala Haška. Více informací naleznete v podkapitole o zkoumaném vzorku.

¹⁴⁴ Sledované kategorie neverbálních prostředků budou představeny níže v textu v podkapitole věnované analýze neverbální roviny projevu mluvčího.

¹⁴⁵ Na tomto místě je nutno dodat, že tabulka znamének nenabízí kompletní spektrum možných verbálních a paraverbálních projevů mluvčího. Zmíněny jsou pouze ty značky, které byly při analýze interview D. Drtinové a M. Haška použity pro účely naší práce.

5.2.2. Obsah výpovědi

Obsahem, jak již bylo zmíněno výše¹⁴⁶, rozumíme zjednodušeně to, o čem lidé mluví. Obsah tedy, jinými slovy, spadá do tzv. tematické linie komunikace. Pro účely této práce bude věnována pozornost kromě samotného přepisu (transkriptu) události také obsahu řečeného.

Podobně, jako u ostatních sledovaných rovin, bude naše pozornost zaměřena spíše výběrově, tj. pouze na ty části dialogu, které jsou pro nás relevantní vzhledem k tématu práce. Podrobněji bude tedy sledován obsah výpovědi v těch situacích, ve kterých můžeme zpětně doložit, že mluvčí lhal. Půjde tedy o jakýsi druh *fact checkingu*, nicméně ne ve smyslu vyčerpávající investigace¹⁴⁷, nýbrž pouze v porovnání řečeného (výpovědi M. Haška) s tím, co bylo později uznáno za pravdu (přiznání M. Chovance atd.)¹⁴⁸.

5.3. Metoda analýzy složky neverbální

Vedle složky verbální bude je v rámci analýzy mediálního sdělení se zaměřením na detekci lži třeba věnovat pozornost také neverbálním projevům mluvčího. Při analýze této roviny komunikace budeme rozumět neverbální komunikaci v jejím širším slova smyslu, tj. že kromě tělesných projevů¹⁴⁹ daného mluvčího bude pozornost věnována také komunikačnímu prostředí dané komunikační události a dále fyzickým a osobnostním rysům komunikantů. Některé kategorie se tedy mírně překrývají s kategoriemi analýzy sociální situace, komunikační události a komunikačního procesu podle J. Kořenského (viz výše). Pro úplnost ovšem kategorie Kořenského doplníme o kategorie výzkumného týmu Knapp – Hall – Horgan, které jsou vymezeny dále v textu.

¹⁴⁶ Rozdíl mezi obsahem a významem, a tedy mezi tematickou a interpretační linií komunikace, je podrobněji nastíněn kapitole druhé – v podkapitole 2.1. *Interpersonální komunikace*.

¹⁴⁷ Jako se o to snaží například autoři projektu Demagog.cz. (dostupný na WWW: <http://demagog.cz/>)

¹⁴⁸ Širší kontext dané komunikační situace bude uveden v podkapitole věnované zkoumanému vzorku (viz podkapitola 5.1. *Zkoumaný vzorek*).

¹⁴⁹ Plný výčet členění a kategorií neverbálních prostředků je uveden v příslušné podkapitole – tj. 2.1.2.2. *Neverbální složka komunikace*.

5.3.1. Komunikační prostředí

Podle názoru¹⁵⁰ odborníků na neverbální komunikaci M. L. Knappa, J. A. Hall a T. G. Horgana¹⁵¹ je jedním z aspektů, které určitým způsobem (a v určité míře) ovlivňují interpersonální komunikaci právě prostředí, ve kterém se komunikanti nacházejí, „protože může významně ovlivňovat to, jak se cítíme a způsob, jakým se rozhodneme komunikovat.“¹⁵² (Knapp – Hall – Horgan 2014: 94)

Podle výše zmíněných autorů můžeme sledovat a interpretovat působení 6 různých dimenzí prostředí na naši komunikaci. Jedná se o dimenze:

- **formality** (*formality*),
- **okolní teploty** (*warmth*),
- **soukromí** (*privacy*),
- **známosti** (*familiarity*),
- **stísněnosti** (*constraint*),
- **vzdálenosti** (*distance*).¹⁵³

Na tomto místě je ovšem nutno poznamenat, že výše zmíněné kategorie je možné za všech okolností vnímat a interpretovat v rámci interakce přímé (tedy komunikace interpersonální). Vzhledem k tomu, že předkládaná práce se zaměřuje na komunikaci zprostředkovanou médii, tzv. mediovanou kvaziinterakci, kdy cílový příjemce (divák) není dané komunikační situaci přímo přítomen, je třeba vzít v úvahu, že některé ze zmiňovaných kategorií není možné při interpretaci a analýze zohlednit. I přes to bude v samotné analýze (viz následující kapitola) budou některé ze zmíněných kategorií zohledněny a podrobněji sledovány.

Podobně se k působení okolního prostředí na interakci mezi lidmi vyjadřuje také psycholog A. Mehrabian. Ten tvrdí, že na okolí reagujeme emocionálně, a to ve třech rovinách: v rovině **vzrušení** (*arousal*), **potěšení** (*pleasure*) a **dominance** (*dominance*). „Vzrušení odkazuje k tomu, jak aktivní, stimulovaní, frenetičtí či bdělí jsme. Potěšení odkazuje k pocitům radosti, uspokojení a štěstí. Dominance značí, že

¹⁵⁰ Tyto názory jsou ovšem podpořeny realizovanými studiemi. (Knapp – Hall – Horgan 2014: 92-94)

¹⁵¹ Více viz Knapp – Hall – Horgan (2014: 89-122).

¹⁵² Překlad vlastní

¹⁵³ Konkrétněji rozebráno v Knapp – Hall – Horgan (2014: 94-97).

*cítíme, že máme věci pod kontrolou jsme důležití a cítíme volnost v tom, že můžeme jednat různými způsoby.*¹⁵⁴ (Mehrabian 1976 via Knapp – Hall – Horgan 2014: 97)

Další vnímanou a ovlivňující kategorií prostředí je podle Knappa, Hall a Horgana **čas**. Pro naše účely ovšem tato kategorie příliš relevantní není, protože můžeme maximálně zohlednit délku analyzovaného interview anebo délku jednotlivých výpovědí zainteresovaných mluvčích. Nicméně, můžeme se jen domnívat, jakým způsobem toto časové vnímání ovlivnilo moderátora a dotazovaného hosta a jak se kvůli kategorii času cítili.

Dalšími třemi kategoriemi, které je možné při interpretaci zohlednit, jsou:

- **přirozené prostředí** (umístění, atmosférické podmínky, roční období, geografické charakteristiky atd.)
- **přítomnost/absence jiných osob**
- **architektonický design a pohyblivé objekty, vybavení místa** (nábytek, barvy, osvětlení atp.)¹⁵⁵

I zde je třeba upozornit na to, že při analýze televizních politických interview můžeme zohlednit zřejmě jen poslední z výše uvedených kategorií – totiž architektonický design a s ním spojené prvky (předměty, barvy, osvětlení, ticho/hlučnost prostředí, prostor). Nicméně druhá ze zmíněných kategorií, přítomnost/absence jiných osob, v námi sledovaném žánru také hraje svou roli. Z pozice diváka (příjemce mediálních sdělení) ale nemůžeme s jistotou říci, kolik lidí se natáčení účastnilo a jak blízko či daleko od dvojice moderátor – host byli a v jaké míře do jejich interakce zasahovali.

5.3.2. Fyzický vzhled komunikantů

Kromě neverbálních projevů ve smyslu pohybů těla lidé mohou vzájemně interagovat také pomocí svého fyzického vzhledu, ať už na vědomé či nevědomé úrovni. A ačkoliv by se mohlo zdát zbytečné zaměřovat se při pokusech o detekci lhaní zrovna na fyzický

¹⁵⁴ Překlad vlastní

¹⁵⁵ Více viz Knapp – Hall – Horgan (2014: 99-121).

vzhled, mnohé výzkumy^{156, 157} zkoumající platnost teorií z oblasti sociální psychologie dokazují, že je tomu naopak. „Lidé si myslí, že se mohou dozvědět věci z toho, jak člověk vypadá. Chápeme fyzický vzhled jako indikátor jedincova sociálního pozadí, charakteru, osobnosti, talentu a předpokládaného budoucího chování.“¹⁵⁸ (Knapp – Hall – Horgan 2014: 154) Tomuto mimo jiné odpovídá například také teorie vytváření prvního dojmu (*impression management theory*) podle sociologa E. Goffmana.¹⁵⁹

V rámci cílů práce bude naše pozornost při analýze zaměřena na fyzické a osobnostní charakteristiky dvou interagujících jedinců – moderátora a dotazovaného hosta (politika), přičemž pozorovány mohou být následující kategorie týkající se fyzického vzhledu a osobnostních charakteristik:

- atraktivita,
- věk,
- pohlaví,
- výška,
- tloušťka/štíhlost (*body shape*),
- obličejové rysy,
- vlasy, ochlupení (např. vousy a obočí) a účes,
- oblečení a doplňky, tetování a jiné ozdoby,
- etnicita a národnost (potenciálně původ: geografický a třídní) a další.

5.3.3. Kategorie pozorovaných neverbálních projevů mluvčích

Podle kategorií tělesného mimoslovního chování, tedy neverbálních prostředků těla, je možno přistupovat k neverbálním prostředkům také v rámci analýzy mediálních sdělení.

¹⁵⁶ Výsledky konkrétních výzkumů jsou prezentovány např. in Knapp – Hall – Horgan (2014: 154-195).

¹⁵⁷ Důležitost vzhledu je také nastíněna v podkapitole 3.4. *Nové poznatky z realizovaných výzkumných šetření* v souvislosti s atributy „dobrého lháře“. Fyzická atraktivita společně se „sympatičností“ (*likeability*) a charismatem totiž často vede k tomu, že lidé daného jedince vnímají jako více čestného a pravdomluvného.

¹⁵⁸ Překlad vlastní

¹⁵⁹ Více například v jeho publikaci *The Presentation of Self in Everyday Life* (1959), v českém překladu *Všichni hrajeme divadlo* (1999).

Jen pro připomenutí tedy znovu uvedeme, že naše pozornost může být zaměřena na pozorování níže uvedených množin tělesných projevů:

- **celková kinezika,**
- **gesta** (emblémy/ilustrátory/regulátory/manipulátory a vyjádření emocí),
- **postoje a blízkost** mluvčích (posturika a proxemika),
- **doteky** – sebe sama či komunikačního partnera) (oblast haptiky),
- **mimické výrazy** (mimika) a pohyby hlavou,
- **pohyby očí** (vizika).

Na tomto místě je třeba upozornit mimo jiné na to, že některé z kategorií neverbální roviny projevu mluvčího uvedených v prvních kapitolách diplomové práce nemohou být dále zohledněny při analýze mediálních sdělení (televizních politických interview). Důvodů je hned několik; za prvé některé projevy zkrátka nemohou být cílovým divákům vůbec dostupné (například projevy olfaktorické atp.) a za druhé některé projevy jsou vyloučeny samotnou institucionalizovanou praxí televizních interview (například posturika může být sledována pouze v rámci toho, jakým způsobem mluvčí sedí, protože u většiny interview jsou mluvčí usazeni a nemají možnost stát.)

V rámci oblasti **gestiky** bude kromě pozorování jednotlivých projevů zohledňováno také to, zdali se jedná o emblém, ilustrátor, manipulátor, regulátor či vyjádření emocí.¹⁶⁰ Vycházíme zde z kategorizace gest navržené psychologem P. Ekmanem.¹⁶¹

V pozorování **proxemických a posturických projevů** musí být s ohledem na specifika mediální komunikace zohledněno například to, že mluvčí (moderátor i host) mají v mnoha pořadech (televizních politických interview) často předem vymezený prostor. Jinými slovy, například v pořadu *Interview Daniely Dřtinové* mluvčí sedí u stolu na předem vymezených místech. Není proto možné interpretovat jejich vzájemnou vzdálenost či blízkost. Je ovšem přípustné sledovat to, jakým způsobem navzájem interagují, co se týče vzdálenosti a polohy horní poloviny těla. Mluvčí například mohou být shrbení, sedět vzpřímeně, naklánět se od sebe či směrem k sobě atp.

¹⁶⁰ Je ovšem třeba upozornit, že ne vždy konkrétní gesto spadá pouze do jedné kategorie. Existují případy, kdy může být gesto například emblémem a vyjádřením emocí najednou.

¹⁶¹ Vymezení uvedených kategorií je k dohledání v podkapitole 2.1.2.2. *Neverbální složka komunikace*.

V oblasti **haptiky** můžeme pozorovat neverbální projevy (doteky) mluvčího směrem k sobě samému nebo vůči svému komunikačnímu partnerovi. Je ovšem třeba upozornit na to, že v kontextu české¹⁶² mediální (a politické) komunikace nejsou doteky přípustnou součástí takto formální komunikace, proto by se vzájemné dotyky mluvčích ve formátu jako je politické televizní interview ani objevovat neměly.¹⁶³

Mimické výrazy je možno v rámci námi navržené analýzy sledovat tak, že naše pozornost bude zaměřena na výraznější pohyby jednotlivých částí obličeje mluvčích. Například na pohyb obočí, očních víček, vrásek kolem očí či na čele. Při snaze o podrobnější analýzu mimických projevů je možno použít analytickou metodu FACS¹⁶⁴, založenou na zaznamenávání pohybů tzv. akčních jednotek AU (*action units*). K tomuto způsobu analýzy je ovšem nutná alespoň základní znalost jednotlivých konfigurací daných akčních jednotek a jejich pohyby a variace v rámci šesti (až sedmi) základních vyjadřovaných emocí: radosti, smutku, strachu, překvapení, vzteku či znechucení a pohrdání. Vzhledem k tomu, že zatím nemáme potřebný výcvik k tomu, abychom mohli přesně a správně zaznamenávat a interpretovat polohy a změny postavení konkrétních akčních jednotek, bude nám pro naše účely stačit pouhé pozorování a zaznamenávání výraznějších mimických projevů mluvčích.

Další z možných kategorií neverbálních projevů jsou **pohyby očí** (oblast viziky). Pro účely této práce bude relevantní především pozorování pohledů směrem na kameru (tj. k navození určitého druhu kvaziinterakce s divákem) a také zaznamenávání vzájemných pohledů mluvčích, tj. to, jestli se navzájem dívají jeden druhému do očí či ne a kdy tento oční kontakt začíná a kdy končí. Jinými slovy, pokusíme se zaznamenat, jestli udržování očního kontaktu a jeho přerušování může souviset například se změnou probíraného tématu, náročností či mírou konfrontace položené otázky a jinými pozorovanými faktory.

¹⁶² V širším kontextu nejsou tyto projevy přípustné ani v rámci středoevropské kultury.

¹⁶³ S výjimkou podání ruky, které je naopak vnímáno jako nezbytná zdvořilost. Nicméně toto formální gesto často není součástí výstupu (mediálního příspěvku) určenému cílovému příjemci (divákovi). Můžeme ovšem předpokládat, že ke vzájemnému podání ruky před samotným natáčením mezi mluvčími (moderátorem a mluvčím) došlo.

¹⁶⁴ Metodu FACS navrhli a dále rozvíjeli američtí psychologové P. Ekman a W. V. Friesen. Více informací ohledně jejich přístupu ke zkoumání mimických výrazů naleznete v podkapitole 4.1.2. *Metody neverbální detekce lhaní*.

5.4. Metoda analýzy složky paraverbální

Existuje velké množství možností a způsobů, jak analyzovat paraverbální složku výpovědi mluvčího. Vzhledem k dostupnosti, jednoduchosti a přehlednému zobrazení sledovaných parametrů jsme pro tuto práci zvolili fonetický software Praat.¹⁶⁵

5.4.1. Podpora analýzy pomocí nástroje Praat

Fonetický nástroj PRAAT nabízí mj. zobrazení nahrané části rozhovoru v tzv. **oscilogramu**. „*Ide pravdepodobne o najznámejší spôsob zobrazenia rečového signálu vo všeobecnosti. Oscilogram zaznamenáva časový priebeh zmien akustického tlaku (...).*“ (Smoláková 2016: 166) na vodorovné ose je zaznamenan čas a osa vertikální určuje tzv. amplitudu (neboli výchylku) řečového signálu. (Smoláková 2016: 166)

Níže zobrazená ilustrace ukazuje, jak vypadá oscilogram v programu Praat:

Obrázek 2: Ukázka oscilogramu v Praatu (Smoláková 2016: 166)

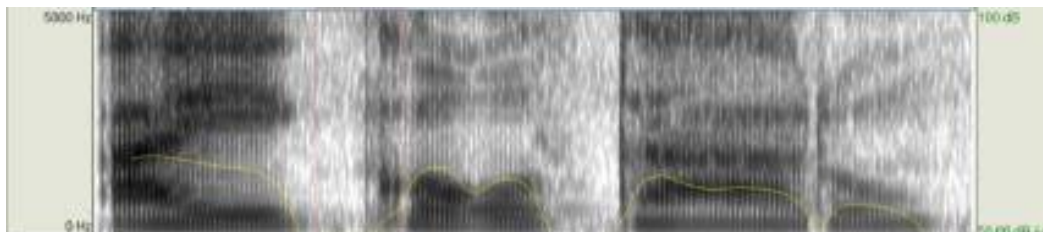
Oscilogram umožňuje snadnou identifikaci pauz (pomlk) v projevu mluvčího a zaznamenání délky jejich trvání v jednotkách času. Může tedy nabídnout vhodnou podporu pozorného poslechu projevu mluvčích. Tímto způsobem budeme v rámci ukázkové analýzy v následující kapitole¹⁶⁶ pracovat s programem Praat i my.

Druhým způsobem zobrazení analyzovaného úseku řečového projevu je tzv. **spektrogram** (také sonagram). Spektrogram „*zaznamenáva zmeny frekvenčného spektra v procese realizácie reči.*“ (Smoláková 2016: 167) Spektrogram je možné popsat jako trojrozměrné grafické zobrazení (graf), přičemž vodorovná osa značí čas,

¹⁶⁵ Dostupný například na WWW: <https://praat.en.softonic.com/> nebo: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>

¹⁶⁶ Viz kapitola 6. *Analytická část.*

svislá osa označuje frekvenci a sytost grafu (prostorová osa) znázorňuje vynaloženou energii mluvčího. (Smoláková 2016: 167) Zobrazení spektrogramu v programu Praat znázorňuje níže uvedený obrázek:

Obrázek 3: Ukázka spektrogramu v PRAATu (Smoláková 2016: 167)

Smoláková dále doporučuje užívání oscilogramu a spektrogramu při analýze konkrétního vzorku kombinovat, protože vzájemné doplnění zobrazených jevů umožňuje jejich jednodušší interpretaci.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Více viz Smoláková (2016: 165-167).

6. Analytická část

Následující kapitola práce si klade za cíl aplikovat výše uvedený rámec analýzy mediálních sdělení na konkrétní příspěvek – vzorek.¹⁶⁸ Analýza námi účelově vybraného vzorku bude mít za cíl především jasně a konkrétně nastínit možnosti ale také omezení námi vytvořeného rámce analýzy mediálního dialogu s veřejnou osobností se zaměřením na detekci pravdivosti/lživosti jejích tvrzení.

V rámci analýzy vybraného materiálu budou aplikovány všechny dříve zmíněné metody analýzy verbální, neverbální a paraverbální roviny projevu mluvčího. Naše pozornost bude v rámci analýzy zaměřena zejména na projev dotazovaného hosta, v tomto případě tedy bývalého místopředsedy ČSSD Michala Haška (dále také M.H.). Naším cílem je mj. pojímat rozbor komplexně a holisticky, přesto bude v některých ohledech naše pozornost zaměřena výhradně na ty části interview, ve kterých mluvčí (Hašek) prokazatelně lhal¹⁶⁹.

Je také nutné upozornit na to, že výsledná analýza politického interview představuje pouze potenciální příklad užití námi nastaveného rámce analýzy. Nejedná se tedy o vyčerpávající výzkumné šetření, které by si kladlo za cíl vypovídat obecně o všech politických (televizních) interview a v nich vystupujících mluvčích. Získané závěry proto není vhodné generalizovat.

6.1. Zkoumaný vzorek

Již v úvodní části práce bylo uvedeno, že analýze bude podroben mediální příspěvek české veřejnoprávní stanice Česká televize. Konkrétně se jedná o záznam politického interview, které bylo náplní pořadu *Interview Daniely Drtinové*. Zmíněný mediální příspěvek je volně dostupný na internetu¹⁷⁰, nicméně pro účely analýzy je třeba mít zmíněný audiovizuální záznam k dispozici také v off-line verzi, aby bylo možné na jeho

¹⁶⁸ Analyzovaný materiál bude konkrétně představen v následující podkapitole 6.1. *Zkoumaný vzorek*.

¹⁶⁹ Dle svých vlastních slov ovšem pouze „uváděl v omyl“. (viz příspěvek pořadu 168 hodin, dostupný na WWW: <https://www.youtube.com/watch?v=b0fmWsQi5r8>)

¹⁷⁰ Záznam pořadu je dostupný na WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095426857-interview-ct24/213411058041029>

obsah použít výše uvedené analytické nástroje. Z tohoto důvodu bude je jeho nahrávka umístěna také na CD přiloženém k diplomové práci.

Zmíněné interview pochází z pořadu *Interview Daniely Drtinové*, vysílaném na kanálu ČT24 české televize. V dnešní době ovšem pořad nemoderuje Daniela Drtinová a formát nově nese název *Interview ČT24*. Celková délka analyzovaného audiovizuálního příspěvku se rovná třidvaceti minutám a pětatřiceti sekundám (23:35). Interview se účastní dva mluvčí – moderátorka (D.D.) a dotazovaný host (M.H.) Blíže je celý koncept pořadu Interview Daniely Drtinové přiblížen v příslušné podkapitole.¹⁷¹

Interview bylo na kanálu České televize ČT24 odvysíláno v úterý 29. října roku 2013, tedy téměř bezprostředně po volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky 2013. Celá situace je pro analyzovaný rozhovor poměrně určující a nezanedbatelná, proto mu bude věnována pozornost v následující podkapitole.

6.2. Širší společenský kontext

Jak bylo uvedeno výše, interview mělo reflektovat výsledek předčasných víkendových parlamentních voleb, jež se uskutečnily 25. a 26. 10. 2013, ve kterých ČSSD překvapivě zvítězila jen s nepatrným náskokem, o necelá dvě procenta (celkem ČSSD získala 20,45 % hlasů voličů, druhé skončilo hnutí ANO). Tento neočekávaně těsný výsledek zřejmě ještě vyostřil spory v již tak nestabilní a nejednotné straně. Některé z nespokojených sociálních demokratů takto nízký výsledek dokonce donutil vzniklou situaci řešit poněkud netradičním způsobem.¹⁷²

Jen několik hodin po uzavření volebních místností (tj. v sobotu 26. října) totiž mělo dojít k utajované schůzce vrcholných představitelů strany ČSSD s prezidentem republiky Milošem Zemanem. Jmenovitě se s prezidentem v Lánech setkali Michal Hašek, Zdeněk Škromach, Jeroným Tejc, Jiří Zimola a Milan Chovanec, přičemž tehdejší předseda strany Bohuslav Sobotka ke schůzi přizván nebyl. Přesnou náplň jejich utajované schůzky se bez přímých výpovědí jejich účastníků zřejmě zpětně plně

¹⁷¹ Tedy v rámci podkapitoly 6.3. *Analýza KU pořadu Interview D.D.*

¹⁷² Více informací například na webu české televize. WWW:

<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1068905-predstavy-cssd-do-mesice-projekt-stabilni-vlady>

zrekonstruovat nepodaří, nicméně následné kroky, které výše zmínění politikové volili na schůzi předsednictva strany hned následující den (tj. v neděli 27. října) nasvědčovaly tomu, že se v Lánech jednalo zejména o tom, jakým způsobem nahradit stávající vedení strany – především jejího předsedu B. Sobotku. V souvislosti s tím se o členech strany, kteří po předsedovi Sobotkovi požadovali jeho odstoupení ze své funkce, začalo ve veřejném diskurzu psát a mluvit jako o „pučistech“.

Tato „kauza“ tajné schůzky v Lánech, vzhledem k poměrně velkému konfliktu uvnitř strany, přitahovala značnou pozornost médií a vrcholní představitelé strany (z tábora „pučistů“) byli opakovaně dotazováni, zda ona schůze proběhla a jestli se jí zúčastnili. Většina zmíněných v prvních dnech dotazy okamžitě negovala a odpovídala buď ignorací dotazu nebo úplným popřením.

Situace se zásadně změnila v podvečer úterý 29. října, kdy se k utajovanému setkání novinářům iDnes¹⁷³ vyjádřil M. Chovanec následovně: „*Já jsem byl na té schůzce. Byl jsem na ni pozván čtyři dni před vlastní schůzkou.*“¹⁷⁴ Zásadní ovšem byl tento zvrát zejména ve svém načasování. Ve stejnou chvíli totiž v přímém přenosu moderátorka Daniela Drtinová v pořadu *Interview Daniely Drtinové* rozebírala schůzku v Lánech s Michalem Haškem. Hašek otázky o schůzce několikrát (jedenáctkrát) odmítl s tím, že se jedná o fámou, která se rozšířila mezi lidmi a sociální demokracie neví, kdo ji mohl vymyslet. Přibližně na konci první třetiny pořadu¹⁷⁵ Drtinová Haška seznámí s obsahem Chovancova přiznání a Hašek je tudíž v přímém přenosu konfrontován s tím, že jeho dosavadní prohlášení o tom, že se jedná o fámou zřejmě nebyly založené na pravdě. Tento moment je pro nás zásadní zejména proto, že můžeme pozorovat změny v Haškově chování před a poté, co bylo odvysíláno Chovancovo doznání. Sama Drtinová se k tomuto momentu vyjadřuje v příspěvku pořadu *168 hodin* následovně: „*V tu chvíli došlo k zásadnímu zlomu. Já jsem viděla na Michalu Haškovi, jak lehce zbledl. Dostal úplně jiný výraz do obličeje. Podíval se do strany. Za ta léta už samozřejmě vycítíte, že ten člověk, ten respondent naproti vám neříká pravdu. (...) Ten zlom nastal a oba jsme v tu chvíli cítili závažnost té situace.*“¹⁷⁶

¹⁷³ Dostupný na WWW: <http://www.idnes.cz/>

¹⁷⁴ Vyjádření M. Chovance dostupné ve videu na WWW: <https://www.youtube.com/watch?v=b0fmWsQi5r8>

¹⁷⁵ Přesněji v čase 8:37.

¹⁷⁶ Vyjádření D. Drtinové dostupné ve videu na WWW: <https://www.youtube.com/watch?v=b0fmWsQi5r8>

Jedním z cílů analýzy daného interview bude také porovnání Haškova projevu před tímto „zlomem“ a po něm. Jak jsme již uvedli výše, jsme si vědomi toho, že na rozdíl od přímých účastníků natáčení jsme samozřejmě ochuzeni o některé informace. Náš symbolický kód je tedy vzhledem k tomu, že můžeme analyzovat pouhý audiovizuální výstup určený divákům, značně omezený. I přes to ovšem aplikování výše nastíněného metodického rámce na tuto komunikační událost může přinést zajímavé výsledky, zejména po jejich interpretování optikou teorie lži.

6.3. Analýza KP¹⁷⁷ a KU¹⁷⁸ pořadu Interview D. D.

Interview Daniely Drtinové byl pořad stanice ČT24 veřejnoprávní České televize. Po odchodu Daniely Drtinové z České televize formát zůstal zachován a v současné době se pořad jmenuje *Interview ČT24*. Na webu České televize je pořad anotován jako: „*Pravidelný profilový podvečerní rozhovor s osobností, která hýbe událostmi dne. Jeden moderátor – jeden host. Každý všední den v 18:30 na ČT24.*“ (web ČT: ceskatelevize.cz)¹⁷⁹

Poměrně zásadním rysem *Interview Daniely Drtinové* je to, že pořad byl koncipován jako přímý přenos. Tento fakt na moderátora i hosta kladl nepochybně vyšší požadavky, než je tomu u pořadů předtočených. Dalším zajímavým rysem je mj. to, že většina probíraných témat i dotazovaných hostů pocházela z politické sféry, což v určité míře ovlivňovalo také průběh interview.¹⁸⁰

V následujících podkapitolách bude pořad *Interview Daniely Drtinové* a konkrétně díl obsahující interview s Michalem Haškem detailně popsán. Zohledněny budou kromě situace společenské také sociálně psychologická struktura dané komunikační události, struktura komunikační kompetence mluvčích a dále struktura pragmatická. Při analýze zmíněných kategorií/rovin KP a KU budeme vycházet z komplexního přístupu českého lingvisty J. Kořenského.¹⁸¹

¹⁷⁷ Zkratkou KP rozumíme pojem komunikační proces.

¹⁷⁸ Zkratkou KU rozumíme pojem komunikační událost.

¹⁷⁹ Stránka pořadu *Interview ČT24* je dostupná na WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10095426857-interview-ct24/>

¹⁸⁰ Více o specifických politických interview viz podkapitola 2.2.1.2. *Politické interview jako žánr.*

¹⁸¹ Více k dané problematice např. Kořenský et al. 2013 nebo v textu v podkapitole 5.1. *Analýza KP a KU.*

6.3.1. Sociální situace

Širší sociální kontext předcházející komunikační události v pořadu *Interview Daniely Drtinové* jsme již nastínili v příslušné podkapitole.¹⁸² Přesto ve stručnosti shrneme základní atributy společenské situace, které bezesporu průběh uvedeného interview v určitém směru ovlivnily, ne-li přímo determinovaly.

Mluvčí

V rámci pořadu Interview D. D. ze dne 29. 10. 2013 spolu komunikovali dva mluvčí – moderátorka (D.D.) a dotazovaný host (M.H.). Jejich sociální role v této veřejné komunikaci vycházely z jejich sociálního statusu a v jistém slova smyslu tak určovaly očekávané chování obou mluvčích. Daniela Drtinová v roli moderátorky zastupovala veřejnoprávní televizi a tím do určité míry i zájmy občanů České republiky. Michal Hašek, tou dobou ještě v roli statutárního místopředsedy politické strany ČSSD, v roli veřejné osobnosti zastupoval zejména zájmy své (coby ambiciózního politika) a také zájmy své strany (nebo alespoň její části)¹⁸³.

Vyjadřované vztahy mluvčích

Vztahy mezi mluvčími jsou v rámci uvedeného interview značně formální, což je možno usuzovat mj. ze způsobu oslovení používaného v průběhu celého rozhovoru. Oba mluvčí si podle pravidel veřejné mediální komunikace vykaží. Nicméně v některých částech interview dochází k tzv. *overlapům*, tedy překryvu verbálních projevů komunikantů. Jinými slovy, mluvčí ne vždy udržovali pravidla udělování a přejímání slova (tzv. *turn-taking*) a skákali si do řeči. K tomuto porušení pravidel mediálního dialogu (jakožto institucionalizovaného druhu veřejné komunikace) ovšem došlo pouze v několika případech, a to zejména v okamžicích, kdy byla atmosféra promluvy poněkud závažnější a „vyostřená“.

¹⁸² Konkrétně v podkapitole 6.2. *Širší společenský kontext*.

¹⁸³ Více informací o vnitrostranickém konfliktu v ČSSD viz 6.2. *Širší společenský kontext*.

Prostředí interakce

Interview mezi Drtinovou a Haškem se natáčelo v prostorách studia České televize. Mluvčí během interakce sedí vedle sebe. Hašek zaujímal z pohledu diváka místo na levé straně obrazovky, Drtinová vedle něj na pravé straně. Oba mluvčí se při interakci dívali převážně na sebe, v určité momenty odvrátili svou pozornost směrem ke kameře (tedy k divákům) a někdy odvrátili zrak úplně (Drtinová se např. někdy dívala do svých poznámek, Hašek pak například často sklápěl zrak směrem k zemi). Oba mluvčí byli v průběhu rozhovoru zabíráni (kameramanem) v detailu horní poloviny těla. Většinu času na záznamu nebyl zachycen ani stůl, u kterého mluvčí seděli. Níže uvedený screenshot ilustruje, jakým způsobem jsou oba mluvčí zachycováni v průběhu většiny záběrů interview.

Obrázek 4: screenshot detailu horní poloviny těla M.H.

Obrázek 5: screenshot detailu horní poloviny těla D.D.

Pouze v několika málo případech je záběr kamery širší a mluvčí jsou zabráni z větší dálky. V tuto chvíli si můžeme všimnout, že stůl, u kterého mluvčí sedí, je z pohledu diváka za nimi, přičemž mluvčí sedí otočení směrem k sobě a prostor mezi nimi zabírá jeden z rohů stolu. Pro lepší přehlednost situaci ilustruje screenshot, který zachycuje široký záběr kamery, tzv. velký celek (obr. 6) a celek (obr. 7).

Obrázek 6: screenshot zachycující vzájemnou konfiguraci mluvčích (velký celek)

Obrázek 7: záběr v tzv. celku

Zmíněné televizní studio, ve kterém probíhalo natáčení (a přímý přenos) interview je celé zařízeno velmi moderně, téměř sterilně. Kombinovány jsou zřejmě materiály plastu, skla a kovu. Za oběma mluvčími jsou umístěny velké obrazovky, na kterých je zobrazeno logo pořadu Interview Daniely Drtinové. Pozadí na obrazovkách je tmavě rudé barvy, zobrazené logo naopak bílo-šedé. Nejvýraznějšími barvami v celém prostředí studia jsou ovšem červená a různé stupně šedi. Dominantní barvy tvůrci pořadu zcela jistě nevybrali náhodou.

Knapp, Hall a Horgan například uvádí, že červená barva je podle několika výzkumů asociována s mužskou dominancí a působením testosteronu (v říši zvířat). (Knapp – Hall – Horgan 2014: 109) Jiní výzkumníci¹⁸⁴ například zjistili, že závodníci oblečení v červených dresech signifikantně vyhráli více zápasů nežli jejich soupeři oděni v jiných barvách. Zatímco červená barva může signalizovat určitou míru konfrontace, druhá z dominantních barev, šedá, může naopak znázorňovat profesionalitu a formálnost dané situace. Dle našeho názoru je možné jí vnímat jako protiváhu působení červené. Je ovšem nutné upozornit na to, že působení barev zatím není vyzkoumáno natolik, že bychom výše uvedené informace mohli brát jako stoprocentně platné a přesvědčivé. „Výzkum zatím nedokázal to, abychom mohli dělat nějaké

¹⁸⁴ Viz Knapp – Hall – Horgan (2015: 110-111).

*spolehlivé úsudky ohledně vlivu barev na chování člověka. Zdravý rozum nám ale říká, že barvy v našem prostředí mají vliv na způsob, jakým budeme reagovat. Zatím jen nevíme, jakým způsobem a jak moc.*¹⁸⁵ (Knapp – Hall – Horgan 2014: 111)

Soukromé vs. veřejné prostředí

Zcela jistě můžeme předpokládat, že interview by probíhalo jiným způsobem, kdyby spolu mluvčí hovořili v soukromí a kdyby jejich výroky nebyly dále šířeny prostřednictvím médií. Je tedy jisté, že prostředí pořadu *Interview D.D.* mluvčím nenabízelo v žádném případě pocit soukromí ani familiarity.

Z pohledu diváků samozřejmě nemůžeme s určitostí zjistit, klik osob se natáčení a přenosu účastnilo, nicméně s jistotou můžeme tvrdit, že mluvčí ve studiu nebyli sami. Natáčení se musel účastnit štáb minimálně o několika lidech. Kameramani, kteří podle množství úhlů záběru museli být nejméně tři; osvětlovači; zvukaři; technici a lidé z režie/produkce a jejich asistenti. Všechny výše zmíněné osoby, či spíše jejich přítomnost a jimi vykonávaná činnost, mohly určitým způsobem ovlivnit to, jakým způsobem interview probíhalo.

Velmi podstatným faktorem je také to, že přímý přenos byl směřován k ve studiu nepřítomným divákům České televize. Ti se sice natáčení přímo nezúčastnili, svou potenciální pozorností ovšem interview do určité míry nutně ovlivnili. Proto se k nim oba zmiňovaní mluvčí (D.D. i M.H.) v několika momentech natáčení přímo obrací (oslovení a pohled do kamery).

Časové aspekty interakce

Samotné interview (nebo jeho odvysílaná část) trvalo méně než půlhodinu.¹⁸⁶ Nicméně samotnému natáčení a vysílání musela s určitostí předcházet delší příprava obou mluvčích. Tato příprava mohla zahrnovat příjezd do prostor České televize, domluvení podmínek rozhovoru s produkcí, čas strávený v maskérně atp.

Druhým časovým aspektem je pak zasazení natáčení/vysílání do širšího časového rámce. Tento byl již dříve popsán v podkapitole 6.2. *Širší společenský kontext*, jen pro

¹⁸⁵ Překlad vlastní

¹⁸⁶ Přesná délka příspěvku je 23:35.

připomenutí ale uvedeme, že se interview konalo v podvečer (18:30) úterý 29.10. roku 2013, tedy pouhé dva poté, co skončily volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (tzv. parlamentní volby).

6.3.2. Sociálně psychologická struktura KU v Interview D.D.

Zkratkou KU v nadpisu podkapitoly rozumíme komunikační událost, tu J. Kořenský definuje jako „jedinečnou konfiguraci komunikačně relevantních faktorů, jako jsou počet účastníků komunikační události, jejich sociální a komunikační charakteristiky a vzájemné vazby, typ kontaktu, časové zařazení komunikační události a charakteristiky jejího průběhu, popř. další složky společenské situace.“ (Kořenský et al. 2013: 7)

Komunikanti

Již v předcházející podkapitole byly uvedeny základní aspekty vztahu obou mluvčích, tedy to, že se jedná o vztah formální na úrovni moderátora a dotazovaného hosta. Společenské pozice obou jmenovaných jsou poměrně nadstandartní, oba znázorňují tzv. vyšší střední třídu a jejich status odvíjející se od jejich role je poměrně vysoký. Jak Drtinová, tak Hašek zastupují tzv. veřejné osobnosti, Hašek na poli politiky a Drtinová v rámci mediální sféry. Oba mluvčí se v rámci interview projevovali aktivně a většinu času v rámci vymezeném svými rolemi. Jinými slovy, většinu času rozhovoru byla zachována dynamika toho, že Drtinová zastávala roli moderátorky tedy té, co pokládá dotazy a Hašek zastával roli dotazovaného hosta, tedy toho, kdo na otázky odpovídá. Nicméně poměrně často (vzhledem k závažnosti a aktuálnosti probíraného tématu) docházelo k tzv. *overlapům*, tedy tomu, že mluvčí hovořili najednou.

Osobnostní struktura mluvčích

Oba mluvčí, jak již bylo uvedeno výše, jsou zástupci tzv. vyšší střední třídy. Oba jsou rodilými Čechy a jejich národnost je také česká, oba jsou tedy příslušníky českého etnika. Osobnostní struktury obou mluvčích budou konkrétněji nastíněny v následujících částech textu.

Daniela Drtinová je úspěšná¹⁸⁷ česká novinářka, která se v současné době angažuje především v publicistickém audiovizuálním projektu DVTV¹⁸⁸, který založila společně se svým kolegou Martinem Veselovským. V době natáčení zkoumaného interview ještě spolupracovala s Českou televizí. Kromě dlouholeté praxe v médiích má Drtinová doktorát v oblasti práva na Univerzitě Karlově v Praze. Šestačtyřicetiletá moderátorka (nar. 1.7.1970) je známá pro přímost svých otázek. Se svými hosty se v případě nutnosti nebojí jít do konstruktivního konfliktu ani do odborné disputace.

Drtinová se v rámci analyzovaného interview projevuje v podstatě podobně jako v dnešní době v příspěvcích DVTV. Její projev (verbální, neverbální i paraverbální) je seriózní a formální, alespoň v případě, že jejím hostem je politik. Drtinové je na interview předem vždy velmi dobře připravena a její otázky jsou velmi konkrétní a přesně cílené.

Její vzhled je během interview s M.H. stejně formální jako její verbální, neverbální a paraverbální projev. Na záběrech interview můžeme vidět, že moderátorka je jemně a přirozeně nalíčená a její účes (střih i barva) také není výrazný a extravagantní. Kalhotový kostým černé barvy s jemným lemováním se zvířecím vzorem a doladěným kapesníkem doplňuje její profesionální image. Na záběrech celku je vidět, že Drtinová (nebo tým vizážistů) kostým doplnil(a) o béžové lakované lodičky na vysokém podpatku.

Její posazení s nohou přehozenou přes nohu působí, podobně jako její střídavě užívaná gesta, seriózně. Drtinová gesta (zejména pohyby rukou) používá ve větší míře nežli Hašek, ale většinu rozhovoru alespoň jedna z jejích rukou drží papírové poznámky velikosti A4 nebo propisovací tužku.

Michal Hašek (nar. 17.4.1976) je český politik a v současné době bývalý hejtman a bývalý statutární místopředseda ČSSD. Podobně jako Drtinová má právnické vzdělání, které ale absolvoval na Masarykově univerzitě v Brně. Dvanáct let byl poslancem

¹⁸⁷ Toto hodnocení si dovolueme s odkazem na to, že Drtinová roku 2001 získala novinářskou Cenu Karla Havlíčka Borovského a roku 2014 ocenění za nejlepší audiovizuální rozhovor roku 2013 (jednalo se právě o námi analyzované interview s M. Haškem). Odborná porota se k výkonu Drtinové vyjádřila následovně: „*Mimořádně oceňujeme odvahu autorky zopakovat tu samou otázku jedenáctkrát.*“ (Viz článek na WWW: <http://www.newtonmedia.cz/cs/mediainfo-cz/komentare/novinarska-cena-2013-vitezove-a-vitezky-si-prevzali-oceneni/detail>)

¹⁸⁸ Audiovizuální příspěvky DVTV jsou dostupné na WWW: <https://video.aktualne.cz/dvtv>

sociální demokracie a roku 2013 kvůli výše zmíněné lánské „kauze“ rezignoval na vedoucí funkci ve straně.

Michal Hašek, jakožto veřejně známá osobnost z oblasti politiky, očividně velmi dbá na utváření dojmu prostřednictvím projevu a všech jeho rovin – verbální, neverbální i paraverbální. V rámci analyzovaného interview se snaží, aby jeho projev byl klidný a vyrovnaný. Vyjadřuje se kultivovaně a jeho tělesné pohyby (kinezika) jsou minimální. V průběhu svého projevu často pokyvuje hlavou a mírně pohybuje horní polovinou těla a pouze omezeně používá mimické svaly.

Haškův vzhled je v průběhu interview podobně formální jako vzhled Daniely Drtinové. Jeho světle oříškové vlasy jsou střiženy velmi krátce, podobně jako jeho vousy. Při interview má oblečen formální černý (či tmavě modrý) oblek s bílou košilí doplněnou o pruhovanou kravatu s tmavě modrými, světle modrými a bílými pruhy. V záběru celku lze vidět, že Hašek oblek doplnil o společenskou obuv černé barvy. Jeho posed je formální a zdánlivě přirozený, obě nohy má při něm mluvčí položené na zemi.

Povaha interakce

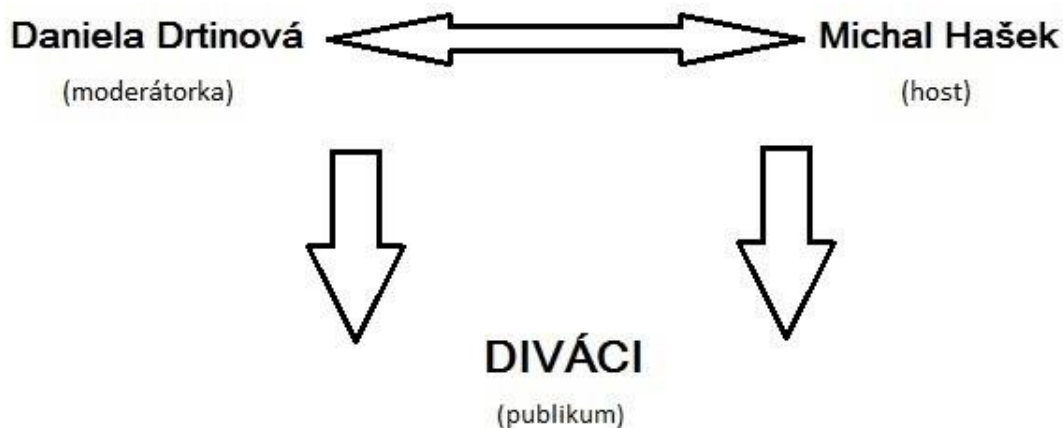
Jak již bylo několikrát uvedeno, interakce mezi komunikanty je na jedna stranu interpersonální, na druhou stranu má povahu mediální (přesněji povahu mediované kvaziinterakce) a jedná se tedy o komunikaci veřejnou. Vzájemná interakce mluvčích je podoby dialogické, žánrově lze hovořit o institucionalizovaném žánru rozhovoru – konkrétně pak o politickém (televizním) interview.

Komunikační role

Výše nastíněná povaha interakce také determinuje role zúčastněných mluvčích. Zatímco Daniela Drtinová zastává roli moderátorky (ta, která pokládá dotazy a řídí rozhovor), Michal Hašek plní roli dotazovaného hosta (toho, co na dotazy odpovídá, pokud možno přímo a nevyhýbavě a nesnaží se daný rozhovor řídit a nijak zásadně ovlivňovat).

Podstatná je v mediálním dialogu (politického interview) také role jeho cílového příjemce, v tomto případě tedy publika jakožto značně nehomogenní, diferencované a

disperzní (rozptýlené v čase a prostoru) skupiny diváků (diváků televizních ale také návštěvníků webového archivu České televize, tzv. iVysílání.)¹⁸⁹

Obrázek 8: schéma interakce mezi mluvčími a publikem

Kontakt a vzdálenost komunikantů

Kontakt mezi mluvčími je během natáčení přímý, ačkoliv směrem k příjemci (divákovi) mediováný. Vzhledem k tomuto mají oba mluvčí možnost užívání (kódování) a interpretování (dekódování) širšího spektra komunikačních prostředků. Jinými slovy, na rozdíl od diváků mohou navzájem vnímat i televizním médiem nepřenositelné prostředky (například vůni druhého mluvčího či teplotu okolního prostředí).

Distance (vzdálenost) mezi mluvčími, jak již bylo řečeno, je mezi mluvčími pevně předem dána tím, jakým způsobem je dramaturgicky organizován pořad *Interview Daniely Drtinové*. Jinými slovy, mluvčí od sebe sedí u stolu tak daleko či blízko, jak to dovoluje například nastavení kamer, světel atp. Nicméně komunikanti se mohou naklánět či odklánět podle potřeby (vědomě či nevědomě) alespoň horní polovinou svého těla.

6.3.3. Struktura komunikační kompetence v *Interview D. D.*

Komunikační kompetenci je možno chápat jako „soubor znalostí a zkušeností jednotlivce, které se týkají prostředků, pravidel, norem a zvyklostí komunikace.“

¹⁸⁹ Archiv iVysílání České televize je dostupný online na WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/>

(Kořenský et al. 2013: 13) Předpokladem vzájemného porozumění komunikačních partnerů je tedy poměrně logicky, aby se komunikační kompetence mluvčích při interakci alespoň v několika aspektech shodují.

Sociální a komunikační a jazykové normy

Po zhlédnutí analyzovaného vzorku (interview) je možno tvrdit, že oba mluvčí v rámci možností dané komunikační události dodržovali v určité míře všechny zmíněné normy společensky přijatelného chování a zmíněné interview tedy v holistickém pohledu splňovalo společenská, komunikační a lingvistická očekávání.

V několika ohledech ovšem oba mluvčí několikrát dané normy nedodrželi, je ovšem poměrně diskutabilní, nakolik závažná jejich porušení byla. Dále proto bude nabídnuto několik vybraných příkladů znázorňujících jejich pochybení. V oblasti sociálních norem nejvýrazněji pochybil M. Hašek, a to svým opakovaným lhaním.¹⁹⁰ Vzhledem ke specifické povaze veřejné politické komunikace je ovšem poměrně sporné, nakolik politikové ve veřejných projevech (monologických či dialogických) musí říkat úplnou, celou a nijak nepozměněnou pravdu. Už jen totiž samotné pojmy pravda a lež je v teoretické rovině poměrně těžké uchopit a uspokojivě definovat.¹⁹¹ Při posuzování norem komunikačních oba mluvčí několikrát v průběhu rozhovoru mluvili najednou (tzv. *overlap*) a násilně se tak snažili přebrat slovo, aniž by je k tomu druhý, právě hovořící mluvčí, pobídl. V oblasti norem jazykových se mluvčí, vzhledem k tomu, že interakce byla přímá a v určitém ohledu nepřipravená a spontánní, několikrát dopustili porušení jazykových norem. Například ne vždy dokázali přesně dodržet pravidla správné syntaktické kompozice (např. tzv. ilokuční pravidla) a dopustili se některých syntaktických chyb (např. zeugma či anakolut)¹⁹². Vzhledem k mluvené a dialogické povaze interakce ovšem není možné tato pochybení vnímat jako závažná porušení jazykových norem.

¹⁹⁰ Sám Hašek ovšem své chování později poněkud eufemisticky označil za „*uvádění v omyl*“. (Viz video na WWW: <https://www.youtube.com/watch?v=b0fmWsQi5r8>)

¹⁹¹ O problematice uchopení a definování pravdy a lži poměrně vyčerpávajícím způsobem píše například Z. Vybíral (2015).

¹⁹² Pro bližší vysvětlení a definici uvedených lingvistických pojmů viz např. Jílek (2005).

Společný zkušenostní komplex

Vzhledem k průběhu rozhovoru se můžeme domnívat, že oba mluvčí byli na situaci předem dobře připraveni a vybaveni dostatečným vzděláním (či dostatečnou praxí) v oblasti politické a mediální sféry. Podle pozorného poslechu rozhovoru totiž bylo zřejmé, že oba mluvčí ve většině vzniklých situací navzájem rozuměli užívaným výrazům a sdělení jako celku.

V průběhu interview ovšem došlo k několika situacím, kdy mluvčí museli o významu řečeného vyjednávat, což ovšem odpovídá rozdílným komunikačním cílům moderátora a dotazovaného politika. Příkladem může být například úsek (10:36-11:02), ve kterém M. Hašek připouští obavu z toho, že předseda strany B. Sobotka by mohl být určitým způsobem někým manipulován (například A. Babišem z hnutí ANO) a po doplňujícím dotazu Drtinové odkáže na advokáta R. Pokorného (v té době člena strany sociální demokracie). V tomto okamžiku zřejmě došlo k tomu, že Drtinová a Hašek nesdíleli stejný soubor předchozích znalostí a zkušeností, což vedlo k tomu, že se Drtinová obratem zeptala, proč by se měla ptát Pokorného a zdali došlo k nějakému politickému vyjednávání mezi ním a A. Babišem.

Komunikační kompetence

Vzhledem k tomu, že oba mluvčí jsou vysokoškolsky vzdělaní lidé s dlouhodobou praxí s veřejnou (mediální a politickou) komunikací, můžeme předpokládat, že určitou míru komunikační kompetence zajisté mají. Oba mluvčí navíc po celou dobu trvání interview v určité míře dodržovali pravidla mediálního dialogu a na otázky Drtinové Hašek vždy zareagoval více či méně konkrétní odpovědí. Více méně (s drobnými výjimkami, viz výše v textu) tak byla udržena dynamika *turn-taking*¹⁹³, tedy vzájemného střídání mluvčích, což je základním předpokladem interview a dialogické interakce obecně.

6.3.4. Pragmatická struktura KU v Interview D.D.

Vzhledem k tomu, že cílem této diplomové práce není učinit detailní lingvistickou (či pragmatickou) analýzu daného interview s M. Haškem, nepovažujeme za nutné

¹⁹³ Pojem *turn-taking* je blíže vymezen v podkapitole věnované metodě konverzační analýzy. (viz podkapitola 5.2.1. *Konverzační analýza*)

pragmatickou oblast komunikační události podrobit velmi podrobné až vyčerpávající analýze. Proto uvedené pragmatické kategorie nebudeme dále rozebírat a blíže definovat a dostačující pro nás bude obecné zhodnocení anticipovaných cílů mluvčích determinovaných jejich rolemi v rámci dané komunikační události.

Proto si dovolíme pragmatickou stránku KU mírně zjednodušit a tvrdit, že předmětem zájmu¹⁹⁴ Drtinové bylo, podle pokládaných otázek, dozvědět se více o vnitrostranickém konfliktu sociálních demokratů. Drtinová se ve svých otázkách zaměřovala na povolební situaci uvnitř ČSSD a na tzv. „pučistické“ tendence některých členů strany a velký důraz kladla na to, jakou roli v dané situaci hrála utajovaná schůzka s prezidentem Zemanem v Lánech.

Naproti tomu komunikačním cílem Michala Haška bylo zřejmě v první řadě odvrátit pozornost veřejnosti od schůzky v Lánech a od politického „spiknutí“ proti předsedovi Sobotkovi a místo toho přesvědčit voliče o důvěryhodnosti své (jakožto politické osoby) a zároveň důvěryhodnosti strany jako jednotného a stabilního celku. Dále Hašek svými vyjádřeními zřejmě cílil k tomu, aby diváky přesvědčil o tom, že situace v ČSSD je sice mírně nestabilní, ale že strana na situaci rychle a efektivně reaguje a jejím hlavním povolebním cílem je sestavit stabilní, silnou a sebevědomou vládu.

¹⁹⁴ Tzn. jejím cílem, kterého se Drtinová snažila dosáhnout prostřednictvím obsahově pragmatických jednotek (OPJ). Více např. viz Kořenský et al. (2013: 16-17)

6.4. Analýza projevu mluvčích

Na základě výše řečeného bude na následujících několika stranách analyzováno interview Daniely Drtinové a Michala Haška, respektive tři roviny projevů obou mluvčích. Jinými slovy, analýze bude podrobena rovina projevu verbální, neverbální i paraverbální obou mluvčích, přičemž větší pozornost bude věnována prostředkům užívaných Michalem Haškem, protože cílem analýzy je především hledání a interpretování potenciálních indikátorů lži (*cues to deception*) veřejné osobnosti.

Považujeme za podstatné mj. upozornit na fakt, že analýza je do práce zahrnuta jako možnost aplikace výše navržené metodiky analýzy mediálních sdělení se zaměřením na odhalování lži veřejných osobností. Nesnažíme se tedy nabídnout rozbor, který by svým rozsahem a cílením měl být nějakým způsobem generalizovatelný a validní pro všechny potenciální případy.

Způsob transkripce a grafického zobrazení projevů mluvčích

Níže nabídnutá analýza je svou povahou komplexní, tedy holisticky zaměřená na výše zmíněné roviny projevu mluvčích. Zohledněny jsou: samotný obsah řečeného¹⁹⁵ společně s tím, jakým způsobem byl onen obsah verbalizován (tj. fonetický a paraverbál. aspekt); neverbální prostředky užívané oběma mluvčími (pohyby těla, jejich kategorizace); neverbální aspekty okolního prostředí mluvčích¹⁹⁶ společně s dalšími faktory, které mluvčí během interakce do jisté míry mohli ovlivnit.¹⁹⁷

Na následujících stránkách tedy nabídneme komplexní transkript vybraných sekvencí, ve kterých zaznamenáváme verbální, paraverbální i neverbální prostředky užívané mluvčími. Transkript se snaží o co možná nejpřehlednější grafické zaznamenání projevu moderátorky a hosta, proto jsme původně navržený fonetický transkripční systém rozšířili o záznam neverbálních projevů (v samostatném řádku vždy pod každou replikou mluvčího a barevným označením jednotlivých neverbálních prostředků).

¹⁹⁵ Rozdíl mezi významem a obsahem řečeného je nastíněn výše v textu v podkapitole 2.1.2.1. *Verbální složka komunikace*.

¹⁹⁶ Viz výše v podkapitole 6.3. *Analýza KU pořadu Interview D.D.*

¹⁹⁷ Viz výše podkapitola 6.3. *Analýza KU pořadu Interview D.D.* která pojednává o působení sociální struktury, sociálně psychologické struktury, struktury komunikační kompetence a o pragmatické stránce KU v rámci zkoumaného dílu pořadu *Interview Daniely Drtinové*.

Paraverbální aspekty řeči byly zaznamenány v první řadě na základě opakovaného a pozorného poslechu a následně byly analyzované sekvence opětovně analyzovány také za pomoci fonetického nástroje Praat.

Dále je transkript doplněn o fotografie znázorňující vybraná gesta či jiné relevantní neverbální projevy mluvčích tak, aby jasně a srozumitelně doplnily rozbor. Některé neverbální prostředky totiž není snadné srozumitelně popsat slovy. Zde je ovšem třeba upozornit na to, že ani grafické zobrazení, které nám nabízejí tzv. *screenshots* (tedy fotografie určitých úseků audiovizuálního příspěvku) nenabízí to, co přímé zobrazení celé vybrané audiovizuální sekvence (tedy celý sled pohybů mluvčích), protože většina neverbálních projevů je svou povahou analogová¹⁹⁸. Z toho důvodu na CD k diplomové práci přikládáme záznam interview v celé jeho délce.

Zkoumané sekvence

Důležité je také poukázání na to, že s ohledem k tomu, že bylo dokázáno, že Hašek v průběhu interview opakovaně lhal, bude naše pozornost v této části práce zaměřena především na tyto okamžiky – tj. sekvence dialogu, ve kterých Hašek přímo či nepřímo vyvrací schůzku v Lánech s tím, že „jde o nějakou fámou“ a „že tomu nerozumí“.

Celkem jsme se blíže zaměřili na šestnáct sekvencí (celků stvořených z otázky a odpovědi) či tematicky a funkčně uzavřenou množinu sekvencí (více sekvencí dvojic). Významná pro nás tedy byla zejména část interview přibližně od čtvrté do desáté minuty celkové stopáže (04:02-09:35). V ostatních částech interview Drtinová Haškovi kladla spíše doplňující otázky, které sice měly jistou souvislost se skutečností, o které Hašek opakovaně lhal, ale pro samotnou analýzu nebyly až tak podstatné.

Zkoumané sekvence jsou tedy složeny převážně z otázek, ve kterých se moderátorka hosta přímo táže na to, zda se ona schůzka v Lánech konala a zda se jí on sám účastnil. Některé z otázek v sekvencích jsou doplňující, nicméně stále se tematicky a funkčně pojí s hlavním tématem interview.

¹⁹⁸ Kódy analogové a digitální rozlišuje např. teoretik J. Fiske. Analogovým kód značí kontinuální škálu trvající v čase. Z toho důvodu snaha o jejich grafické znázornění vždy do jisté míry vždy redukuje.

Sekvence 1

Sekvence označená číslem jedna, je ve skutečnosti složená ze sekvencí dvou, tedy ze sekvence 1a a 1b, přičemž obě části začínají otázkou moderátorky, která je následována odpovědí dotazovaného hosta. Tyto dvě sekvence jsme klasifikovali jako celek, a to z důvodu jejich blízké tematické a funkční návaznosti, která je mj. vyjádřená velmi nápadným *overlapem*, tedy překryvem mluveného projevu D.D. a M.H. Tyto dvě sekvence by tedy nebylo vhodné zkoumat odděleně.

Následující tabulka nabízí komplexní transkript sekvencí 1a a 1b. Pozornost jsme věnovali verbální stránce interview společně s prostředky paraverbálními a neverbálními¹⁹⁹.

Transkript sekvence 1a a 1b [04:02-04:24]

DD byli jste u prezidenta (.) miloše zemana v *lánech večer* v sobotu po volbách ve chvíli kdy seděl váš předseda čé es es dé v televizním studiu s ostatními lídry?

Pozn. Drtinová upřeně sleduje Haška, *pohled odvrátí* pouze jednou při kontrole vlastních poznámek. Hašek hlasitě oddechl po zmínění schůzky.

MH *hh. to je nějaká* fáma, která se šíří. Já mohu říci, že (.) sociální demokracie je *svébytná* politická strana, my se neřídíme, .hh ӨӨ [nějakým]

Pozn. Hašek *nesouhlasně pohybuje hlavou* ze strany na stranu. Na Drtinovou se zpočátku dívá, později uhýbá pohledem. Přitom kmitá očima ze strany zleva doprava a naopak. Oční kontakt naváže až ve chvíli přerušení své repliky moderátorkou (*overlap znázorněn hranatými závorkami*). V odmlce mezi výrazy „že“ a „sociální demokracie“ si Hašek *olízne horní ret*. Při výrazu *svébytná* Hašek *pokyne hlavou dolů* tak, aby řečené tvrzení podpořil.

DD [na to se vás] neptám, pane místopřed [sedo, ptám se *vás na to, jestli jste byl u miloše zemana*, (.) u prezidenta]

Pozn. Drtinová *gestikuluje pravou rukou s malíčkem ohnutým směrem vzrůhu* (, ve které drží propisovací tužku. Touto gestikulovanou dikcí doprovází mluvený projev a značí jeho členění.

MH [ale já vám odpovídám, je to *fáma*], je to *fáma*.

Pozn. Hašek *pozvedne levé obočí a pokyne hlavou směrem dolů*. *Pokyne hlavou dolů společně s pohybem celé horní poloviny těla směrem dopředu a dolů*, aby podpořil řečené. Znovu *pokyne hlavou dolů*.

¹⁹⁹ Jen pro připomenutí uvedeme, že neverbální prostředky jsou v tabulce vždy zaznamenány v řádku označeném *Pozn.*, přičemž jejich přesné umístění, pořadí a délka trvání jsou označeny pomocí barev (*červená, fialová, zelená, modrá a oranžová*).

Z výše uvedené tabulky je možno vyčíst, že sekvence 1a a 1b začínají přibližně až ve čtvrté minutě rozhovoru. Jedná se ovšem o vůbec první otázku Drtinové, která je zaměřená na tajnou schůzku v Lánech, zároveň se také jedná o první Haškovu odpověď v interview, během které mluvčí prokazatelně lže.

Sekvence začíná otázkou D.D., ve které se Haška přímo ptá, zdali se svými kolegy v sobotu po volbách navštívil Miloše Zemana. Zajímavým momentem je Haškovo poměrně výrazné oddechnutí, které by potenciálně mohlo značit jeho nelibost vůči položené otázce, případně může souviset s emocionálním stavem mluvčího a s tím, že se cítí v psychické nepohodě.

Následuje Haškova odpověď, při které mluvčí těká očima mezi Danielou Drtinovou, zemí a pravou stranou studia. Hašek zde poprvé uvede frázi: „Je to fáma.“ Tu v interview mnohokrát zopakuje. Během své repliky užívá omezené množství pohybů, kromě již zmíněných pohybů očí. Pohyby rukou, popřípadě dlaní, jsou nepravděpodobné (můžeme se jen domnívat, protože na záběru v tuto chvíli vidíme pouze horní polovinu Haškova těla přibližně od poloviny paží nahoru). Hašek opakovaně užije ke zvýraznění své řeči pouze ilustrátor (pokynutí hlavou a mírně i trupem směrem dolů a dopředu), a to při výrazech „svébytná“ a dvakrát po sobě při slově „fáma“, zřejmě proto, aby dal svému vyjádření potřebnou váhu. Dalším neverbálním prostředkem je olíznutí horního rtu, které můžeme kategorizovat jako manipulátor /případně adaptér), přičemž obecně se má za to, že manipulátory mluvčí používají mj. většinou k uklidnění sebe sama v případě zvýšení pocitu diskomfortu a nejistoty.²⁰⁰

Obecně bychom mohli říci, že Haškov projev v kombinaci prvních dvou sekvencí je uhlazený, jistý a jako takové je doplněný minimálním množstvím neverbálních prostředků (a indikátorů lhaní), což může (ale také samozřejmě nemusí) značit připravenost mluvčího právě na tuto očekávanou otázku. Tomuto by odpovídalo taktéž mj. to, že Hašek ono spojení „Je to fáma“ využil v interview mnohokrát za sebou.

²⁰⁰ Jak je uvedeno již v podkapitole 2.1.2.2. *Neverbální složka komunikace* v části věnované kategorizaci neverbálních projevů podle Paula Ekmana, míra výskytu manipulátorů se ale naproti tomu může u některých osob při nejistotě, stresu a pocitu nepohodlí naopak snížit. Mluvčí pak mohou působit jakýmsi „zatuhlým“ dojmem.

Sekvence 2

Druhá sekvence je složená z otázky a na ní navazující odpovědi, přičemž kvůli vyskytujícímu se *overlapu* jsme do tabulky zařadili také následující otázku Drtinové, abychom nastínili, jakým způsobem v interview mluvčí přebírali slovo.

Drtinová se v rámci sekvence 2 pomocí položené otázky snaží ujistit o tom, že daná schůzka doopravdy neproběhla. Její neverbální projev při pokládání otázky nemůžeme popsat ani interpretovat, protože kamera v tu chvíli zabírala pouze Haška.

Transkript sekvence 2 [04:23-04:33]

DD ta schůzka se neuskutečnila

Pozn. V této chvíli kamera zabírá pouze Michala Haška, neverbální projev Drtinové tudíž nemůže být zaznamenán.

MH *.hh údajná schůzka* se neuskutečnila, je to fáma já sem *viděl* pana prezidenta *včera při* udělování státních vyznamenání respektive [v *následující* části]

Pozn. Hlasitý nádech, pohled stočený doleva následovaný výpadem hlavy doleva a pak pohybem hlavy doprava. Výpad/pohyb směrem dopředu a dolů. Dvakrát zopakovaný pohyb hlavou (rytmické kývnutí dolů jako zdůraznění řečeného). Pohled očima doleva následovaný pohybem hlavy doleva a pohybem celého trupu stejným směrem.

DD [v sobotu večer jste s ním] nemluvil?

Podobně jako v předcházejících sekvencích ani zde Hašek nepoužívá pohyby paží a pravděpodobně ani dlaní (což ovšem kvůli detailnímu záběru nejsme schopní s určitostí posoudit). Hašek opět pro zdůraznění svých slov užívá ilustrátor pokynutí hlavou (občas také celou horní polovinou těla) směrem dolů a dopředu. Při výrazu „údajná schůzka“ Hašek nepokyvuje a nehýbe trupem směrem dopředu nýbrž stočí hlavu doleva. Důrazně Hašek kývne hlavou a trupem dopředu a dolů (ilustrátor) při výrazu „viděl“ a rytmickým pokyvováním dolů a nahoru člení svou výpověď (možno kategorizovat jako ilustrátor ale také jako regulátor). V sekvenci druhé je Haškov projev celkově stále uhlazený a jistý.

Sekvence 3

Na předchozí část navazuje plynule sekvence třetí. V té se moderátorka snaží zjistit, zda dotazovaný Hašek s prezidentem mluvil či ne. Podobně jako v sekvenci číslo 2, ani zde není Drtinová v okamžiku pokládání otázky v záběru, pozornost kamera věnuje Haškovi, proto její projev nemůžeme popsat blíže.

Transkript sekvence 3 [04:32-04:37]

DD [v sobotu večer
jste s ním] nemluvil?

Pozn. V této chvíli kamera zabírá pouze Michala Haška, neverbální projev Drtinové tudíž nemůže být zaznamenán.

MH .hh Ə *v sobotu večer* se žádná schůzka s panem prezidentem *neuskutečnila*

Pozn. Pohyb očí zleva doprava a následně pohyb trupem a hlavou dopředu a dolů (a zpět). Rychlé pohyby hlavou, přitakání dolů (do rytmu řečeného). Pokývnutí hlavou směrem dolů a dopředu, pohled do očí Drtinové a výraz „vlídného úsměvu“.

Hašek v odpovědi opětovně odmítne jakoukoliv možnost, že by schůzka proběhla, frází: „*V sobotu večer se žádná schůzka s panem prezidentem neuskutečnila,*“ kterou zopakuje hned několikrát v průběhu interview. (Podobně jako frází „*je to fáma.*“)

Haškův projev je stále klidný a vyrovnaný, mluvčí nevyužívá výrazné neverbální posunky, celý verbální projev v několika momentech doplňuje rytmickým pokyvováním hlavou shora dolů a zpět a při výrazu „žádná“ udělá výraznější výpad hlavou směrem dolů a dopředu (ilustrátor). Hašek při vyřčení výrazu „neuskutečnila“ na konci sekvence opět pokyne hlavou směrem shora dolů a zároveň s Drtinovou naváže oční kontakt. Svou repliku zakončí zvláštním, zdvořilostním a „vlídným“ úsměvem s mírným napětím v oblasti rtů (rty jsou mírně sepnuté). Tento úsměv je zachycen na následujícím *screenshotu* (na další straně).

Obrázek 9: screenshot Haškova specifického úsměvu

Sekvence 4

Na třetí sekvenci přímo navazuje sekvence čtvrtá, která začíná doplňující otázkou Drtinové, zdali Hašek s prezidentem Zemanem telefonoval či nikoliv. Drtinová po celou dobu pokládání otázky Haška upřeně pozoruje (udržuje oční kontakt).

Transkript sekvence 4 [04:38-04:47]

DD a telefonát?

Pozn. Přímý oční kontakt po celou dobu repliky a pokynutí hlavou směrem dolů.

MH v *sobotu večer* se žádná schůzka s panem prezidentem neuskutečnila=*a každý kdo zná* miloše zemana ví že on *nevlastní* mobilní telefon *takže jsme si nemohli ani zatelefonovat.*

Pozn. Pohle směrem nahoru společně s rytmickým pokyvováním hlavou nahoru a dolů doplňující dikci a tempo řeči. Těkání očima a následné důrazný náklon tělem (trupem a hlavou) směrem k Drtinové, tj. dopředu a dolů. Nesouhlasné kývání hlavou ze strany na stranu (emblém značící ne) následované úsměvem a navázáním očního kontaktu s moderátorkou.

Haškův verbální projev doprovází opět pokyvování hlavou, které posiluje význam řečeného a pomáhá mluvčímu projev členit. Následně Hašek poměrně výrazně těká očima ze strany na stranu. Význam slova „výraz“ Hašek umocnil rázným ilustrátorem – pokynutím hlavy a horní poloviny těla směrem dolů a k Drtinové.

Hašek ukončuje svou repliku nesouhlasným kýváním hlavy ze strany na stranu, což můžeme považovat za emblematické vyjádření nesouhlasu (slovně „ne“). Podobně jako v předchozí replice, následně verbální projev vystřídá mimickým výrazem potěšení, předstírané radosti či zdvořilostního, maskujícího úsměvu. Usmívají se přitom pouze ústa mluvčího, navíc rty má stále sepnuté směrem k sobě, nejsou zjevné žádné vrásky kolem očí, které očekáváme u tzv. autentického čili Duchennova²⁰¹ úsměvu. (viz následující *screenshot*)

Obrázek 10: screenshot znázorňující úsměv Haška (sekvence 4)

Sekvence 5

Moderátorka zopakovává to, co bylo řečeno Haškem. Tedy, že se s prezidentem ani osobně nesešel, ani s ním nenavázal kontakt například přes mobilní telefon. Její verbální projev je doplněn o decentní ilustrátor/regulátor – krouživý pohyb pravou rukou držící propisku opisující imaginární kruh před hrudníkem mluvčí. Drtinová

²⁰¹ Guillaume Duchenne de Boulogne byl vědec zabývající se pohyby mimických svalů a jejich souvislostí s emocemi. Poukazoval na rozdíly mezi výrazy autentickými a falešnými, přičemž k výzkumu používal mj. stimulaci elektřinou. Velkou pozornost věnoval také míchu a úsměvu. Duchennův úsměv (*Duchenne smile* – termíny zavedeny P. Ekmanem a W. V. Friesenem) pak značí autentický a skutečně pročitovaný úsměv, při kterém jsou do mimické akce zapojeny jak svaly kolem úst, tak svaly kolem očních víček. Během Duchennova smíchu se na tváři většinou objeví charakteristické „vrásky smíchu“ na vnější straně očních víček.

pomocí tohoto gesta naznačuje, že nechce být ve svém výčtu přerušena a zároveň jeho prostřednictvím svůj mluvený projev člení a s každým započítáním nového okruhu dává důraz na řečený výraz, tj. v tomto případě „ani“ a „ani“. Od slova „vůbec“ (kde se projev Drtinové překrývá s projevem Haška), které Drtinová vysloví se zvláštním důrazem, kamera již dále zabírá detail Haška.

Transkript sekvence 5 [04:47-04:59]

DD takže jste spolu *ani* netelefonovali *ani* jste se nepotkali vy jste [vůbec s prezidentem zemanem nemluvil]

Pozn. Pohyb pravou rukou držící propisku, který doprovází řeč. (ruka opisuje velký kruh a je vedena odspodu směrem k tělu Drtinové směrem nahoru a dopředu k Haškovi) Důraznější pohyb Drtinová udělala rukou vždy při výrazu „ani“. Po zbytek repliky Drtinové je kamera zaměřená na Haška. (Můžeme ovšem předpokládat, že pohyb rukou dále doprovázel projev mluvený.)

MH [v sobotu večer, v *sobotu v sobotu*] v sobotu neprobíhala *žádná komunikace s prezidentem* která by se $\Theta\Theta$ *týkala čé es es dé nebo povolební situace*

Pozn. Výraznější mimický projev (zřejmě snaha převzít slovo, jako následek toho, že mluvčí mluví jeden přes druhého – overlap). Hašek se kymácí celou horní polovinou zepředu dozadu (resp. také trochu dolů a nahoru). Rytmické pokyvování hlavou nahoru a dolů doprovázející tempo výrazu „týkala“. Pokyvování hlavou různými směry a náznak pohybu ruky (ovšem ruce jsou mimo záběr kamery). Zároveň se slovy „povolební situace“ je v Haškově tváři díky pohybu mimických svalů náznak potěšení – úsměvu.

Hašek začíná svou repliku tím, že Drtinovou nenechá dopovědět. Několikrát zopakuje výraz „v sobotu“ s tím, že mluvčí vyslovuje výrazněji a mírně pootevře oči a vysune bradu, což můžeme posuzovat za regulátory značící, že mluvčí má v plánu převzít slovo.

Poté, co má možnost navázat svou replikou, doprovází svůj projev lehkými kymácivými pohyby trupem zepředu dozadu a po hezitačním zvuku značeném symbolem $\Theta\Theta$ Hašek přidává také rytmičné pokyvování hlavou nahoru a dolů. Při zkratce „ché es es dé“ pak poněkud těkavě a roztržitě pohybuje hlavou různými směry a podle pohybu části paže viditelné v detailním záběru můžeme předpokládat, že nějakým způsobem změnil polohu rukou.

Podobně jako své předchozí repliky, i tuto zakončuje Hašek přímým pohledem na Drtinovou, úsměvem podobným těm ze třetí a čtvrté sekvence a delším mrknutím očních víček.

Sekvence 6

Drtinová začíná šestou sekvencí otázkou, pomocí které se snaží zjistit, zdali na údajné schůzce nebyl třeba někdo z Haškových kolegů. Opět v replice používá ilustrátor/regulátor při kterém pohybuje pravou rukou, ve které drží propisku. Pohyby rukou rytmicky doprovází verbální projev Drtinové a zvýrazňují význam řečeného.

Transkript sekvence 6 [04:59-05:07]

DD byla to nějaká *třeba* schůzka: na kterou prezident miloš *zeman* [vyslal] *některého ze svých spolupracovníků s nimiž jste vy komunikovali?*

Pozn. Rychlé natočení hlavy směrem k pravému ramenu a zpět. Pohyb dlaní s propiskou, dlaní směrem nahoru a doprava (původně dlaň mířila dolů směrem k poznámkám. Opakující se pohyb dlaní s propiskou (ruka natočená zase dlaní dolů, hýbající se rytmicky nahoru a dolů – v závislosti na pronesených slovech. Série pohybů pravé ruky opisující drobný kruh před tělem Drtinové.

MH [((hlasité nesouhlasné vydechnutí))] hh. *ne nic takového neproběhlo.*

Pozn. Výrazné a delší zavření očí (mrknutí) doprovázení pohybem těla (hlavy a trupu) dopředu a dolů. Mimický výraz značící potěšení, lehký úsměv.

Po výrazu Drtinové „Zeman“ Hašek dlouze a nahlas vydechne (oddechnutí zní nesouhlasně a našťvaně). Následuje jeho odpověď „ne, nic takového neproběhlo,“ při které Hašek na delší dobu zavře oči (dlouze mrkne), pokyne celým trupem a hlavou směrem dopředu a dolů (k Drtinové) a repliku zakončí opět zdvořilostním, neautentickým úsměvem (který můžeme Ekmana klasifikovat jako vyjádření, maskování nebo falšování emocí). (viz screenshoty sekvence 3 a 4)

Sekvence 7

Moderátorka tedy opět pro ujištění zopakovává to, co tvrdí Hašek. Během její repliky je pozornost kamery zaměřená na detail horní části těla M. Haška, neverbální projevy Drtinové tedy popsat a interpretovat nemůžeme. V transkriptu níže jsou ovšem zaznačeny alespoň paraverbální prostředky užívané Drtinovou, v tomto případě důrazy kladené na jednotlivé výrazy nebo jejich části, přičemž důraz je v tabulce graficky znázorněn podtrhnutím dané části repliky řečené s důrazem.

Transkript sekvence 7 [05:07-05:15]

DD vy jste po volebním výsledku od té doby nemluvil s prezidentem milošem zemanem, [ani jeho spolupracovníky, až včera]

Pozn. Po dobu pronášení repliky Drtinovou kamera zabírá pouze M. Haška.

MH [včera] (...) včera.

Pozn. Na tváři jsou lehce viditelné znaky pobavení/zadostiučinění/radosti (úsměv). Při zopakování výrazu „včera“ rázné pokývnutí hlavou shora směrem dolů a nazpět.

Hašek se pokouší převzít slovo ještě předtím, než Drtinová dokončí svou tázací repliku, dojde tedy opětovně k tzv. *overlapu* (v tabulce znázorněno hranatými závorkami). Haškova tvář v momentu překryvu verbálních projevů mluvčích opět vykazuje určité znaky potěšení, radosti. Podobně jako v dřívějších případech se může jednat o vyjádření emoce (radosti)²⁰² nebo o pokus o maskování (tj. zakrývání pociťovaných emocí) či falšování emoce (snaha o napodobení autentického úsměvu).

Obrázek 11: screenshot sekvence 7 - Haškův úsměv

²⁰² Tato bude interpretována v následující kapitole práce pomocí přístupu Paula Ekmana.

Sekvence 8

V průběhu pokládání dotazu Drtinová míří pohledem střídavě na Haška a do svých poznámek. S důrazem vysloví výrazy „potom“ a „přiznal“, během toho moderátorka rytmicky gestikuluje tentokrát levou rukou (v pravé drží poznámky a propisku).

Transkript sekvence 8 [05:15-05:38]

DD *.hh vy jste ale nejdříve* **ě** *tedy* **ě** *na, ě jste schůzku u prezidenta pro* **čé té** *ká jednoznačně popřel, ale* **potom** *jste ji nepřímo přece* **přiznal** *večer na tiskovce, kdy jste řekl .hh že se na ní nemluvílo o tom usnesení* **předsed** *[nictva].*

Pozn. Pohled směřovaný do poznámek. Poté navázání očního kontaktu s Haškem a současně pokynutí hlavou seshora dolů. Pohled směřuje opět směrem dolů do poznámek (pak zpět na Haška) a současně mírná a rytmická gestikulace levou rukou (ovšem v záběru je jen její malá část).

MH *[ne]* *nene, já* **si nevybavuji**, *že moje formulace* **ňákýkoliv** *dotaz by byla, že se* **na ní rozumějte na nějaké schůzce** *která se neuskutečnila .hh takže* **to: popírám.**

Pozn. Podpoření řečeného nesouhlasným kýváním hlavy ze strany na stranu (oči směřující vzhůru, doleva pak doprava). Pohyb hlavou seshora dolů. Rázný pohyb hlavou seshora dolů. Gestikulace rukou (levá ruka se zvedla zespodu směrem k Drtinové, dlaň nasměrovaná k divákům). Mírné odklonění od moderátorky směrem dozadu, současně s narovnááním zad. Nesouhlasné, rychlé otáčení hlavou ze strany na stranu (emblematicky značící ne).

Haškova replika začíná opět *overlapem* při vyřčení slova „ne“. Následně mluvčí nesouhlasně kývá hlavou ze strany na stranu, což můžeme považovat za emblematické vyjádření nesouhlasu (slovy „ne“). Poté Hašek projev doprovází rytmickým pokyvováním hlavou seshora dolů a následně jednou rázně seshora dolů (následuje několik drobnějších pokývnutí) při výrazu „na“ a „ní“, který je také pronesen v důrazem.

V záběru lze také částečně vidět gestikulaci levou rukou doprovázející výraz „rozumějte na“. Během toho, když dále mluví o „nějaké schůzce, která se neuskutečnila“ se Hašek mírně odkloní dozadu, směrem od Drtinové a současně s tím se narovná v zádech. Svou repliku Hašek končí popřením toho, že by se něco takového stalo – a to jak slovně „to popírám“, tak neverbálně pomocí emblematického vyjádření nesouhlasu (rychlé otáčení hlavou ze strany na stranu).

Sekvence 9

Drtinová v deváté sekvenci navazuje na svou předchozí otázku a Haška konfrontuje s tvrzením, že o údajné schůzce mluvil i předseda ČSSD B. Sobotka. Při vyslovení výrazu „schůzce“ mluvčí pokývne hlavou směrem dolů a nazpět. Během celé své repliky Drtinová udržuje s Haškem oční kontakt. Přesněji, dívá se jeho směrem, nicméně vzhledem k tomu, že kamera zabírá pouze detail horní poloviny těla Drtinové, nevíme, kam se v danou chvíli dívá Hašek.

Transkript sekvence 9 [05:38-05:55]

DD .hh ale přece o té *schůzce* mluvil i předseda čé es es dé *sobotka*.

Pozn. Pokývnutí hlavou směrem dolů.

MH .hh to je *fáma* která vznikla: *nevíme kde*, *nevíme*, kdo přináší tyto *informace* .hh *čemu* mají sloužit, *že sociální demokracie se řídí z lidového domu* nikoliv z pražského *hradu ani odnikud odjinud* [ani z pražských advokátních kanceláří]

Pozn. rychlý pohled směrem nahoru. Těkání očima a pohyb hlavou (a také mírně trupem) směrem doleva. Těkání očima. Pokynutí hlavou dolů a směrem k Drtinové. Znovu těkání očima (do různých směrů) společně s nahnutím celé horní poloviny těla doleva. Nesouhlasné otáčení hlavou ze strany na stranu (emblematické vyjádření „ne“). Dále je zabírána D. Drtinová (Hašek je mimo záběr kamer).

Hašek svou repliku začne slyšitelným nádechem a opět zopakuje frázi z dřívějších sekvencí „je to fáma“. Následně poměrně rychle těká očima různými směry a podobně pohybuje hlavou a mírně také trupem. Při výrazu „čemu“ Hašek výrazněji pokyne hlavou směrem dolů a k Drtinové (dopředu). Poté se Hašek během toho, když mluví o řízení sociální demokracie, pohne celou horní polovinou těla doleva, kam stočí také svůj pohled. Emblematicky poté vyjádří nesouhlas s tím, že by ČSSD měla být řízena např. z hradu či odjinud, a to s pomocí nesouhlasného otáčení hlavou ze strany na stranu.

Po tomto kamera zase zabírá moderátorku, ačkoliv Hašek ještě nedohovořil. Dochází opět k *overlapu*, během kterého mluvčí určitou chvíli mluví současně. Tentokrát je to ovšem moderátorka, která nenechala domluvit dotazovaného hosta.

Sekvence 10

Sekvence desátá je kombinací sekvence 10a a 10b a nenavazuje přímo na sekvenci devátou. Drtinová ji začíná svou replikou, ve které Haška konfrontuje s tím, že členové předsednictva ČSSD se jej ptali na schůzi a on měl podle všeho přímo neodpovědět. Její repliku opět zakončuje *overlap* tehdy, když při vyslovení výrazu „během“ současně promluví Hašek (znázorněno graficky hranatými závorkami).

Transkript sekvence 10a a 10b [05:55-06:29]

DD *a členové* předsednictva se vás na to taky ptali [během toho večera (...)] a vy jste jednoznačně na to neodpovídal]

Pozn. *Úsměv* (velmi rychlý). *Pokývnutí hlavou* (seshora dolů a zpět) *současně s očním kontaktem*. Dále je v záběru pouze M. Hašek.

MH [ano a já jsem řekl, že to jes, *ano*] *samozřejmě, že odpovídal. .hh to máte zase špatné informace*

Pozn. *Pokývnutí hlavou seshora dolů* (emblematické „ano“) a poté *olíznutí horního rtu*. *Rytmické pokývování hlavou seshora dolů* podle tempa řeči (s důrazem na „samozřejmě“ a „zase“).

DD *nenene* já mám informace od *členů předsednictva* [*a oni říkají, že jste: jednoznačně na tu otázku neodpověděl*]

Pozn. *Pokývování pravou rukou s propiskou* (Důraz na „jednoznačně“ a „předsednictva“).

MH [tak možná od Jiřího možná od Jiřího dienstbiera a *já vám přesně řeknu, co jsem*] *řekl na předsednictvu*, já jsem řekl .hh že *údajná schůzka* s prezidentem zemanem a některými sociálními demokraty je *stejná fáma* jako *údajné schůzky Jiřího dienstbiera* a dalších sociálních demokratů s miroslavem kalouskem na ořechovce tady v Praze .hh kde *údajně* mely být dojednávány *povolební koalice* čé es es dé a top nula devět .hh já tomu *něvěřím*, nestalo se *ani to první* a *určitě ani to druhé*.

Pozn. (Změna záběru z detailu na celek) Hašek *mění polohu nohou a dlaní*. Natažené nohy přitahuje blíže k židli (do pravého úhlu se stehny) a pokládá pravou dlaň na pravé koleno a levou odloží na stůl. Hašek *levou dlaní* (v závislosti na řečeném) *plácne na levé koleno*, dlaň zůstane položená na kolenu. V následující části repliky Hašek mírně pokyvuje hlavou a při „údajně“ (které řekne s velkým důrazem) tento důraz ještě podtrhne *výraznějším pokynutím hlavy seshora dolů*. Opět *důraznější pohyb hlavou seshora dolů*. *Pohyb pravicí zprava doleva* (gesto související s řečovým projevem, ukazující na to „první“). *Nesouhlasné kývání hlavou ze strany na stranu* (emblematické vyjádření „ne“). Slovo „druhé“ je zvýrazněno *pokynutím hlavou směrem dolů a dopředu* k Drtinové, společně s mírným *náznačkou úsměvu*.

Hašek Drtinovou přerušil Drtinovou ještě předtím, než dopoví svou repliku. Během *overlapu* jednoznačně kývne hlavou směrem seshora dolů, což může být chápáno jako emblematické vyjádření souhlasu a zároveň jako ilustrátor, protože tento projev podporuje řečené.

Ihned po slově „ano“ Hašek olízne svůj horní ret (manipulátor, popřípadě adaptér). V následující větě důrazně vysloví výrazy „samozřejmě“ a „zase“, přičemž celé vyjádření doprovází rytmické pokyvování hlavou sešhora dolů a zpět (ilustrátor/regulátor).

Drtinová pokračuje replikou, ve které nesouhlasí s tvrzením Haška. Záběr se zvětší a z detailu najednou můžeme vidět velký celek, kamera se přitom přibližuje stále blíže k mluvčím, až je záběr zastaven na tzv. celku, ve kterém vidíme oba mluvčí sedět u stolu. Během své repliky Drtinová doplňuje svůj verbální projev pohyby pravé ruky, v níž drží propisku (ilustrátor/regulátor).

Obrázek 12: velký celek, vzájemná konfigurace mluvčích (posturika, gestika, proxemika)

Hašek po tzv. *overlapu* (v tabulce znázorněn hranatými závorkami) změní svůj posed a to tak, že pohne nohama (pravou posune blíže k tělu, levou posune více dopředu), současně s tím se pohne také horní polovina jeho těla zezadu dopředu. Ruce, které držel spojené ve svém klíně rozpojí a položí si je na kolena. Levou posléze zvedne a položí na stůl mezi ním a Drtinovou.

Po vyslovení výrazu „údajná schůzka“ Hašek levou dlaní v závislosti na řečeném plácne o levé koleno (zřejmě pro umocnění významu řečeného, jedná se tedy o ilustrátor). Obě ruce nyní spočívají na jeho kolenou, Hašek dále pouze rytmicky

pohybuje hlavou a trupem, čímž pomáhá členění toku řeči (regulátor). Při výrazu „údajně“, který vysloví s důrazem, verbální projev opět umocní výraznějším pokynutím hlavy sešora směrem dolů a zpět, podobně je podpořeno slovo „nevěřím“. Po výrazu „údajně“ je záběr kamery opět zaměřen na horní detail Haškova těla (Drtinová je mimo záběr). Hašek dále použije gesto, během kterého pohne pravou rukou zleva horizontálně směrem doprava, což může být buďto emblematickým vyjádřením „ani jedno ani druhé“ anebo odmítnutím (podobně jako odmítavé kývání hlavou).

Celá sekvence je zakončeno nesouhlasným otáčením hlavou ze strany na stranu (emblematické vyjádření „ne“), které je následováno rázným pokynutím hlavou a trupem směrem dopředu k Drtinové a mírně dolů. Hašek nakonec opět mimicky vyjadřuje jakousi spokojenost pomocí zdvořilostního nebo maskujícího úsměvu.

Obrázek 13: záběr celku, znázorněna je zde mj. změna polohy (posturiky) Haška

Sekvence 11

V další sekvenci se Drtinová snaží zjistit to, jestli se nemohl setkání se Zemanem zúčastnit někdo jiný z vlivných členů strany ČSSD. Při výrazu „nemohl“ udělá pohyb hlavou směrem shora dolů. Při pokračování repliky „pokud jste to nebyl vy“ se Drtinová stále dívá Haškovi do očí a zároveň pohne pravou rukou s dlaní otočenou nahoru

směrem k Haškovi (regulátor), hned poté výrazně vytočí hlavou doleva a dolů a zároveň udržuje oční kontakt s Haškem a vyzývavě (ve smyslu „vzvat k odpovědi“) vytáhne obočí směrem nahoru (regulátor značící výzvu k odpovědi a předání slova).

Obrázek 14: neverbální projev D.D. (mimika a gestika)

Transkript sekvence 11a a 11b [07:07-07:25]

DD a nikdo ť z vlivných sociálních demokratů se *nemohl* sejít s prezidentem zemanem, *pokud jste to nebyl vy?*

Pozn. Pokývnutí hlavou směrem dolů. Gesto pravé ruky s propiskou, při kterém se ruka z klína (odložená na poznámkách) pohnula směrem nahoru, doprava a k Haškovi a zároveň výrazné vytočení hlavou doleva a dolů společně s očním kontaktem a vytažením obočí směrem nahoru (vůči Haškovi).

MH *ŤŤ je nás dvacet pět tisíc* já *nevím* co dělá každý jeden [sociální demokrat]

Pozn. Těkání očima. Vytočení hlavy doleva a navázání očního kontaktu s Drtinovou.

DD [ne každý jeden]

Pozn. Drtinová je mimo záběr kamery.

MH *dobře*, tak ten vlivný, *kdyby těch vlivných bylo sto* tak já *nevím* co dělá těch *ostatních* devadesátdevět *pokud i sám sebe budu považovat* za *vlivného sociálního demokrata paní drtinová.*

Pozn. Oči doleva a souhlasné pokynutí hlavou. Těkání očima (po různých stranách). Pokynutí hlavou dolů (při „nevím“) a následně pokynutí nahoru (při „ostatních“). Mírné pohyby hlavou jako doprovod mluvenému projevu. „Skromný“ a falšovaný úsměv.

Hašek začne svou repliku hezitačním zvukem (graficky znázorněno prostřednictvím symbolu $\Theta\Theta$), souběžně s ním začne třečet očima. Při výrazu „nevím“ vytočí hlavu doleva směrem k Drtinové a naváže s ní oční kontakt. Slova „sociální demokrat“ jsou opět součástí overlapu, protože moderátorka upřesňuje svou otázku připomínkou „ne každý jeden“.

Poté, když opětovně přebere slovo po Drtinové, stočí svůj pohled doleva a stejným směrem také pokyne hlavou. Následně opět třečet očima do různých stran. Při vyslovení výrazu „nevím“ pokyne hlavou dolů a po slově „ostatních“ zase zpět směrem nahoru a při výrazu „devadesát devět“ opět směrem dolů. Poté Hašek doprovází svůj verbální projev pokyvováním hlavou do různých stran pro členění svého monologu.

Svou repliku Hašek zakončuje výraznějším pohybem hlavy směrem dolů, dopředu a k Drtinové, zároveň udržuje oční kontakt a nasadí opět výraz maskujícího a zdvořilostního úsměvu.

Obrázek 15: screenshot znázorňující Haškův maskující úsměv

Sekvence 12

Následující sekvence zaznamenává okamžik, ve kterém je Hašek konfrontován s tím, že jeho kolega M. Chovanec před malou chvílí novinářům prozradil, že se ona utajovaná schůze doopravdy odehrála a že na ní on sám byl. O tohoto okamžiku můžeme mj. porovnávat neverbální projev Haška před a po této zlomové chvíli.

Při začátku sekvence Drtinové je situace ve studiu zabírána v tzv. velkém celku, postupně se kamera přibližuje směrem k mluvčím a svůj pohyb končí v té chvíli, kdy je zabírán tzv. celek.²⁰³ Verbální projev Drtinové je v této její replice poměrně neučesaný, lze to zřejmě přičítat vysoké aktuálnosti informace a také tomu, že se na ní nemohla nijak předem připravit. Proto obsahuje poměrně velké množství hezitačních zvuků a také neverbální projev Drtinové vyjadřuje vysokou míru zaujetí a aktivizace mluvčí – například ilustrátory provedené rukama mluvčí (viz tabulka níže).

Transkript sekvence 12 [08:38-08:49]

DD *ano pane Ď místopředsedo, já jen ĎĎ, dostala jsem informaci, že Ď místopředseda strany milan chovanec řekl idnesu, že na té schůzce s prezidentem byl, já už tomu vůbec nerozumím, tak:ĎĎ*

Pozn. (Záběr jde z celkého celku do celku). Dlaň s propiskou míří vzhůru směrem k ústům Drtinové. Pohled je směřován do poznámek. Navázání očního kontaktu s Haškem a rytmické pokyvování hlavou seshora dolů a nazpět. Pohyb levou rukou s propiskou horizontálně směrem doprava (posílené významu řečeného).

MH *taky tomu nerozumím nevím (.) ne nevím.*

Pozn. Pohled zabořený do země, pak zvednutí obočí a navázání očního kontaktu s Drtinovou. Nesouhlasné pokyvování hlavy ze strany na stranu (emblematické vyjádření „ne“).

Haškovo vyjádření je oproti tomu poměrně strohé. Při vyslovení části věty „taky tomu nerozumím“ má mluvčí pohled upřený do podlahy studia. Poté mírně pozvedne obočí a pomocí pohledu očí naváže kontakt s Drtinovou. Zbytek repliky „nevím, já nevím“ je pronesen poměrně potichu. Vyjádření je doprovázeno rychlým nesouhlasným točením hlavy ze strany na stranu (emblematické vyjádření „ne“).

Změna Haškova mimického výrazu je zobrazena na následujícím screenshotu.

²⁰³ Rozdíly mezi pojmy *celek*, *velký celek* a *detail* jsou vysvětleny výše v textu i s grafickými ukázkami (screenshoty).

Obrázek 16: Haškova mimika po konfrontaci s fakty o vyzrazení informací o schůzi s prezidentem

Sekvence 13

Při replice Drtinové se střídají záběry na ní a na Haška. V případě, že je na záběru, tak můžeme vidět, že má v lokti ohnuté ruce (i pravou s propiskou i levou s poznámkami), přičemž obě směřují směrem vzhůru. Sekvenci užitých neverbálních, paraverbálních i verbálních prostředků můžeme chápat jako jakýsi meta-regulátor, prostřednictvím kterého se Drtinová dožaduje vysvětlení a předává Haškovi slovo. (viz *screenshot 17* na další straně práce).

Během své repliky Drtinová zvednutýma rukama (a předměty v nich) manipuluje a pohybuje jimi směrem k sobě a od sebe tak, že pohyby rytmicky doplňují tempo a členění její řeči. Při vyslovení části věty „tedy někdo z vás nemluví pravdu“ Drtinová mírně pokyne pravou rukou směrem k Haškovi. Po vyslovení posledního výrazu své repliky „nebo“ moderátorka rozhodí ruce směrem od sebe a mírně vzhůru, mírně se narovná v zádech a zakloní směrem dozadu. Její pohled, obličej i trup směřují směrem k Haškovi a z otevřených úst jí z úst unikne hezitační zvuk (slyšitelné zasípění). (viz *screenshot 18* na další straně)

Obrázek 17: Neverbální projev D.D.

Obrázek 18: screenshot neverbálního projevu D.D.

Transkript sekvence 13 [08:50-09:03]

DD počkejte tak *əə* byla ta schůzka nebo nebyla=pokud místopředseda *čé es es dé* řekne *ídn*esu že byl na schůzce s prezidentem, tak *ə* buď *tedy někd*o z vás *ne*mluví pravdu, nebo *.hh* (slyšitelné zasípění)

Pozn. Drtinová střídavě je a není na záběru. *Obě ruce* (pravá s propiskou i levá s poznámkami) *ohnuté v lokti a zvednuté směrem nahoru rytmicky dávají důraz řečenému*. *Gestikulování oběma zdviženými rukama* (směrem k Haškovi i od něj). *Pohyb rukou/rozhození rukou směrem ven od těla*.

MH *nevím*, *musíte se ptát pana chovance*.

Pozn. *Pohled sklopen směrem dolů a nesouhlasné zatřesení hlavou ze strany na stranu*. *Navázání očního kontaktu s Drtinovou následované pokynutím hlavy směrem doprava a dolů spolu s „nevinným“ a neupřímně „skromným“ výrazem ve tváři*.

Haškův projev je opět oproti Drtinové poměrně strohý a omezený na pouhou jednu větu, při které se odvolává na to, že se jej Chovancovo vyjádření netýká. Při výrazu „nevím“ mluvčí hledí směrem dolů a nesouhlasně přitom otáčí ze strany na stranu (emblém). Poté naváže oční kontakt s moderátorkou a pokyne hlavou směrem ke svému pravému ramenu. Svou krátkou repliku opětovně končí mimickým výrazem neurčitěho úsměvu. (viz screenshot 19)

Obrázek 19: mimický výraz Haška na konci vyjádření

Sekvence 14

Drtinová začíná navazující repliku svým prohlášením, ve kterém se ujišťuje, že Hašek i přes Chovancovo doznání stále trvá na tom, že žádná schůzka neproběhla a že na ní nebyl. Po celou dobu její repliky kamera snímá pouze detail horní poloviny těla Haška, nicméně verbální a paraverbální projev moderátorky je zaznačen níže v tabulce.

Transkript sekvence 14 [09:03-09:14]

DD vy dál tvrdíte i poté co tedy místopředseda čé es es dé chovanec říká idnesu že tam byl že ta schůzka nebyla a že jste tam nebyl.

Pozn. Po celou dobu repliky Drtinové je zabírán M. Hašek. (Hašek udržuje oční kontakt).

MH já vám říkám, že se musíte zeptat pana *chovance*, *já neznám tohle jeho prohlášení*.

*Pozn. Opakované pokynutí hlavy směrem dolů (a zpět) při výrazech „já“ a „vám“ společně s očima směřujícíma do podlahy. Otočení hlavy na Drtinovou a navázání očního kontaktu. Lehký *náznak úsměvu* (zřejmě neautentického, ale „vlídného“).*

Hašek na Drtinovou navazuje tím, že se opět odkazuje na to, že se má ptát Chovance a ne jeho. První dvě slova repliky „já“ a „vám“ doprovází pohybem hlavy směrem dolů a mírně doprava, jeho oči přitom směřují do země (neudrží oční kontakt). Při vyslovení slova „chovance“ mluvčí stočí svůj pohled směrem na Drtinovou a naváže s ní oční kontakt. Svou výpověď již zakončuje svým neurčitým, maskujícím úsměvem.

Sekvence 15

Drtinová se Haška táže, jestli podle něj existuje možnost, že schůze proběhla, Chovanec na ní byl a Haškovi to neřekl. Během toho pokyvuje hlavou seshora dolů v tempu, které pomáhá členit tok její mluvy. Druhou část věty Drtinová nakrčí obočí.

Transkript sekvence 15 [09:14-09:23]

DD (mlasknutí) *dovedete si představit* že tam byl tedy jen *pan chovanec a že vám to neřekl?*

Pozn. Rytmičné pokyvování hlavou seshora dolů (doplňující dikci a tempo verbálního projevu). Nakrčení obočí.

MH *vůbec* *nebudu spekulovat na tyhle témata* prostě jestli něco řekl pan chovanec *ptejte se prosím ho*

Pozn. Nesouhlasné kývání hlavou ze strany na stranu. Nervózní tčkání očima ze strany na stranu spolu s pokyvováním hlavou. Navázání očního kontaktu s Drtinovou doprovázené falšovaným a „skromným“ úsměvem.

Hašek ihned navazuje na Drtinovou odmítavým výrazem „vůbec“, který vysloví s důrazem a projev ještě doprovodí nesouhlasným otáčením hlavy ze strany na stranu (emblém). Poté nervózně tčká očima do všech stran a při tom mírně pokyvuje hlavou.

Při vyslovení části věty „ptejte se, prosím, ho“ Hašek naváže s moderátorkou oční kontakt a celou repliku opět zakončí neverbálním mimickým výrazem – zdvořilostní, neurčitý úsměv (změna pouze v dolní části tváře, rty stále mírně sepnuté).

Sekvence 16

Drtinová poslední analyzovanou sekvenci začíná nevěřicným prohlášením, v jehož první části se přeřekne („vys“). Její neverbální projev alespoň částečně zachycuje *screenshot* č. 20 (viz níže). V první části repliky mluvčí zvedne pravou ruku, ve které stále drží propisku a pohne s ní od sebe zleva směrem doprava (gesto může znázorňovat rezolutní „ne“). Poté stále nevěřicně kroučí hlavou v mírném předklonu a z tzv. pohledu se na Haška upřeně dívá skrze pozvednutá obočí.

Obrázek 20: Neverbální projev D.D.

Transkript sekvence 16 [09:23-09:35]

DD *vys (.) vyp prostě opravdu tvrdíte že ta schůzka [u pana prezidenta se nekonala přestože .hh členové předsednictva někteří tvrdí že tam byli]*

Pozn. Pohyb pravou rukou s propiskou zezdola nahoru a doprava (ve tvaru půlkruhu) s rozevřenou dlaní. Nevěřící zakroucení hlavou ze stany na stranu v mírném předklonu. Rázné kývání pravou rukou s propiskou nahoru a dolů při slovech „opravdu“ a „tvrdíte“. (Dál je Drtinová mimo záběr, v detailu je zabrán pouze Hašek.)

MH *[popatnácté, popatnácté vám, popatnácté vám říkám, že.] .hh já nevím, musíte se zeptat pana chovance.*

Pozn. Kývání hlavou seshora dolů, hlava natočená mírně doleva, oči se dívají střídavě nahoru a dolů doleva (neudrhuje oční kontakt s Drtinovou). Poté, co Drtinová domluví nádech a změna v hlase (je položen výš a více dušný), zároveň nesouhlasné zavrtění hlavou ze strany na stranu. Pohled (oční kontakt) na Drtinovou.

Hašek Drtinovou nenechá domluvit a při jejím slovním spojení „u pana prezidenta“ třikrát po sobě zopakuje výraz „popatnácté“. Během tohoto pokusu o přebrání slova Hašek pokyvuje hlavou seshora dolů, hlavu má při tomto pohybu natočenou doleva a jeho oči se pohybují střídavě (těkají) nahoru a dolů mírně doleva. Během tohoto neudrhuje oční kontakt s Drtinovou. Poté co se definitivně dostane ke slovu se nadechne a méně nahlas, s hlasem položeným výše a mírně dušným způsobem opět vysloví spojení „já nevím“. Toto doprovází jeho nesouhlasné otáčení hlavou ze strany

na stranu emblém). Poté se podívá na Drtinovou a poté opět sklopí oči směrem dolů. Poslední screenshot (č.21) zobrazuje Haškův poněkud smutný, neautentický úsměv.

Obrázek 21: screenshot Haškovy mimiky

7. Vyhodnocení výsledků analytické části

Následující kapitola je zaměřena na interpretování informací získaných prostřednictvím užitých metod a nástrojů analýzy²⁰⁴ a to optikou ve třetí kapitole nastíněné teorie lhaní. V první řadě bude v rámci této kapitoly stručně nastíněno také pozicování autorky diplomové práce (a analýzy), protože věříme, že toto je nutnou součástí každé kvalitativní analýzy. Dále budou z několika úhlů pohledu rozebírány faktory jako například rámování dané KU (komunikační události), povaha mluvčích (D.D. a M.H.) a posléze interpretovány popsání verbální, neverbální a paraverbální aspekty projevu Michala Haška.

7.1. Zaujímaná pozice

Vzhledem k tomu, že nám bylo předem známo, že mluvčí M. Hašek v rámci pořadu *Interview Daniely Drtinové lhal*, bylo naše pozorování nepochybně do jisté míry předem ovlivněno. Je pravděpodobné, že tato informace vedla k mírně podezřívavému přístupu k personě M.H. a současně ke všem složkám jejího projevu. Tato skutečnost se nepochybně mohla promítnout do celé analýzy.

Dále jsme si vědomi toho, že poměrně velká část naší pozornosti, i přes snahu o komplexitu rozboru, byla věnována indikátorům neverbálním. Výzkumy²⁰⁵ ovšem opakovaně upozorňují na to, že tyto potenciální neverbální indikátory lhaní jsou často přeceňovány a spolehlivá souvislost mezi nimi a lhaním zatím nebyla podpořena výsledky výzkumných šetření. Je tedy nutné znovu upozornit na to, že lhaní je značně individualizovaný proces a rovněž i indikátory lhaní se liší co do konkrétní situace (komunikační, společenské atd.), tématu lži, osobnosti lháře a jeho komunikačního partnera, míry připravenosti mluvčího, závažnosti situace atp. Další myslitelné faktory jsou konkrétně nastíněny ve třetí kapitole, proto považujeme za zbytečně je znovu připomínat.

Určitá míra zkreslení výsledků analýzy a jejich interpretace může být také zapříčiněna omezeným přístupem k datům daným povahou média a (mas)mediální/mediované komunikace. Tato skutečnost bude ovšem konkrétněji rozvedena v podkapitolách níže.

²⁰⁴ Viz kapitola 6. *Analytická část* a dále kapitola 5. *Metodika práce*.

²⁰⁵ Viz kapitola 4. *Linie výzkumu psychologie lhaní*.

7.2. Interpretace KU a KP Interview D.D.

V první řadě se zpětně pokusíme uchopit prostřednictvím optiky teorie lhaní, tak jak jsme ji představili ve třetí a čtvrté kapitole práce. V rámci toho se mj. pokusíme zhodnotit, jestli se Hašek v pořadu Interview Daniely Drtinové opakovaně dopustil lhaní či nikoliv.

P. Ekman lhaní vymezuje jako situaci, kdy „*jeden člověk má v úmysle podvést druhého člověka, přičemž to chce urobiť zámerne, bez predchádzajúceho upozornenia na tento zámer a bez toho, aby ho ten druhý člověk o to otvorene požiadal.*“ (Ekman 2014: 19) A. Vrij lhaní vnímá jako: „*úspěšný či neúspěšný pokus mluvčího vyvolat u svého komunikačního partnera přesvědčení, o kterém mluvčí ví, že neodpovídá pravdě, a to bez předchozího upozornění příjemce.*“²⁰⁶ (Vrij 2008: 15) Velmi podstatný je v tomto bodě také tzv. rámeček situace, který „*je sám o sobě znamením toho, že se tu odehrává situace, kde není všechno pravda, co se říká.*“ (Vybíral 2015: 15).

Dle našeho názoru ovšem záleží především na zvážení toho, nakolik jsou veřejná mediovaná komunikace, mediální dialog a politické interview prostorem, ve kterém veřejně známé osobnosti za všech myslitelných okolností říkají to, co odpovídá skutečnosti. Přičemž pojem skutečnost zde chápeme jako „*pravdu, celou pravdu a nic než pravdu,*“ budeme-li se inspirovat citací přísahy, kterou skládají mluvčí předvolání k soudnímu procesu. Proto je potřeba nejprve zvážit řadu okolností, které nastíníme v následujících odstavcích.

Z našeho pohledu je M.H. zástupcem veřejnosti, který byl právoplatně a demokraticky zvolen svými občany tak, aby zastupoval jejich vůli nejlepším způsobem, jakého je schopen. Proto považujeme jeho vystupování v pořadu Interview Daniely Drtinové na veřejnoprávní České televizi za lživé, a tedy nepřípustné.

Nutné je také zohlednit to, že existuje řada podstatných rozdílů mezi komunikací soukromou/veřejnou, interakcí přímou a zprostředkovanou (mediovanou) a také formální a neformální. Všechny zmíněné pojmy jsou konceptualizovány v druhé kapitole práce²⁰⁷, na tomto místě je tedy nebudeme znovu definovat ani porovnávat. Je ovšem nutné mít tuto diferenciaci na paměti při interpretování analyzovaného interview optikou teorie lhaní, která je zaměřena především na lhaní v interakci interpersonální, soukromé a neformální.²⁰⁸

²⁰⁶ Překlad vlastní

²⁰⁷ Viz kapitola 2. *Interpersonální vs. (mas)mediální komunikace.*

²⁰⁸ Vyjma oblasti výzkumu vycházející z pole aplikované a forenzní psychologie.

Dále opětovně upozorňujeme na skutečnost, že oba mluvčí, D.D. i M.H., zastávají roli profesionálních komunikátorů – Drtinová v oblasti mediální sféry, Hašek poté v oblasti politické. Jako profesionálové pravděpodobně oba komunikátoři absolvovali řadu různých kurzů se zaměřením na rétorické dovednosti a umění efektivní (ve smyslu přesvědčivé) neverbální komunikace. Je navíc vysoce pravděpodobné, že politikové, jakožto veřejně známé osoby, se v rámci tohoto vzdělávání učí, jakým způsobem se projevovat tak, aby člověk byl vnímán jako důvěryhodná a pravdomluvná osobnost. Proto nemusí všechny poznatky teorie lhaní (nastíněné ve třetí kapitole) plně odpovídat podmínkám mediální komunikace a konkrétně pak formátu politických interview.

Navíc lze předpokládat, že Hašek vzhledem k poměrně velké mediální pozornosti zaměřené na utajovanou schůzku v Lánech, musel být na interview dobře předem připraven. A to jak na verbální, paraverbální, tak i neverbální úrovni projevu. Tomu by odpovídalo také to, že Hašek v průběhu interview několikrát zopakoval buď úplně shodné anebo podobné fráze; např.: „je to fáma,“ nebo „žádná schůzka se v sobotu večer s panem prezidentem nekonala.“

Tomu, že Hašek určitou pozornost věnoval přípravě a tréninku svého výstupu v Interview D.D. může odpovídat také jeho častokrát se vyskytující neurčitý úsměv, který se v interview (alespoň v rámci analyzovaných sekvencí) objeví celkem desetkrát v průběhu cca pěti minut. Haškovu specifickému úsměvu se ovšem blíže budeme věnovat až v následující části kapitoly při analýze jeho neverbálního projevu.

Tato připravenost a opakování si vlastní lži může podle provedených výzkumů poměrně rychle mluvčímu pomoci v tom, aby ho lež nestála velké kognitivní úsilí ani emocionální investici. Mynaříková k tomuto dodává, že „*i poměrně krátký výcvik lhaní může kognitivní nároky snížit.*“ (Mynaříková 2015: 69) Nácvič lži může při jejím tréninku mluvčímu dále pomoci i s regulováním pocíťování a projevování emocí a také se snazší kontrolou vlastního chování. Mynaříková ovšem dále upozorňuje na to, že vliv nácvičů „*se projevuje jen u nacvičených lží a při produkci nových se neobjevuje, není možné tuto dovednost zobecnit na veškeré lhaní a ani nepřetrvává v čase.*“ (Mynaříková 2015: 69)

7.3. Typologie Haškova lhaní

Podle ve třetí kapitole nastíněné konceptualizace pojmů teorie lhaní můžeme Haškovo lhaní klasifikovat jako tzv. falšování (*falsifying*). Falšování je Ekmanův termín zaštiťující chování jedince, který fabuluje a vymýšlí si informace nezaložené na pravdě. Můžeme v tomto případě použít také označení *outright lie*, což je pojem DePaulo, Kirkendola, Wyera a Epsteina (2007), který značí činnost, ve které mluvčí fabuluje přímo (tedy v zásadě podoba tzv. falšování od Ekmana).

Co se týče míry závažnosti Haškovy lži, můžeme jeho lhaní chápat jako tzv. *high-stake lie* (Ekman) nebo *serious lie* (Vrij) což je lež, jejíž následky jsou pro mluvčího značné a závažné. Odhalením takovéto lži může mluvčí mnoho ztratit nebo může naopak mnoho získat, pokud lež zůstane neodhalená.

V případě Haška můžeme situaci vnímat jako vážnou, protože lhal pravděpodobně proto, aby se vyhnul trestu a společensky trapné situaci. Odhalení jeho lhaní pro něj mělo dozajista vážné následky, protože jej v konečném důsledku stálo jeho pozici v představenstvu ČSSD a také jeho politickou pověst. Další z Haškových motivací ke lži mohla být snaha uchovat si tzv. informační převahu nad moderátorkou, svými voliči a obecně všemi ostatními občany České republiky.

Dále můžeme Haškovo lhaní určit jako klamání zaměřené na vlastní profit (*self-oriented lie*), což je lhaní, jehož cílem je zvýhodnění lhajícího mluvčího. V jistém slova smyslu ovšem můžeme Haškovy lži považovat také za aktivitu zacílenou na profit ostatních (*other-oriented lie*), jelikož svým opakovaným odmítáním nechránil pouze zájmy své, nýbrž i pověst svých kolegů, celé sociálně demokratické strany a v neposlední řadě také prezidenta Zemana.

7.4 Komplexní interpretace Haškova projevu

V přirozeném projevu mluvčího se prostředky verbální, neverbální a paraverbální doplňují, a proto není vždy možné a vhodné je interpretovat odděleně. V této podkapitole proto komplexně/holisticky vyhodnotíme verbální, paraverbální a neverbální aspekty Haškova projevu se zvláštním zaměřením na tzv. indikátory lhaní.

Nejprve opětovně a důrazně upozorníme na to, že je nepravděpodobné, že by existovaly jasné, přímé a diagnostické neverbální indikátory lži, které by byly platné za všech myslitelných okolností a pro všechny mluvčí. A. Vrij například poukazuje na to, že „výzkum odhalil pouze několik, zpravidla slabých, vztahů mezi neverbálními indikátory a lhaním.“²⁰⁹ (Vrij 2006: 347) Význam neverbálních prostředků ve vztahu k fenoménu lhaní je navíc často i odborníky přeceňován a je jim proto i mezi laiky věnována přílišná pozornost. Výzkumy navíc dokázaly, že lidé, kteří se zaměřují převážně na neverbální rovinu projevu mluvčího jsou v přesnosti detekce lhaní slabší nežli jejich kolegové, kteří věnují pozornost spíše obsahu řečeného a paraverbálním projevům mluvčího. Výzkum navíc poukázal na to, že mezi lidmi je předáváno jakési kolektivní povědomí o tom, jak se chová lhář, nicméně většina těchto projevů se lhaním doopravdy přímou souvislost vůbec nemá.²¹⁰

Přes výše uvedené limity interpretace neverbálních projevů mluvčího ve vztahu k detekci lži níže nabídneme vybrané, Haškem užívané neverbální prostředky, které jsme zaznamenali v průběhu interview. Jmenovitě se zaměříme na Haškovo vyjádření emocí (zejména na jeho úsměv), dále na jím užitě ilustrátory, manipulátory (adaptéry), regulátory, emblémy a pohyby očima. Vyjmenované neverbální prostředky doplníme o informace o verbálním a paraverbálním projevu mluvčího, přičemž se dané prostředky pokusíme zhodnotit vždy s ohledem k celé situaci a ke všem ostatním příslušným rovinám projevu mluvčího.

Vyjádření emocí – úsměv

Hašek během interview, alespoň během zkoumaných cca pěti minut (v rámci šestnácti analyzovaných sekvencí) mimicky (ani jiným způsobem) nevyjadřoval mnoho emocí. Výrazný byl v této oblasti neverbálních prostředků v zásadě pouze jeho zvláštní úsměv,

²⁰⁹ Překlad vlastní

²¹⁰ Viz kapitola 4.3.6. *Mýty a mylné představy spjaté se lhaním a jeho detekcí.*

který jsme v analytické části zaznamenali celkem desetkrát během zkoumaných sekvencí rozhovoru. Tento úsměv se na tváři mluvčího objevil zásadně až poté, co dohovořil, tedy na konci jeho replik.

Haškův zvláštní úsměv je specifický především tím, že, podle nám dostupných informací, nebyl autentický. Mluvčí totiž zapojil pouze mimické svaly kolem úst (dolní část obličeje), zatímco oblast očí zůstala víceméně beze změny. Nemůžeme tedy mluvit o autentickém, tzv. Duchennovu úsměvu (*Duchenne smile*), který se objeví tehdy, pokud je daná emoce (radost) doopravdy prociťovaná. Hašek má navíc ústa při pokusu o úsměv podivně sevřená (rty vykazují znaky mírného napětí). Navíc, za daných okolností, tedy v průběhu politického interview, ani neočekáváme, že by mluvčí upřímnou emoci podobnou radosti zažíval, a posléze vyjadřoval.

Jeho specifický úsměv můžeme interpretovat několika způsoby. První možný je ten, že se mluvčí snažil v průběhu rozhovoru vypadat přirozeně a nenuceně. Toto by mohlo odpovídat informaci, kterou jsme uvedli dříve v textu, totiž že úsměv je nejčastěji volenou strategií k získání sympatií a puncu důvěryhodnosti.²¹¹

Druhá z možností je ta, že Hašek pomocí úsměvu maskuje určitý pocit – nejistotu, strach či vinu. „*Ekman věří, že nejčastěji lidé maskují své emoce úsměvem.*“²¹² (Vrij – Granhag – Mann 2010: 87) Nicméně upřímný úsměv není lehké napodobit. Tomu by mohlo odpovídat také to, že Hašek při daném výrazu hýbe pouze dolní polovinou tváře – pouze mimickými svaly u úst. Jeho oči zůstávají nehybné (neobjevuje se ani náznak typických vrásek kolem očí). Při posledních sekvencích navíc ve tváři můžeme zaznamenat mírný smutek či únavu a starost.

Třetí vysvětlení nám může nabídnout Ekmanův pohled na emoce vyjadřované v průběhu lhaní. Ekman uvádí, že lháři často vyjadřují jakési potěšení ze lhaní a z jeho neodhalení: „*Na lož sa dá dozerat' ako na úspech, ktorý prináša dobrý pocit. Aj keď úspech ešte nie je zaručený, luhár môže pociťovať vzrušenie, buď keď očakáva výzvu, alebo počas samotného klamania.*“ (Ekman 2014: 59). Podle Ekmana pak lhář zažívá největší požitok ze lhaní, když:

1. pro něj oběť představuje výzvu (má pověst, že ji není lehké oklamat), nebo
2. když samotnému lhaní přihlížejí ostatní jedinci, kteří o něm vědí a obratné představení lháře následně náležitě ocení. (Ekman 2014: 62).

²¹¹ Viz podkapitola 4.3.5. *Vlastností, schopností a strategie úspěšného lháře.*

²¹² Překlad vlastní

V případě M.H. jsou dle našeho názoru myslitelné obě podmínky – i pověst Drtinové jakožto nekompromisní politické redaktorky i jakási výzva “*nebýt odhalen*“ v přímém přenosu před zraky svých kolegů a občanů.

Ilustrátory

Hašek v průběhu interview oproti moderátorce D.D. nevyžíval mnoho ilustrátorů znázorňovaných pohyby rukou. Jeho ruce byly po většinu času sepjaté v klíně anebo je měl položené na kolenou. Často ovšem používal různé variace pokyvování hlavou, a to různými směry, nejčastěji seshora dolů a zpět, někdy jednou a výrazně, někdy mírněji a vícekrát po sobě. Tyto neverbální projevy používal pravděpodobně ke členění a zvýrazňování řečeného, jistým způsobem takto dotvářel strukturu svému verbálnímu projevu.

Obecně pak platí²¹³, že čím více je mluvčí zaujatý tím, o čem mluví, tím více (častěji a intenzivněji) používá ilustrátory, aby zaujal své posluchače a koncentroval svou mysl na to, o čem mluví. Toto například názorně ilustrovala moderátorka D.D. v čase 8.38, když dostane z produkce informaci o tom, že Chovanec vyzradil, že na schůzce byl a že o ní byl informován předem. Drtinová musí novou informaci poměrně rychle pochopit a přetransformovat do otázky, kterou následně položí mluvčímu M.H. Její projev v tomto okamžiku není učený, objevují se některé chyby (např. mnoho hezitačních zvuků). Její nepřipravenost a silné zaujetí se projevuje také v počtu a intenzitě ilustrátorů, kterými si při formulování dotazu pomáhá.

Regulátory

Regulátory Hašek také nepoužíval často. Dvakrát v analyzovaných sekvencích nesouhlasně hlasitě oddechl (zřejmě skrze nosní dírky), pokaždé ihned poté, co Drtinová zmínila na lánskou schůzku či setkání s prezidentem.

Za další regulátor užívaný Haškem pak můžeme považovat mírné povytažení obočí a naklonění se směrem dopředu k Drtinové ve snaze přebrat slovo během *overlapu* (viz sekvence 5). Jako regulátor z oblasti verbální a paraverbální při pokusu o převzetí slova Hašek několikrát použil také prosté opakování slova s mírným fonetickým

²¹³ Viz podkapitola 2.1.2.2. *Neverbální složka komunikace*.

důrazem tak dlouho, dokud moderátorka nedokončila svou repliku a on nedostal prostor.

Manipulátory

Manipulátory (též adaptéry) mohou značit větší míru nejistoty, stresu a pocitu nepohodlí. Nicméně, jak už jsme se zmínili dříve, někteří teoretici (např. P. Ekman) uvádí, že někteří mluvčí mohou při výše zmíněných negativních emocích naopak v jistém slova smyslu strnout a míra výskytu manipulátorů (ale např. i ilustrátorů) se tak naopak může značně snížit.

Skupinu pohybů zvanou manipulátory Hašek v interview používá málo. Zatímco Drtinová v průběhu rozhovoru často manipuluje s propiskou a poznámkami, které drží v ruce, Hašek si během analyzovaných sekvencí pouze dvakrát olízne horní ret a několikrát drobně změní polohu svých dlaní. Ty má buďto sepnuté a položené v klíně nebo si je položí na kolena.

Minimum manipulátorů užívaných Haškem můžeme také interpretovat jako jeho snahu o kontrolu vlastního behaviorálního projevu. Výzkumy totiž opakovaně prokázaly, že lidé obecně méně důvěřují lidem, kteří ve velké míře užívají manipulátory. Můžeme předpokládat, že Hašek, jakožto veřejná osobnost a politická persona, prošel určitým druhem školení ohledně rétoriky a neverbálních projevů, tato skutečnost mu tedy pravděpodobně není neznámá. Vrij a Ganis (2014: 321) k tomu to dodávají, že pokud je v sáze mnoho (*high-stake lie*), bude se lhář snažit kontrolovat mnohem více nežli v případě lži neškodné a nezávažné.

Emblémy

Vzhledem k tomu, že Hašek obecně málo využívá pohyby rukou ale i jiná výraznější gesta, zaznamenali jsme pouze tři opakující se emblémy. Jedná se o emblematické vyjádření „*ne*“ (nesouhlasné pohybování hlavou ze strany na stranu po horizontální ose), emblematické vyjádření „*ano*“ (kývnutí hlavou po vertikální ose seshora dolů) a vyjádření „*jedno nebo druhé*“ (pohyb rukou po vertikální ose, která značí bipolární škálu se dvěma konci).

U vyjmenovaných emblémů můžeme například porovnávat délku trvání těchto projevů anebo také čas jejich počátku. Například u emblematických vyjádření „*ne*“ Hašek začal

často hlavou otáčet už před samotným vyřčením toho, co odmítal anebo současně s vyřčením daného slovního spojení. Toto nicméně podporuje tvrzení, že Hašek si v těchto chvílích nevymýšlel (anebo že byl hluboce přesvědčen o pravdivosti toho, co říká). Protože studie, které zkoumaly vztah mezi verbální a neverbální složkou projevu, došly k závěru, že gesto nebo jakýkoliv neverbální projev realizovaný se zpožděním za řečeným, je s větší pravděpodobností neautentický, protože nad ním musel mluvčí určitou chvíli přemýšlet. Nicméně i zde můžeme oponovat tím, že Hašek mohl mít uvedené projevy naučené a mohl se s danými informacemi předem alespoň mírně identifikovat, tudíž dané projevy poté nemusel vnímat jako kognitivně náročné a ambivalentní s obsahem svého verbálního sdělení.

Jako emblémy v oblasti paraverbálních prostředků můžeme charakterizovat Haškovy nesouhlasné hlasité výdechy. Tento projev se v námi analyzovaných sekvencích interview objevil hned dvakrát. Hašek během toho, co se jej Drtinová dotazovala na situaci ohledně lánské schůzky a setkání s prezidentem (viz sekvence 1 a 6). Toto Haškovo poměrně výrazné oddechnutí (provedené zřejmě se zavřenými ústy, mluvčí tedy vydechuje nosem)²¹⁴ potenciálně může značit jeho nelibost vůči položené otázce, případně může souviset s emocionálním stavem mluvčího a s tím, že pociťuje jistou psychickou nepohodu.

Pohyby očima

Ve třetí kapitole jsme uvedli, že vyhýbání se očnímu kontaktu při lhaní je výzkumem vyvrácený mýtus, nicméně i přes to se jedná o mezinárodně sdílenou představu, která se neustále úspěšně šíří mezi lidmi napříč všemi kulturami.²¹⁵ Proto nebudeme Haškovo poměrně časté vyhýbání se přímému pohledu do očí moderátorky vnímat jako spolehlivý indikátor lhaní.

Hašek v průběhu interview se s moderátorkou pokusil navázat oční kontakt méně nežli ona s ním. Často v průběhu své repliky těkal očima do různých stran, což ovšem může být spojeno se zvýšenou kognitivní zátěží. A nutno připomenout, že zvýšená kognitivní zátěž nemusí nutně znamenat, že mluvčí lže.

²¹⁴ Toto ovšem nemůžeme tvrdit s určitostí, protože obou zmiňovaných sekvencích (1 i 6) je Hašek v momentu tohoto svého paraverbálního projevu mimo záběr. Analyzovat proto můžeme pouze zvukovou stopu.

²¹⁵ Viz např. The Global Deception Team (2006).

Předpokládá se sice, že lhaní představuje náročný kognitivní proces, jelikož v jeho průběhu lhář musí například brát v potaz celkovou situaci, musí umět pohotově reagovat tak, aby jeho výpověď dávala smysl, a především si svou vyfabulovanou lež musí co nejlépe zapamatovat, aby si později neprotiřečil. Podle Vrije je pro lháře vysilující také jejich neustálá sebekontrola (*attempted behavioral control*), protože na rozdíl od pravdomluvných jedinců se musí snažit, aby jejich projev působil důvěryhodně a přirozeně. (Vrij, Ganis 2014: 320).

Podle některých zdrojů totiž vede zvýšená kognitivní zátěž k menší intenzitě pohybů rukou „*a také k tomu, že se mluvčí více vyhýbají přímému pohledu do očí, protože přímý oční kontakt může být rozptylující.*“²¹⁶ (Vrij, Ganis 2014: 321).

Ne vždy ovšem lži vyžadují výraznější kognitivní procesy – například pokud je lež dobře předem připravená a nacvičená nebo pokud se jedná o nevýznamné sociální lži (tzv. *white lies* či *social lies*).

Ještě jednou tedy připomeňme, že vyhýbání se očnímu kontaktu nemusí být indikátorem lži. Tuto spojitost například vyvrátili v rozsáhlé meta-analýze Sporer & Schwandt (2007). Jedná se spíše o neverbální projev, o jehož platnosti a souvislosti se lhaním jsou lidé přesvědčeni a očekávají ho. Protože obecně se má za to, že lhaní je něco špatného, proto se lhář cítí provinile a je ve stresu. „*Při pohledu touto optikou značí vyhýbání se očnímu kontaktu a celkové snížení tělesných pohybů nervozitu, kterou lhář cítí kvůli svému morálnímu dilematu.*“²¹⁷ (Vrij et al. 2016: 13)

Obsah a forma řečeného

Znovu připomeňme, že mluvčí si v průběhu interview, zejména v jeho závažnějších sekvencích, poměrně často nedávali dostatek prostoru k vyjádření svých myšlenek. Docházelo tedy k tzv. *overlapům*, tedy k situacím, kdy komunikanti hovoří zároveň. Tohoto porušení pravidel mediálního dialogu se dopouštěli jak D.D tak M.H. Toto jejich chování můžeme interpretovat jako silnou tendenci zformulovat a vyslovit své myšlenky nezávisle na potřebách komunikačního partnera. Jinými slovy, motivací k tomuto zřejmě byla potřeba naplnit své vlastní komunikační cíle, které se u obou

²¹⁶ Překlad vlastní

²¹⁷ Překlad vlastní

mluvčích mohly zásadně lišit. Podrobněji se k tomuto vyjadřujeme v podkapitole 6.3.4. *Pragmatická struktura KU v Interview Daniely Drtinové.*

Co se týče obsahu replik M. Haška zajímavá jsou zejména jeho opakující se prohlášení. Jako příklad uveďme fráze „*je to fáma*“ nebo „*schůzka se neuskutečnila*“, které Hašek v různých obměnách a variacích opakovaně používal při odpovídání na dotazy moderátorky. Toto držení se jedné formulace bychom mohli interpretovat jako snahu mluvčího zachovat si tzv. „jistou půdu pod nohama“. Může to mít souvislosti také s tím, že Hašek se na interview určitě předem připravoval a tyto formulace se naučil jako kognitivně nenáročné a široce aplikovatelné verze odpovědí.

Další frází, kterou Hašek v rozhovoru opakovaně používal od sekvence 12 až do konce analyzované části interview, je různě variované složení výrazů „*nevím*“ a „*nerozumím tomu*“. Těmito výrazy Hašek odpovídal Drtinové na otázky, ve kterých se snažila získat Haškovo vyjádření k otevřenému přiznání M. Chovance, který se jen malou chvílí předtím na tiskové konferenci pro novináře iDnes přiznal, že o schůzce věděl čtyři dny dopředu, byl na ni pozván a pozvání přijal.

Fonetické aspekty Haškova projevu

Haškovu fonetický projev byl v průběhu interview poměrně vyrovnaný a klidný. Hašek několikrát zvýšil hlas v případě, že se snažil přebrat slovo (v *overlapu*). Několikrát také použil fonetický důraz při vyslovení určitých pojmů. Tyto části replik jsou ovšem rozebrány v předcházejících odstavcích. Onen důraz Hašek téměř vždy podpořil odpovídajícím neverbálním projevem (pokyvováním nebo rázným kývnutím hlavou seshora dolů – viz výše).

Mírné změny v jeho hlase ovšem můžeme identifikovat na konci poslední analyzované sekvence (č.16). Poté, co Hašek v rámci *overlapu* třikrát zopakuje výraz „*popatnácté*“ či „*popatnácté vám...*“, se dostane ke slovu. Poté se nadechne a jeho hlas je najednou posazen výše, Hašek mluví více dušně (hlas není tak sytý) a více potichu. Tímto způsobem opět zopakuje frázi: „*Já nevím, musíte se zeptat pana chovance.*“

Poté, co domluví, se na jeho tváři opět objeví jeho specifický úsměv. Ovšem tentokrátě okolí jeho očí prozrazuje jistou míru smutku či únavy. Sekvenci výše uvedených projevů (verbálních, paraverbálních a neverbálních) můžeme interpretovat jako zřejmě nechtěné vyjádření nejistoty mluvčího a nechuť dále se k tématu lánské schůzky vyjadřovat.

7.5. Limity interpretace verbálních, paraverbálních a neverbálních projevů mluvčího

Prostřednictvím komplexně pojaté analýzy jsme se snažili nastínit především ty momenty interview, ve kterých mluvčí Hašek prokazatelně lže. Z tohoto důvodu (s ohledem k cílům práce) je naše analýzy nutně účelově výběrová a omezená na aspekty verbální, neverbální a do jisté míry také paraverbální.

Na tomto místě je ovšem potřeba upozornit také na to, že námi navrhnutý analytický rámec má také jistá omezení plynoucí ze specifik veřejné a mediální komunikace. V první řadě je třeba si uvědomit, že jako příjemci mediálního obsahu jsme omezení například tím, že nevidíme/neslyšíme/nevnímáme vše, co se v dané mediované KU odehrálo, ale pouze to, co je televize jako médium schopná (a ochotná) přenést. Jinými slovy, jsme omezeni na příjem pouze omezeného spektra kódů a výrazových prostředků.

Poměrně zásadní je také například skutečnost, že dané mluvčí nevidíme po celou dobu jejich projevu, ale jsme schopni interpretovat pouze to, co v daný moment snímá kamera (a jakým způsobem). Dále máme omezený přístup i k dalším aspektům dané situace (např. teplota, osvětlení, průvan, další přítomné osoby atp.), které mohou určitým způsobem ovlivňovat projevy mluvčích a výsledně podobu celého interview. Nemáme například jako příjemci mediálního sdělení možnost vnímat prostředí studia tak jako mluvčí. Je tedy třeba mít na paměti, že analýza interview je v zásadě pouze analýzu výseku mediované komunikační události.

Další nezodpovězenou otázkou je také to, nakolik by se daný Haškův projev lišil, pokud by byly změněny určité okolnosti komunikační události. Například pokud by interview nebylo odvysíláno v přímém přenosu, pokud by v místnosti vůbec nebyly kamery (a rozhovor by tedy nebyl zaznamenáván) atp. Jsme si vědomi toho, že se jedná o komplexní proces, a k jako takovému je k němu potřeba přistupovat. Proto jsou výše uvedené interpretace Haškova chování alespoň částečně opatrné v tom, že i přes to, že mluvčí může vykazovat znaky nervozity, smutku, nejistoty či jiných emocí, nemusejí tyto jeho projevy nutně znamenat, že lže. Může prostě jít o pouhou reakci mluvčího na všechny myslitelné faktory, které my v rámci analýzy mediálního sdělení můžeme, ale také nemusíme zaznamenat.

Poslední poznámkou k limitům analýzy budiž již několikrát zmíněná povaha institucionalizované mediální veřejné komunikace a konkrétně pak žánr politických (televizních) interview. Musíme si být neustále vědomi toho, že mluvčí, jejichž projev analyzujeme, jsou profesionální komunikátoři. Můžeme se jen domnívat, nakolik je jejich projev autentický a nakolik se jedná o vykonstruovaný produkt a výsledek mnohahodinového nácviku s odborníky z oblasti rétoriky a důvěryhodného neverbálního projevu.

8. Závěr

Hlavním cílem předložené diplomové práce bylo vytvoření takového metodického rámce, jehož prostřednictvím bude možné analyzovat mediální dialogy (konkrétně politická interview) s veřejnými osobnostmi se zaměřením na detekci lhaní a zaznamenáním a interpretací tzv. indikátorů lži (*cues to deceit*) v rámci komunikační události jako komplexního celku. Tento cíl byl naplněn v rámci čtvrté kapitoly, ve které byly podrobně představeny metody a nástroje, s jejichž pomocí je dle našeho názoru možné podrobit komplexní analýze verbální, paraverbální a neverbální roviny projevu mluvčího v rámci mediálního dialogu.

V druhé kapitole jsme uvedli základní a pro účely práce relevantní rozdíly mezi komunikací interpersonální a (mas)mediální. Vymezili jsme pojmy přímá a zprostředkovaná interakce (popř. mediovaná kvaziinterakce), komunikace veřejná a soukromá a dále jsme se zaměřili na konceptualizaci termínů mediální dialog a politické interview.

Třetí kapitola představila značně interdisciplinární a multiparadigmatickou oblast teorie lhaní. V naší práci jsme vycházeli zejména z linie sociálně psychologické a tradice vycházející z komunikačních studií (*communication studies*). V rámci této kapitoly jsme definovali základní potřebné pojmy a koncepty, stručně jsme nastínili současný stav vědeckého bádání (*state of arts*) a základní linie výzkumu fenoménu lhaní. Teoretický rámec o fenoménu lhaní jsme ještě doplnili o poznatky nejnovějších realizovaných studií a meta-analýz, a to zejména proto, že mohou být poměrně překvapivé a přínosné pro účely naší práce.

Jak již bylo řečeno, ve čtvrté kapitole jsme podrobně představili metodiku práce, tedy metody a konkrétní nástroje určené ke zkoumání verbální, neverbální a paraverbální roviny projevu mluvčího v rámci mediálního dialogu a také aspekty KP a KU.

Pátou kapitolu jsme věnovali aplikaci námi navrženého analytického rámce na rozbor konkrétního mediálního příspěvku – konkrétně záznamu přímého přenosu politického interview s Michalem Haškem (bývalý statutární místopředseda ČSSD) v rámci pořadu *Interview Daniely Dřtinové*. Na tomto příkladu použití analytického rámce jsme se snažili poukázat na to, jaké možnosti nám uvedené nástroje při snaze o detekci lhaní nabízejí a jaké naopak nikoliv.

Data získaná v rámci analýzy v předchozí kapitole jsme následně interpretovali optikou rozsáhlé teorie lhaní. Se zaměřením na identifikaci, popsání a interpretaci tzv. indikátorů lži (založených na současném výzkumu) jsme se snažili pochopit základní dynamiku zkoumaného mediálního dialogu. Snažili jsme se také zodpovědět si základní otázku. Tou jest, zdali na základě verbálního, neverbálního a paraverbálního projevu Haška můžeme s jistotou tvrdit, že mluvčí lže či nikoliv. Abychom se vyhnuli nařčení ze subjektivní interpretace dat zařadili jsme na začátek kapitoly, před samotnou část věnovanou interpretaci, také kapitolu, ve které uvádíme naši výzkumnou pozici.

Za důležité na tomto místě považujeme upozornit, že ačkoliv může mít námi navržený rámec analýzy z mnoha různých důvodů jisté limity a omezení, je třeba dodat, že může nabídnout také mnoho podnětných dat a informací. Zatímco některá omezení jsou vzhledem k povaze zkoumaných materiálů (záznamy mediálních dialogů) daná, můžeme se jako výzkumníci zaměřit alespoň na vylepšení námi užívaných metod. Detekce lhaní veřejných osobností v mediálních dialogích totiž v kontextu české vědy prozatím komplexně a podrobně prozkoumána není. S jistotou tedy můžeme tvrdit, že větší pozornost věnovaná například paraverbálním aspektům projevu (s ohledem k verbální složce výpovědi a neverbálním projevům) komunikantů v politických interview nabízí stále nespočet neprozkoumaných oblastí.

Literatura

- ARGYLE, M. 1972. „Non-verbal communication in human social interaction.“ Pp. 243-270 In *Non-verbal communication*. Ed. HINDE, R. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARTOŠEK, J. 2002. *Základy žurnalistiky*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíne.
- BOND, C. F. 2008. „A Few Can Catch a Liar, Sometimes: Comments on Ekman and O’Sullivan (1991), As Well As Ekman, O’Sullivan, and Frank (1999).“ Pp. 1298-1300 in *Applied Cognitive Psychology*, r. 22, č. 9.
- BOND, C. F. – DEPAULO, B. M. 2006. „Accuracy of Deception Judgements.“ Pp. 214-234 in *Personal and Social Psychology Review*, r. 10, č. 3.
- BOND, C. F. – DEPAULO, B. M. 2008. „Individual Differences in Judging Deception: Accuracy and Bias.“ Pp. 477-492 in *Psychological Bulletin*, r. 134, č. 4.
- BOUKALOVÁ, H. – MYNAŘÍKOVÁ, L. 2014. „Detekce lži na základě neverbálních projevů – studie zaměstnanců Policie České republiky.“ Pp. 33-46 in *Psychologie a její kontexty*, r. 5, č. 2.
- BURTON, G. – JIRÁK, J. 2001. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal.
- ČMEJRKOVÁ, S. 2003. „Mediální rozhovor jako žánr veřejného projevu.“ Pp. 80-115 In *Jazyk, média, politika*. Ed. ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANOVÁ, J. Praha: Academia.
- ČMEJRKOVÁ, S. 1999. „Televizní interview a jiné duely: Mediální dialog jako žánr veřejného projevu.“ Pp. 247-268 In *Slovo a slovesnost*, roč. 60, č. 3. (online)
- DEPAULO, B. M. – KASHY, D. A. – KIRKENDOL, S. E. – WYER, M. M. – EPSTEIN, J. A. 1996. „Lying in Everyday Life.“ Pp. 979-995 in *Journal of Personality and Social Psychology*, r. 70, č. 5.
- DEPAULO, B. M. – LINDSAY, J. J. – MALONE, B. E. – MUHLENBRUCK, L. – CHARLTON, K. – COOPER, H. 2003. „Cues to Deception“ Pp. 74-118 in *Psychological Bulletin*, r. 129, č. 1.
- EKMAN, P. 1999. „A Few Can Catch a Liar.“ Pp. 263-266 in *Psychological Science*, r. 10, č. 3.
- EKMAN, Paul. 1997. „Deception, lying and demeanor.“ Pp. 93-105 In *States of mind: American and post-Soviet perspectives on contemporary issues in psychology*. Ed. HALPERN, D. F. – VOISKOUNSKY, A. E. New York: Oxford University Press.
- EKMAN, P. 2009. „Lie Catching and Microexpressions.“ Pp. 118-136 in *The Philosophy of Deception*. Ed. CLANCY, M. New York: Oxford University Press.
- EKMAN, P. 2004. „Emotional And Conversational Nonverbal Signals.“ Pp. 39-50 In *Language, Knowledge, and Representation*. Ed. LARRAZABAL, J. M – PÉREZ MIRANDA L. A. Houten: Springer Media B.V. Netherlands.

- EKMAN, P. 2014. *O klamaní. Ako odhalit' podvádzanie v politike, na trhu a v manželství*. Bratislava: Aleph ve spolupráci s Citadella.
- EKMAN, P. 1996. „Why don't We Catch Liars?“ Pp. 801-817 in *Social Research*, r. 63, č. 3.
- EKMAN, P. – FRIESEN, W. V. 2015. *Emoce pod maskou*. Brno: Bizzbooks ve spolupráci s Abatros Media.
- EKMAN, P. – FRIESEN, W. V. 1978. *Facial Action Coding Systém: A technique for the Measurement of Facial Movement*. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
- EKMAN, P. – FRIESEN, W. V. 1969. „Nonverbal Leakage and Cues to Deception.“ Pp. 88-105 in *Psychiatry*, r. 32, č. 1.
- EKMAN, P. – O'SULLIVAN, M. 1991. „Who Can Catch a Liar?“ Pp. 913-920 in *American Psychologist*, r. 46, č. 9.
- FRANK, M. G. 2005. „Research Methods in Detecting Deception Research.“ Pp. 341-368 in *The New Handbook of Methods in Nonverbal Behavior Research*. Ed. HARRIGAN, J. A. – ROSENTHAL, R. – SCHRENER, K. R. New York: Oxford University Press.
- The Global Deception Team. 2006. „A World of Lies“ Pp. 60-74 in *Journal of Cross-Cultural Psychology*, r. 37, č. 1.
- HAVLÍK, M. 2011. „Poznámka k práci s přepisy mluvených projevů.“ Pp. 13-17 In *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Ed. ČMEJKOVÁ, S. – HOFFMANOVÁ, J. Praha: Academia.
- HOFFMANOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. 2000. *Jak vedeme dialog s institucemi*. Praha: Academia.
- HOMOLÁČ, J. 1998. „K pojetí normy u lvy Nebeské.“ Pp. 138-147 In *Naše řeč*, roč. 81, č. 2-3.
- INBAU, F. E. – REID, J. E. – BUCKLEY, J. E. – JAYNE, B. C. 2013. *Criminal Interrogation and Confessions*. Burlington: Jones & Bartlett Learning.
- JANOUŠEK, J. 2008. „Sociální komunikace.“ Pp. 217-232 In *Sociální psychologie*. Ed. VÝROST, J. – SLAMĚNÍK, I. Praha: Grada Publishing.
- JANOUŠEK, J. 1984. *Společná činnost a komunikace*. Praha: Svoboda.
- JÍLEK, V. 2005. *Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalisty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- JÍLEK, V. 2009. *ŽURNALISTICKÉ TEXTY jako výsledek působení jazykových a mimojazykových vlivů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- JURKA, M. – MARTINKOVÁ, P. – ROUBÍNKOVÁ, M. 2014. *Konverzační analýza (nejen) po česku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

- KNAPP, M. L. – HALL, J. A. – HORGAN, T. G. 2014. *Nonverbal Communication in Human Interaction*. Boston: Cengage Learning.
- KOŘENSKÝ, J. – HOFFMANOVÁ, J. – MÜLEROVÁ, O. 2013. *Analýza komunikačního procesu a textu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- KRESS, G. 2010. *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. Oxon: Routledge.
- KRESS, G. – VAN LEEUWEN, T. 2001. *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Bloomsbury Academic.
- KŘIVOHLAVÝ, J. 1988. *Jak si navzájem lépe porozumíme. Kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha: Svoboda.
- KUNCZIK, M. 1995. *Základy masové komunikace*. Praha: Karolinum.
- PTÁČEK, R. 2013. „Deceit and Lie Detection Using Automated Microemotion Analysis.“ In *European Psychiatry – Abstracts of The 21th European Congress of Psychiatry*, r. 28, supp. 1.
- MACHÁČKOVÁ, E. 1981. „Rozhovor s významnými osobnostmi.“ Pp. 23-33 In *Naše řeč*, roč. 64, č. 1. (online)
- MYNAŘÍKOVÁ, L. 2012. „Deception as a form of communication in the Czech Republic.“ Pp. 59-66 in *Bingol University Journal of Social Sciences Institute*, r. 3, č. 2.
- MYNAŘÍKOVÁ, L. 2015. *Psychologie lži*. Praha: Grada Publishing.
- MYNAŘÍKOVÁ, L. 2013. „Souvislost mezi lhaním a emoční inteligencí v České republice.“ Pp. 15-27 in *E-psychologie*, r. 7, č. 4.
- SCHWANDT, B. – SPORER, S. L. 2007. „Moderators of Nonverbal Indicators of Deception.“ In *Psychology, Public Policy and Law*, r. 13, č. 1.
- SKARNITZL, R. – ŠTURM, P. – VOLÍN, J. 2016. *Zvuková báze řečové komunikace. Fonetický a fonologický popis řeči*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova v Praze.
- SMOLÁKOVÁ, V. 2016. „Možnosti využitia počítačovej analýzy reči vo výučbe.“ Pp. 165-172 In *Jazyk – kultúra – spoločnosť (vzájomné súvislosti)* 3. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta.
- STRÖMWALL, L. A. – HARTWIG, M. – GRANHAG, P. A. 2006. „To act truthfully: Nonverbal behaviour and strategies during a police Interrogation.“ Pp. 207-219 In *Psychology, Crime & Law*, č. 12.
- STRÖMWALL, L. A. – GRANHAG, P. A. 2003. „How to detect Deception? Arresting the beliefs of police officers, prosecutors and judges.“ Pp. 19-36 in *Psychology, Crime and Law*, r. 9, č. 1.
- STRÖMWALL, L. A. – HARTWIG, M. – GRANHAG, P. A. 2004. „Practitioners' beliefs about deception.“ Pp. 229-250 In *Deception detection in forensic contexts*. Ed. GRANHAG, P. A. – STRÖMWALL, L. A. Cambridge: Cambridge University Press.

- THOMPSON, J. B. 2004. *Média a modernita. Sociální teorie médií*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- VRIJ, A. 2008. *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities*. Chichester: John Wiley & Sons.
- VRIJ, A. 2006. „Nonverbal Communication and Deception.“ Pp. 341-359 in *The Sage Handbook of Nonverbal Communication*. Ed. Manusov, V. – Patterson, M. L. London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications.
- VRIJ, A. – AKEHURST, L. – KNIGHT, S. 2006. „Police officers‘, social workers‘, teachers‘ and the general public’s beliefs about Deception in children, adolescents and adults.“ Pp. 297-312 in *Legal and Criminological Psychology*, r. 11, č. 2.
- VRIJ, A. – FISHER, R. – MANN, S. – LEAL, S. 2008. „A Cognitive Load Approach to Lie Detection.“ Pp. 39-43 in *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, r. 5, č. 1-2.
- VRIJ, A. – GANIS, G. 2014. „Theories in Deception and Lie Detection.“ Pp. 301-372 in *Credibility Assessment*. Ed. RASKIN, D. C. – HONTS, C. R. – KIRCHER, J. C. Oxford: Elsevier.
- VRIJ, A. – GRANHAG, P. A. 2014. „Eliciting Information and Detecting Lies in Intelligence Interviewing: An Overview Of Recent Research.“ Pp. 936-944 in *Applied Cognitive Psychology*, r. 28.
- VRIJ, A. – GRANHAG, P. A. – MANN, S. 2010. „Good Liars.“ Pp. 77-98 in *The Journal of Psychiatry & Law*, r. 38, č. spring-summer 2010.
- VRIJ, A. – GRANHAG, P. A. – PORTER, S. 2010. „Pitfalls and Opportunities in Nonverbal and Verbal Lie Detection.“ Pp. 89-121 in *Psychological Science in the Public Interest*, r. 11, č. 3.
- VRIJ, A. – BOGAARD, G. – MEIJER, E. H. – MERCKELBACH, H. 2016. „Strong, but Wrong: Lay People’s and Police Officers‘ Beliefs about Verbal and Nonverbal Cues to Deception.“ Pp. 1-19 in *PLoS ONE*, r. 11, č. 6.
- VYBÍRAL, Z. 2003. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Praha: Portál.
- ZUCKERMAN, M. – DEPAULO, B. M. – ROSENTHAL, R. 1981. „Verbal and nonverbal communication of deception.“ Pp. 1-57 in *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 14. Ed. BERKOWITZ, L. New York: Academic Press.

Prameny a internetové zdroje

- Archiv iVysílání České televize. Dostupné na WWW: www.ceskatelevize.cz/ivysilani
- Interview Daniely Drtinové. (29.10.2013). Dostupné na WWW: www.ceskatelevize.cz/porady/10095426857-interview-ct24/213411058041029
- Demagog.cz. Dostupné na WWW: www.demagog.cz
- DVTV. Dostupné na WWW: www.video.aktualne.cz/dvtv
- IDnes.cz. Dostupné na WWW: www.idnes.cz
- Interview ČT24. Dostupné na WWW: www.ceskatelevize.cz/porady/10095426857-interview-ct24
- Newton media. (29.4.2014) Článek o novinářských oceněních. Dostupné na WWW: www.newtonmedia.cz/cs/mediainfo-cz/komentare/novinarska-cena-2013-vitezove-a-vitezky-si-prevzali-oceneni/detail
- Paul Ekman Group. Dostupné na WWW: www.paulekman.com
- Praat. Dostupné na WWW: www.praat.en.softonic.com nebo www.fon.hum.uva.nl/praat
- Představy ČSSD – do měsíce projekt stabilní vlády. (Článek na webu ČT). Dostupné na WWW: www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1068905-predstavy-cssd-do-mesice-projekt-stabilni-vlady
- Záznam pořadu 168 hodin. (Youtube příspěvek) Dostupné na WWW: www.youtube.com/watch?v=b0fmWsQi5r8

Seznam obrázků

Obrázek 1: schéma mediálnosti (Čmejrková 1999 a 2003: 86).....	35
Obrázek 2: Ukázka oscilogramu v Praatu (Smoláková 2016: 166)	97
Obrázek 3: Ukázka spektogramu v PRAATu (Smoláková 2016: 167).....	98
Obrázek 4: screenshot detailu horní poloviny těla M.H.	104
Obrázek 5: screenshot detailu horní poloviny těla D.D.	105
Obrázek 6: screenshot zachycující vzájemnou konfiguraci mluvčích (velký celek)	105
Obrázek 7: záběr v tzv. celku	106
Obrázek 8: schéma interakce mezi mluvčími a publikem.....	111
Obrázek 9: screenshot Haškova falšovaného úsměvu	121
Obrázek 10: screenshot znázorňující maskující úsměv Haška (sekvence 4)	122
Obrázek 11: screenshot sekvence 7 - Haškův úsměv	125
Obrázek 12: velký celek, vzájemná konfigurace mluvčích (posturika, gestika, proxemika) .	129
Obrázek 13: záběr celku, znázorněna je zde mj. změna polohy (posturiky) Haška.....	130
Obrázek 14: neverbální projev D.D. (mimika a gestika)	131
Obrázek 15: screenshot znázorňující Haškův maskující úsměv	132
Obrázek 16: Haškova mimika po konfrontaci s fakty o vyzrazení informací o schůzi s prezidentem.....	134
Obrázek 17: Neverbální projev D.D.	135
Obrázek 18: screenshot neverbálního projevu D.D.	135
Obrázek 19: mimický výraz Haška na konci vyjádření	136
Obrázek 20: Neverbální projev D.D.	139

Seznam příloh

Na přiloženém CD naleznete:

- diplomovou práci ve formátech .doc a .pdf
- audiovizuální záznam pořadu Interview Daniely Drtinové
- zvukovou nahrávku pořadu Interview Daniely Drtinové
- transkript celého interview
- tabulku s užitými transkripčními znaménky